

გივი ლოგუანიძე

**ასი წლის წინათ
და
ასი წლის უმედეგ**

ქუთაისის ბ. ტაბიძის სახელობის
სააქციო საზოგადოება „სტაფის“
საგაომომცემლო ცენტრი

ქუთაისი

1997

ბაბუაჩემის—ილია სიმონის ძე ლობუანიძის
(1878-1976) ნათელ ხსოვნას გუძღვნი ამ
წიგნს

ავტორი

რედაქტორი პროფ. ელგერდ ბატიაშვილი

რეცენზენტები: დოც. ა. ტუბაძე
დოც. ღ. შაველიძე
დოც. ბ. ბაბუნია

წიგნი გამოდის ავტორის ხარჯით

რედაქტორის პასუხი

ერის ცხოვრებაში პერიოდულად დგება სოლმე, ჟამი განსჯისა და ახალი სამომავლო გზების ძიებისა. დღეს ჩვენს ერს სწორედ ასეთი ჟამი ედგას. გზის არჩევისას ამ პრობლემას ისიც ართულებს, რომ ჩვენმა ქვეყანამ „მნელბელობის“ ხანგრძლივ გზაზე დაკარგა ბუნებრივ-ისტორიული განვითარების თავისი გზა, ეროვნული დამოუკიდებლობა და თვითმყოფადობა. როგორც ილია იტყოდა, „შავით მოსილმა საქართველოს შავმა ბედმა წარყენა და იაყარქმნა „ოქროვანი საქართველოს ძველი დიდება და წეს-წყობა“.

ქართული სახელმწიფოებრიობის ეროვნული ტრადიციების დაკარგვა—აი, „მნელბელობის“ თითქმის 800 წლიანი პერიოდის ყველაზე ტრაგიკული შედეგი ჩვენითვის. თუ „ოქროვან ხანაში“ ჩვენმა ერმა შესაძლო შეიქმნა მამინდელ მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი და სტაბილური, სულიერად და მატერიალურად მდიდარი ქვეყანა, ეს ყველაფერი XIII საუკუნის დასაწყისიდან თანდათანობით ეკვალოდ გაქრა. სახელმწიფოებრიობის ყველა ფუნქცია—ეროვნული ეკონომიკით დაწყებული და ქვეყნის თავდაცვით დამთავრებული ილიას სიტყვებით რომ ვთქვათ, „სხვათა ხელისმეწყერობის იმედით—და დავერჩა“. ამავდროულად მოვლენას მიჰყავდა შრავლისმიჯნველი ფორმულა მოენახა ცნობილმა გერმანელმა მწერალმა ჰანს მაგნუს ენცენსბერგერმა: „ქართველები ეურო კულტურული ნაციად, ეიდრე სახელმწიფოებრივად“¹.

ამოცანაც ის არის, რომ შესაძლო ათასწლეულს მიღწეულმა ქართველობამ ალყაღვინოთ ჩვენი ქვეყნის ეს „დიდების დუნი“ და მასთან ერთად „წარხლენილი ქართული წეს-წყობაც“. ახალი ქართული სახელმწიფოებრიობის მშენებლობის დღევანდელ გარდაბეჭდვულ ეტაპზე უმთავრესი მნიშვნელობა აქვს ამ სამედიტაციო ამოცანის გადაწყვეტისათვის საჭირო სტრატეგიისა და ტაქტიკის შემუშავებას. ეს კი შესაძლებელია მხოლოდ სწორი ეროვნული იდეოლოგიის პირობებში. „სახელმწიფო ნაციად“ კვლავ მხოლოდ ამ გზით შეიძლება

¹ „ლიტერატურული საქართველო“, 17-24/X. 1997 წელი.

გაქსდეთ. ილია ჭავჭავაძის „საერთო ნიადაგის“ თეორია იძლევა ამ იდეოლოგიის და მისგან გამომდინარე, სწორი სტრატეგიისა და ტაქტიკის შემუშავების საშუალებას.

სანამ ამ თეორიის არსსა და მის ძირითად მიმართულებებზე შევეჩერებოდეთ, მანამდე ორიოდე სიტყვა მის სახელდებაზეც: ეწება—„საერთო ნიადაგის“ თეორია, უფრო ილიას შემდეგ დამკვიდრდა ჩვენთან. თვითონ ილია უფრო ხშირად სმარობდა გამოთქმას—„წოდებათა შერიგება“, რითაც გამოხატავდა სოციალური თანამშრომლობისა და პარმონიის თავის იდეალს. სტაგიაში—„წოდებათა თანასწორობა“ იგი წერდა:

„ჩვენი გულისთადი რწმენა ყოველთვის ისა ყოფილა და არის, რომ ერის წარმატება, ქონებრივი, თუ გონებრივი, შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როცა ერი წოდებათა დაუყოფლად, დიდპატარაობის გაურჩევლად ერთიანის შექაღინეობით და გარჯით მსიდილობს ცხოვრების გზა გაიკვალოს—იალკ-იალკე წევა ცხოვრების უღლისა, იალკ-იალკე ხენა და მაკა, იალკ-იალკე თლა ლხინისა თავისკენ და ჭირისა სხვისკენ, მარტო თავის თავის ხსოვნა სხვისი დაეიწყება მომაკვდინებელია კაცთა საურთიერთო ცხოვრებისა და საცა ეგ ურთიერთობა არ არის იქ არც იგი კრებულია, რომელსაც ერი პქვიან“.¹

იაკობ გოგებაშვილის მიერ ილიას შეუჩასების პერეჟრამირება რომ ვადაკეთოთ, იქნება მართლაც მსოფლიო გენიოსებს შორის არც ერთი მათგანი ისე არ სჭირდება ღვს თავის ერს, რამდენადაც ილია ჭავჭავაძე ჩვენ. გრაცელიაქ ის არის, რომ XX საუკუნე ისე მთავრდება ილია და მისი „საერთო ნიადაგის“ თეორია კვლავ უქმ და გამოუყენებელ განსად გვრჩება. არა-და, ისე არახდროს გეჭირდებოდა ეს თეორია ქართველებს, როგორც ღვს.

წიწამურის გრაცელიის შემდეგ, „წოდებათა შერიგების“ და „საერთო ნიადაგის“ თეორიამ „საერთო მოქმედების ნიადაგის“ თეორიის სახელწოდება მიიღო. ეს სახელწოდებაც და ამ თეორიის სრულყოფა-განვითარებაც დაკავშირებულია არჩილ ჯორჯაძის სახელთან. არჩილ ჯორჯაძე, ისე როგორც, ილია ჭავჭავაძე, გამორჩეულად ღვს ქართული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აზროვნების ისტორიაში. ორივე ეს ღიღი მთაბროვნე და ჭირისუფალი ჩვენი ერისა,

¹ ილია ჭავჭავაძე. თხზულებათა ანტოგეული, ტ. VIII, გვ. 312.

დაუმსახურებლად იყო დაციწყებული ჩეკენგან. ორივე მათგანს „ნაციონალიზმის ბურჯის“ იარაღით სლევინდსენ მამინდელ საქართველოში გაბატონებული მესამედსაერი იდეოლოგიები. არსილ ჟორჯაძე ამის თაობაზე ირონიით წერდა:

„თუ თქვენ იმდენად გულუბრყვილო ბრძანდებით, რომ „ქართველობა“ არც გეთაკილებათ, არც გვბიზლებათ, იოლეთ „ნაციონალისტის“ სამარცხისო სახელი უნდა აგართო და წყედიადი და ბნელეთითა მამინ თქვენი ხეიდრი. და თუ გამოხედიოთ მოედანზე და შესახეოთ გელში ხელის ჩარტყმით: ამსანაგებო! წარსული მძელს, აწმყო მეზიზლება-თქო, იოლეთ თქვენი მომავალი უბრუნელოლოლია, მარაქანდელით შეიმკობა თქვენი კოსმოპოლიტური გეამი“¹ ჯ

სოე ჟორდანიათან პოლემიკისას, რომელიც საქართველოს ისტორიას „ველურ და ბარბაროსულ წარსულს“ ეწოდებს, არსილ ჟორჯაძე აწმყოს სწორედ ამ წარსულს ეკავშირებს:

„ველა ამას რომ ეკითხელობდი (სოე ჟორდანიას ბროშურა—ქართველი ხალხი და ნაციონალიზმი“), ჩემს თაეს ეკითხებოდი, რა არის ეს—თავის დამცირება, უეიოობა, აზრის სიმსაგე, თუ ყოველივე ეს ერთად შეზავებული არარაობა? ესთქვათ, „ველური და ბარბაროსული წარსულის“ მესწავლა მომსიბლაე საქმედ არ მიანსიათ ჩეენებურ პუბლიცისტებს, მაგრამ აწმყო? აწმყო ხომ ჩეენს თეალწინაა“²

სწორედ ჩეენი ეროვნული ცხოვრების წარსულის, აწმყოს და მომავლის ანალიზზეა დაუქმებული „საერთო ნიადაგის“ თეორია და მისგან გამომდინარე პოლიტოლოგიური დაცენები. ილიას ცნობილი ჟორმულაი—„რანი ვიყავით, რანი ეართ და რად შეიძლება ვიქმნიო“, ამ თეორიის საერთო მსოულმხეცელობრიე ლოგიკაში ჯდება. ეს ლოგიკა იმას გეინეენებს, რომ ახალი საქართველო და ახალი ქართული სახელმწიფოებრიობა მსოლოდ ჩეენი ძეელი ეროვნული მემეიდრეობიდან შეიძლება „აღმოიშობოს მეიდრად“. საქართველოს უახლოეს ისტორიაში ამ მემეიდრეობის ყველაზე დიდი მეკელეერები და პოპულიზატორები ილია ჭავჭავაძე, არსილ ჟორჯაძე და

¹ არსილ ჟორჯაძე, ეროვნული პრობლემების გარშემო (პოლემიკური წერილები) წიგნი I, თბ., 1911 წ., გვ. 24.

² იქვე, გვ. 67-68.

ივანე ჯავახიშვილია. მათ მომავალ თაობებს უჩვენეს იმის მაგალითი, თუ როგორ უნდა უერთგულონ ერის სამღვდელმა ჰირსუფლებმა ათასწლეულისაღმოსაზრებულს ამ წყნის უმთავრეს ეროვნულ საგანძურს.

„საერთო სიბადავის“ თეორიის არსი და ძირითადი მიმართულებანი იმის ილუსტრაციაა, თუ რა უნდა შეიღოს ამ საგანძურისაგან სამომავლო გზის გასანათებლად. სამწუხაროა, რომ წყნის ისტორიოგრაფიაში საკლებად ვხვდებით ამ თეორიის ანალიზს. ეს გასაკებია, რადგან სამივე ეს პიროვნება სიოცხლეში შერისხულნი იყვნენ, როგორც საციონალისტები. მხოლოდ უკანასკნელ ათწლეულებში გახდა შესაძლებელი ამ 3 დიდ საციონალისტის პოლიტიკურ შეხედულებათა აქტიური კვლევა და პოპულარიზაცია. თვითონ ცნებაც კი—„საია“¹, „საიონალისტი“², რატომღაც ხალხმღაც სიგეყად ითვლებოდა და ითვლება ხშირად დღესაც, მაშინ, როცა ეს ლათინური ცნება და მისი არსი ქართულად სხვა არაფერს ნიშნავს, თუ არა თავისი ერისა და სამშობლოს, მათი წარსული ისტორიული მემკვიდრეობის მოყვარულ და ერთგულ კაცს. რაც შეეხება „საიონალისტის“ აღრევას და გათანაბრებას „საიონისტთან“³ და „უამისტთან“⁴, ეს წმინდა წყლის ბოლშევიკური დემაგოგიაა, და მეტი არაფერი. თუ რამ გვეხრდება დღეს, ეს სწორედ ერთგული მეობისა და თვითმყოფადობის, ყველაზე დიდ ქართველ საციონალისტს—ლელთ ლესიას რომ დაეცესხოთ—„წარსულნილი ქართველთა სახელის“ აღდგინება...

სწორედ ამიტომ არის მისახალმებელი და სამაგალითო წინამდებარე მონოგრაფიაც. ავტორმა შესძლო ამ სამი დიდი საციონალისტიდან ერთ-ერთი მათგანის—არსილ ჯორჯაძის მიმართებაში გადმოეცა ილია ჭავჭავაძის თეორიული მემკვიდრეობის პრაქტიკულ-გამოყენებითი მნიშვნელობა დღევანდელ გარდამავალი პერიოდის საქართველოსთვის. სიმბოლურია მონოგრაფიის ერთ-ერთი თავისი—„ასი წლის წინ და ასი წლის შემდეგ“, მინიშნება იმის შესახებ, რომ დღესაც თავისი არსით ჩვენი ქვეყნის წინაშე უაქტიერად იგივე პრობლემა დგას, როგორც ეს ილია ჭავჭავაძის და არსილ ჯორჯაძის ეპოქაში იდგა. ჩვენ ყუთანსებით ავტორისეულ გააზრებას, რომ მათ მიერ შემუშავებული „საერთო მოქმედების სიბადავის“ ძირითადი სახელმძღვანელო პრინციპები—განსაკუთრებით, უფლებრილობის, მიწის და აგრარული პოლიტიკის, სათემო-სახოფლო თვითმმართველობის—ასი წლის შემდეგ განსორიციელებას ელიან

ჩვენგან. ბ-ს გივი ლობჯანიძის ეს მისიონება საპროგრამო მოთხოვნად მიგვაჩნია ჩვენ.

ილია ჭავჭავაძისა და არსილ ჯორჯაძის შიერ შემუშავებული თეორიული შემკვიდრება ხელ უურო ინტენსიურ კვლევა-ძიებას, თხოვლობს და იმედია, რომ ეს მონოგრაფია ამ მხრივაც დიდ სტიმულს მისცემს ახალ მეცნიერულ კვლევა-ძიებას. თეზისების სახით ჩვენ აქ ხანმოკლე ჩამოთვლით „საერთო ნიადაგის“ თეორიის ყველაზე არსებით და ძირითად მიმართულებებს:

1. საქართველოს საზოგადოებრივ-ეკონომიკური განვითარების ბუნებრივ-ისტორიული პროცესის ანუ „ეროვნული ცხოვრების თვითრჩეულობის“ (ილია) ზოგად-სოციოლოგიური პრინციპი.

2. ახალი საქართველოს კონსტიტუციური ნორმები და ხალხის მიერ საკენკნების მანძილზე შემუშავებული და დადგენილი სამართალი. ჩვეულებრივი სამართლის ადგილსა და როლს მიწისა და ადგილობრივი თვითმმართველობის პრობლემის გადაწყვეტას ილია ჭავჭავაძე და არსილ ჯორჯაძე საგანგებო მნიშვნელობას ანიჭებდნენ.

3. ხალხის სეკერენტიგეგისა და დემოკრატიული განვითარების ეროვნული ტრადიციები. „წილსაყრობის“ (არჩვენების) პრინციპი „ოქრო-ეანი ხანის“ საქართველოს პოლიტიკურ განვითარებაში. „ღარბაშისა“ და ისნის კარაის“ უენომენი და ხელისუფლების დანაწილების პრინციპი.

4. „ერთიანობითა და თანადგომით“ ქვეყნის მართვა და დაყუთის „ძალისხმეყისა და თამარის“ სათნოების საზის“ გათლიანება. საქართველოს შემადგენელი მხარეების („შეიღთაყე სამეყოთა“) თანასწორუფლებიანობისა და პარიტეტობის პრინციპი.

5. ქვეყნის უელერალური მოწყობა და ადგილობრივი თვითმმართველობის ეროვნული ტრადიციები. „მამასახლისის“ ინსტიტუტი და „იაფი მთაყრობისა“ და „სწრაფი სამართლის“ პრინციპები.

6. ეროვნული ეკონომიკის აგრარულ-ინდუსტრიული სტრატეგია—„მიწისა და გუთნის საქართველო“.

7. სახალხო დიპლომატიის „ეკონალური“ ტრადიციები და კაცკასიური სოლიდარობის—„მთელი კაცკასიის თაყისუფლების“ იდეა. ეროვნული და ზოგად-კაცობრიული—მსოფლიო ინტეგრაციული პროცესები და „კაცკასიის საერთო სახლის“ პოლიტიკური სტრატეგია.

ცხადია, რომ ყველაყერს ამას ერთი და ორი კაყი და თენდაყ,

ერთი და ორი თაობა ჯერ გასწავლება. ჩვენი ეროვნული მემკვიდრეობისა და ახალი ქართული სახელმწიფოებრიობის ამ კარდისა-
ლურ პრობლემებს ისტეკისიური და ხანგრძლივი მეცნიერული კვლე-
ვა-ძიება სჭირდებათ, სათანადო პრაქტიკული რეკომენდაციების შე-
მუშავება და, რაც მთავარია, მათი პრაქტიკული რეალიზაცია. სწო-
რედ ასე აყენებდა საკითხს ივანე ჯავახიშვილი ამ 60 წლის წინ
გამოცემულ ბროშურაში—„ილია ჭავჭავაძე და საქართველოს ისტო-
რია“. ყოველივე ეს აუცილებელს ხდის ილია ჭავჭავაძის მემკვიდ-
რეობის შემსწავლელი საუკეთესო პოლიტოლოგიური ცენტრის შექ-
მნას. გარდამავალი პერიოდის საქართველოსთვის ასეთი ცენტრის შექმნა
სწორი პოლიტიკური სტრატეგიის გამოშვებების აუცილებელ წინა-
პირობას წარმოადგენს, რამეთუ ახალი საქართველოსა და ახალი
ქართული სახელმწიფოებრიობის მშენებლობის საქმეს ამ მემკვიდ-
რეობის გარეშე ბოლომდე ვერ მივიყვანთ. მთავარი დღეს ის არის,
რომ სერიოზულად დავიწყოთ უიქრი და ვანსჯა ჩვენი უმდიდრესი
და უძველესი ეროვნული მემკვიდრეობის გათავისებისა და გათანა-
მედროვეების პრობლემაზე. ჩვენს მაგიერად სხვა არაყინ გააკეთებს
ამას.

ელბერდ ბაგიაშვილი

4.XI. 97 წელი.

„თუ, საცაბრთიქლოთს სიკუდოლი აბ რქიქია, მა-
ძინ იმასათან აბთად ძინც უკუდუკი იცნქი და
თუ, სასიკუდოლითა, ბოგობრც ზოგოქითიქმს სკნთ და
პგობნით, მაძინ ნიქუკი ძინ, ბომ მაგ ძინი სი-
კუდოლით წინა-რქაბ მის სიკუდოლს და თიკალით
იქობაზ ნასაუ! ბოგობრც სილბესლი, ისი სიკუდო-
ლიც ძინი გასდა მდგოგად სალსის ამბობიქმისა
და აბა, საცაბრთიქლოთს ცოქიქი კოთსიდან თიკ-
მბობილნი გიქიქიკიან გაბს!.. და, კინ იცის, იგუმა
სიკუდოლით მაინც განამცოცთ ის, ბასაც ძინი
სიცბესლი ძიქნიბი: კბთბმას, თანასწობბმას,
ბბბბმას, და სიყუკბიქლს! მძიბობბბბი, ბბბბ! სა-
კინბდ იცის სიქნიქმა ძინი!“

აბაქი წიქიქიქი

თავი პირველი

ილია ჭავჭავაძე (1837-1907)

ქართულ მწერლობასა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში XIX საუკუნე წყვდიადის განათებისა და ქართული ფენომენალური აზროვნების გაბრწყინების პერიოდია. ეროვნული სულის გაღვიძება-გაჯანსაღებისა და ამაღლების ხანაა. ამ დროისათვის არა ერთი მწერალი თუ პროზაიკოსი-პუბლიცისტი, საზოგადო და პოლიტიკური მოღვაწე გამოჩნდა შემოქმედებით ასპარეზზე. ილია ჭავჭავაძე იყო ის მამოძრავებელი ღერძი, რომლის გარშემოც დაირაზმნენ იმდროინდელი ქართველი ფენომენალები.

იშვიათია მოღვაწე, რომელსაც იმდენი გაეკეთებინოს ერის სულიერი აღორძინების საქმეში, რამდენიც ი. ჭავჭავაძემ შესძლო. მისი ნახევარსაუკუნოვანი მოღვაწეობა უაღრესად ნაყოფიერი და მრავალფეროვანია: მწერალი, პუბლიცისტი, პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწე, აგრეთვე, პრაქტიკულ საქმიანობას ეწეოდა რედაქციაში, ბანკში, თატრში, სასამართლოში, წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებაში და ა. შ. თავდაუზოგავი ბრძოლა სამშობლოს უკეთესი მერმისისათვის ლეიტმოტივად გასდევს ი. ჭავჭავაძის შემოქმედებით და საზოგადოებრივ მოღვაწეობას.

მრავალი წერილი, სტატია, გამოკვლევა თუ მონოგრაფია დაიწერა ილია ჭავჭავაძის შესახებ. სათანადოდაა შეფასებული მისი უმდიდრესი მემკვიდრეობა, მაგრამ მაინც იმდენად ამოუწურავია მისი შემოქმედება, რომ მომავალ თაობებსაც ეყოფა შესასწავლად, საკვლევად და სააზროვნოდ.

ილია ჭავჭავაძე დაიბადა 1837 წლის 28 ოქტომბერს კახეთის ერთ-ერთ მშვენიერ სოფელ ყვარელში, რიყის ქვისა-

გან ნაშენ სამსართულიან ძველებურ კოშკში, რომელიც მაღალი ხეებით დაჩრდილული ეზოს შუაგულში იდგა. მამის, ნიუეგოროდის დრაგუნთა პოლკის ოფიცრის გრიგოლ ჭავჭავაძის ოჯახში ილია მესამე შეილი იყო. დედის, მარიამ ბებურიშვილის შესახებ ილია თვითონ წერს თავის ავტობიოგრაფიაში: „დედაჩემმა მშვენიერად იცოდა მაშინდელი ქართული მწერლობა, სულ ზეპირათა კქონდა დასწავლული თითქმის ყველა ლექსი და ყველა ძველებური მოთხრობა და რომანი, რომელიც კი იშოვებოდა მაშინ ან დაბეჭდილი და ან ხელნაწერი. სადამოობით დაგვსხავდა ბავშვებს და გვიკითხავდა მოთხრობებსა და ამბებს. წაკითხვის შემდეგ გვიამბობდა შინაარსს...“

ილიას ღრმად ჩარჩენია გულში დედ-მამის მზრუნველობის ქვეშ გატარებული ბავშვობის უდარდელი დღეები და უკვე ჭაღარაშერეული მწერალი სინანულით იგონებდა: „მას აქეთ ბევრმა წყალმა ჩაიარა და ბევრი რამ კარგი წაგვართვა და თან წაიყოლა. დაგვიხოცა დედ-მამა მომიკვდა ორი ძმა, გარდამეცვალა ერთი დაცა, დავრჩით, ამ ქვეყანაზედ მარტო ორნი და-ძმანი.. წავიდა და ბედნიერი დრო და აღარ მოვა.—წავიდა და გული ჰკენესის რაღაც სხვანაირი ტკივილითა, რაღაც სხვანაირ მწუხარებისაგან, რომელსაც ზოგჯერ ადამიანი სიხარულზედაც არ გასცვლის ზოლმე.“

რვა წლის ილია სასწავლებლად სოფლის მთავარი დიაკენისათვის მიუბარებიათ. იმ დალოცვილს კარგად სცოდნია ქართული, მშვენიერი და გასაგები ენით უყვებოდა ბავშვებს ერის ისტორიას, უძველეს ამბებს. აცნობდა, ვინ რა გმირობა ჩაიდინა, ვინ რა ვაჟკაცობა, თავგანწირვა გამოიჩინა ქვეყნის საკეთილდღეოდ.

ათი წლის იყო ილია, დედა რომ გარდაეცვალა. დაობლებული ძმისშვილების მოვლა-პატრონობა იკისრა და ობლებს უდებობა არ აგრძნობინა მამიდა მაკრინემ, ივანე არაგვის ერისთავის ქერივმა, რომელსაც საკუთარი შვილი არ ჰყავდა და საცხოვრებლად ძმასთან გადავიდა. 1848 წელს ილია სასწავლებლად თბილისში გადაიყვანეს, ჯერ პანსიონ-

¹ ილია ჭავჭავაძე თხზულებათა 11 ტომი, 1988 წელი გვ. 316.

ში, შემდეგ კი გიმნაზიაში, სადაც იგი ნიჭიერ და გონებაგახსნილ შეგირდად ითვლებოდა.

1857 წელს ილია ამთავრებს აღნიშნულ სასწავლებელს და უმაღლესი განათლების მისაღებად პეტერბურგში გასამგზავრებლად ემზადება. იმდენად დიდი იყო სწავლის სურვილი, რომ ილიას ვერ აჩერებს ვერც ეკონომიკური ხელმოკლეობა და ვერც სამშობლოსთან განშორების მტანჯველი სევდა.

„ეკარლის მთებით“ გამოეთხოვა ილია მშობელ ქვეყანას და 1857 წლის ზაფხულში შორეულ მომქანცველ გზას შეუდგა. საქართველოს სამხედრო გზით რუსეთს მიმავალ ჯერ კიდევ უცნობ ჭაბუკს მღეითთან სახელგანთქმული პოეტი და კაკეასიის ბრძოლების გმირი, რუსეთიდან საქართველოში მომავალი გრ. ორბელიანი შემოხვედრია. ფეხით მოდიოდა, პირმღიმარი, დაფიქრებული, ზურგს უკან ხელშემოწყობილი,—იგონებს ილია. პაელე ინგოროყვა კი ასკვნის: თითქოს ნიშნეული იყო ეს შეხვედრა ორი სხვადასხვა ეპოქის მწერლისა კაკეასიონის უღელტეხილთან. იმ დროს, როდესაც გრიგოლ ორბელიანი ეშვებოდა მწვერვალებიდან, ილია აღიოდა კაკეაეიონზე.“

პეტერბურგში ჩასულმა ილია ჭავჭავაძემ წარმატებით ჩააბარა უნივერსიტეტში მისაღები გამოცდები და იურიდიულ ფაკულტეტზე ჩაირიცხა. სწავლის სურვილით გულანთებულად, საკუთარ ძალებში დარწმუნებული 20 წლის ჭაბუკი კარგად გრძნობდა ადამიანის დანიშნულებას და მამულიშვილურ მოვალეობას, ამის ღრმა რწმენით შეუდგა. შრომას განათლების მისაღებად.

შრომისმოყვარე ჭაბუკი დღე და ღამეს ასწორებდა. თითქმის არ ეძინა, მონდომებით სწავლობდა პოლიტიკურ და ეკონომიკურ მოძღვრებებს. ბევრს კითხულობდა და მუშაობდა ქართული მწერლობის, მრავალსაუკუნოვანი ქართული ძეგლების შესასწავლად. ილიამ გარს შემოიკრიბა და თავკაცი გახდა იმ დროს პეტერბურგის უნივერსიტეტში მყოფი ქართველი სტუდენტი-ახალგაზრდებისა. ბევრ სასიკეთო საქმეს-

თან. ერთად ისინი ეძებდნენ, აგროვებდნენ და ამუშავებდნენ ძველ ქართულ ხელნაწერებს, წიგნებსა და უნიკალურ მასალებს. ამ საქმეში მათი დიდ დახმარებას უწევდა ცნობილი ქართველი მეცნიერი, პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი დ. ჩუბინაშვილი.

სიძველისადმი ინტერესი და დიდი სიყვარული ხელს როდი უშლიდა ილია ჭავჭავაძეს საუუძველესად გასცნობოდა და სათანადო შეფასება მიეცა ახალი ქართული მწერლობისათვის ამ თეალსაზრისით საინტერესოა მწერლის შეხედულებები ალ. ჭავჭავაძის, გრ. ორბელიანის, განსაკუთრებით ნ. ბარათაშვილის შესახებ. ამ უკანასკნელს ილია ცოტა მოგვიანებით გაეცნო. ეკ. ჭავჭავაძის მიერ გადაცემულმა პოეტის ხელნაწერმა მოსვენება დაუკარგა, ააფორიაქა. პოეზიის ჭეშმარიტმა, დამფასებელმა ერის მომავალმა სულიერმა მოძღვარმა სულგანაბული რომ ყურს უგდებდა ქვეყნის მაჯისცემას, იმთავითვე იგრძნო ქართული გენიის კიდეც ერთი გამოვლინება. სრულიად უცნობი ჭაბუკი პოეტი ილიამ თავის სულიერ წინაპრად მიიჩნია და ბევრი რამ გააკეთა მისთვის პატივის მისაგებად, ქართული მწერლობის ისტორიაში შესაბამის ადგილის დასამკვიდრებლად, უფრო მეტიც, ნოყიერი ნიადაგი მოუმზადა მის შემდგომ აღმავლობას—მსოფლიო მნიშვნელობის შემოქმედად აღიარებას.

პეტერბურგში ილიას სტუდენტობის პერიოდი დაემთხვა მსოფლიო რევოლუციებისა და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობების აღმავლობას. დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში დაწყებულმა ბრძოლებმა, რუსეთში აზროვნების ახლებურმა ტალღამ თავისთავად ჩაითრია მშობელი ქვეყნის მომავლით დაინტერესებული პატარა ერის შვილი. მისი ოცნება—ბრძოლის სანატრელი ხმა თავის მიძინებულ მამულშიც გაიგონოს—კარგადაა გამოხატული ლექსში „მესმის, მესმის“

„მესმის, მესმის სანატრელი
ხალხთ ბორკილის ხმა მტერებისა,
სიმათლის ხმა ქვეყნადა კქუხს
დასათრგუნელად მონობისა.

¹ „მესმის, მესმის“, ი ჭავჭავაძე თხზულებათა პირველი ტომი, 1988 წ.

აღმტაცებს ხოლმე ის ხმა
და აღმიგზნებს იმედს გულში
ღმერთო, ღმერთო, ეს ხმა ტკბილი
გამაგონე ჩემს მაშულში!

„ამ ხმის გასაგონად, ცხადია, მარტო სურვილი არ კმაროდა, ეს მთელი ერის აუცილებელ მოთხოვნილებად უნდა ქცეულიყო; მხოლოდ მაშინ მივიღებდით სასურველ შედეგს.“

ილია ჭავჭავაძე თავისი დროის შვილი იყო. და, რა თქმა უნდა, მის პოლიტიკურ აზროვნებაზე ეპოქამ იქონია გავლენა. „ქართულ დერიტასთან ერთად, ილიას პოლიტიკური მსოფლმხედველობის გამომუშავებაზე გავლენა იქონია რუსეთის რევოლუციური დემოკრატიების პლეადამ (ჩერნიშევსკი, დობროლიუბოვი, ბელინსკი, გერცენი), მწერალმა რუსეთის რევოლუციური დემოკრატიების იდეები თავისი დამონებული სამშობლოს სპეციფიკურ ვითარებას შეუფარდა, საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეოლოგიას ერთ-ერთ ფუძედ დაუდო. ილია სტუდენტობის დროს არა მხოლოდ გაეცნო რუსეთის რევოლუციური დემოკრატიების იდეოლოგიას, არამედ პირადი ნაცნობობითაც იყო დაკავშირებული მათს ლიდერთან ნ. ჩერნიშევსკისთან. როდესაც ილია დაუახლოვდა ჩერნიშევსკისა და მის ჯგუფს იგი ინტელექტუალურად დაეაყვაცებული მწერალი და მოაზროვნე იყო. ავტორი „აჩრდილის“, „აკაკი ყაჩაღის“ და „გლახის ნაამბობისა“ ბევრით ენათესავებოდნენ ერთმანეთს ეს ორი მოაზროვნე: ჩერნიშევსკი—მეთაური რევოლუციურ-დემოკრატიული მოძრაობისა რუსეთში და ილია—წინამდგომი ეროვნულ გამანთავისუფლებელი მოძრაობისა საქართველოში.²

ჭეშმარიტად, XVIII-XIX ს. ს. მიჯნაზე მოხდა ეპოქალური გარდატეხა ქართველი ხალხის ცხოვრების ისტორიაში. ძველ საქართველოსთან ერთად დასრულდა ქართული მწერლობისა და პოლიტიკური აზროვნების განვითარების კიდევ ერთი პერიოდი. XIX ს. პირველ ნახევარში ყალიბდება და გზას იკვლევს ახალი ეპოქის შესატყვისი ქართული ფენომენალუ-

¹ აკ. ბაქრაძე, ილია და აკაკი, თბილისი, 1992 წ. გვ. 56.

² ქართული მწერლობა, თბ., 1984 წ. გვ. 429.

რი აზროვნება, როგორც მწერლობაში ასევე პოლიტიკურ სფეროში, რომლის სათავეებთან, თანამოაზრეებთან ერთად ილია ჭავჭავაძე იყო. ვინც იცნობს მის მრავალფეროვან შემოქმედებას, დარწმუნდება, რომ არ არსებობს ცხოვრების არც ერთი სფერო, რომელსაც მწერალი არ შეხებოდა და თავისი კომპეტენტური მოსაზრება და შეხედულება არ ჩამოეყალიბებინა. „ასეთი მრავალმხრივი მოღვაწე და მწერალი, ასეთი მრავალწახნაგოვანი, მრავალფეროვანი, მრავალსახოვანი, ზეგარდმო ნიჭით ცხებული პიროვნება ქართულ მწერლობას არც ჰყოლია და არცა ჰყავს. ილია ჭავჭავაძემ ქართველთათვის გულიდან და გონებიდან დააფრქვია იმ ღვთაებრივი ცეცხლის კორჩხლები და ნაპერწკალი, რაც პრომეთემ ალამიანებს მიუძღვნა. მისი ამდაგვარი მოქმედება ქართველთ მხოლოდ სიამაყის გრძნობით აღავსებთ. მისმა ვნებიანმა ლტოლვამ თავისუფლებისაკენ ახალი სიხარულით დამუხტა და შეუდრეკელი ბრძოლის ჟინით აავსო მისი თანამედროვე და მომდევნო თაობათა გონება და გულები“¹

ილია ჭავჭავაძემ ჯერ კიდევ პეტერბურგში სწავლების დროს თავის გარშემო შემოიკრიბა სტუდენტი ახალგაზრდობა, რომელთაც შემდგომ ჩამოაყალიბეს „პირველი დასი“. 1861 წელს ილია ჭავჭავაძე სამშობლოში ბრუნდება, იგი კვლავ შეხედება თერგსა და მყინვარს, იწერება მისი პუბლიცისტურ-მხატვრული შედეგები „ვლადიკავკასიიდან ტფილისამდე“ და ლელთლუნის პირით ილია საქვეყნოდ აცხადებს თავის სათქმელს. ესაა უმშვენიერესი წამი ჩვენს ცხოვრებაში. წამი, რომელმაც ერთბაშად გახადა ცნობილი ილია ჭავჭავაძის დამოკიდებულება თავის ქვეყანასთან, მშობლიურ ხალხთან.“²

1863 წელს ილია აარსებს ჟურნალ „საქართველოს მოამბეს“, რომელიც „პირველი დასის“ ანუ „თერგდალეულთა“ ტრიბუნად იქცა, მაგრამ ჟურნალმა, სამწუხაროდ, მხოლოდ ერთი წელი იარსება.

1863 წ. ილია ჭავჭავაძე დაქორწინდა თადეოზ გურამიშვილის ასულ ოლღაზე. ამავე პერიოდში იწყებს სამსახურს. იგი დაინიშნა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორთან საგანგებო

¹ ე. მაღრაძე „მოძღვარი“ თბ., 1987 წ. გვ. 3.

² იქვე გვ. 3.

მინდობილობათა მოხელედ. 1864 წლის ნოემბრიდან კი მომრიგებელ შუამავლად გადაიყვანეს აღმოსავლეთ საქართველოში, სადაც რამდენიმე წელიწადს იმუშავა, ხოლო 1868 წლიდან ღუშეთის მომრიგებელ მოსამართლედ ინიშნება. 1873 წელს ი. ჭავჭავაძე თბილისში გადმოდის სამუშაოდ. მან საფუძველი ჩაუყარა ქართულ ბანკს. 1876 წელს ილიამ დააარსა პოლიტიკურ-ლიტერატურული ყოველკვირეული გაზეთი „ივერია“, რომლის გარშემოც შემოიკრიბა ერის კულტურული ცხოვრების ყველა ძალა და მოუწოდა გაზეთთან ეთანამშრომლა ყველა მწერალს, საზოგადო და პოლიტიკურ მოღვაწეს 1879-1880 წ.წ. ილიას თავგანწირვითა და დაუცხრომელი ზრუნვით აღდგენილ იქნა ქართული თეატრალური დასი. 1900 და 1901 წელს ილია ჭავჭავაძე ევროპაში იმყოფებოდა სამკურნალოდ.

მწერალმა 1905 წლიდან ხელახლა წამოაყენა პოლიტიკური ავტონომიის მოთხოვნა. 1906 წლის მარტში ჭავჭავაძე პეტერბურგში ჩავიდა სრულიად რუსეთის თავადაზნაურობის საიმპერიო ყრილობაზე, როგორც საქართველოდან გაგზავნილი დელეგატი—ამომრჩეველი სახელმწიფო საბჭოსი. 1906 წლის აპრილში იგი არჩეულ იქნა სახელმწიფო საბჭოს წევრად. 1907 წლის თებერვალში ილია კვლავ რუსეთს გაემგზავრა, სახელმწიფო საბჭოს სესიაზე მუშაობაში მონაწილეობის მისაღებად. მიუხედავად ხანმოკლე დროისა, ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს ილიას მოღვაწეობა სახელმწიფო საბჭოში, თავადაზნაურთა მიერ წარგზავნილი ილია მთელი ერის ინტერესებს გამობატავდა და ამით ქვეყნის კეთილდღეობის საქმეს ემსახურებოდა.

ილია ამის შესახებ თვითონ წერდა: „სახელმწიფო საბჭოში მე ამომირჩია თავადაზნაურობამ, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ საბჭოში მე მარტო თავადაზნაურთა საჭიროებაზე ვილაპარაკებ. თუ ამას ჰფიქრობენ ზოგნი ჩემნი ამომრჩეველნი—ეს დიდი შეცდომაა. სახელმწიფო საბჭოში თუ თავადაზნაურთა სახელით შევდივარ ეს მხოლოდ ფორმალური იურიდიული მხარეა. არ დაეფარავ და ვიტყვი: საბჭოში მთელი საქართველოს და ქართველთა ინტერესების დამცველი ვიქნები“¹

¹ მ. ბოლქვაძე, ილია ჭავჭავაძე რუსეთში, 1906-1907 წ.წ. ძეგლ. განათლება. 1908 წ. №3-4 გვ. 108.

ი. ჭავჭავაძეს საქართველოს პოლიტიკური თვითმმართველობის პროგრამაც მზალ ჰქონდა, რომლის გატანასაც აპირებდა სესიაზე. „მე მომიხდება დავიცვა ფართე თვითმმართველობა კანონმდებლობითი უფლებით“¹.

ილია ჭავჭავაძეს საკითხთა ფართო სპექტრი ჰქონდა დამუშავებული. მათ შორის „აგრარული საკითხი“, სახელმწიფო საბჭოს მუშაობის რეგლამენტი და ა. შ.

ილია ჭავჭავაძე სახელმწიფო საბჭოში მემარცხენე ფრთას წარმოადგენდა. არსებობს საბჭოს სესიებზე მისი ოფიციალური გამოსვლების მასალები. ის სახელმწიფო სათათბიროს ეროვნულ უმცირესობათა დეპუტატების კავშირმა მიიწვია, როგორც სრულუფლებიანი წევრი და მონაწილეობას იღებდა კავშირის თათბირებში.

აღსანიშნავია ილია ჭავჭავაძის განზრახვა—1907 წელს აპრილ-მაისის საბჭოს განახლებულ სესიებზე გამოსულიყო სიკდილით დასჯის წინააღმდეგ. ამ საკითხთან დაკავშირებით მასვე უკისრია ვრცელი მოხსენების გაკეთება.

ილია ჭავჭავაძის უმაღლეს საბჭოში მოღვაწეობის შესახებ საინტერესო ცნობებს გვაწვდის მისი თანამედროვე ჟურნალისტი მ. ბოლქვაძე და ცნობილი რუსი მეცნიერი-იურისტი მაქსიმე კოვალევსკი, რომელიც ასევე უმაღლესი საბჭოს წევრი ყოფილა. ილიას სახელთანაა დაკავშირებული წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების არსებობა და სხვა ეროვნული პრობლემების დასმა თუ გადაწყვეტა.

რაც შეეხება ილია ჭავჭავაძის სამწერლო მოღვაწეობას, რაც ფაქტიურად მისი მსოფლმხედველობის რეალიზაცია იყო, რომელიც დაიწყო 1857 წელს ლექსით „ყვარლის მთებს“ და პოემით „აჩრდილი“, ნაწარმოები ეროვნული და სოციალური თავისუფლებისათვის ბრძოლის მოწოდებაა. 1859 წ. დაიწერა „გლახის ნაამბობი“, რომელიც სოციალური პროტესტის გამომხატველი მოთხრობაა. 1860 წელს დაიწერა დრამატული პოემა „ქართველის დედა“ ამ ნაწარმოებშიც ქართველი ხალხის განთავისუფლების იდეაა გატარებული; იმავე წელს დაიწერა „კაკო ყაჩაღი“, რომლის ძირითადი მიზანია სოციალური ჩაგ-

¹ გაზეთი „Тифлисский листок“ 1906 წ. 20 აპრილი.

ერის წინააღმდეგაა მიმართული. 1857-61 წლებში დაიწერა კრიტიკული წერილი „ორიოდე სიტყვა კოზლოვის „შემლი-ლის“ თარგმნაზედა, რომელიც დაბეჭდა ჟურნალ „ცისკარ-ში“ 1861-63 წ.წ. იწერება „მგზავრის წერილები“ და „კაცია ადამიანი?“, ამ უკანასკნელში მოცემულია ეროვნულ-პოლი-ტიკური პროგრამა, ამავე პერიოდში იწერება პუბლიცისტუ-რი წერილი „საქართველოს მოამბეზედ“, სადაც მოცემულია ქვეყნის განახლების პოლიტიკური პროგრამა.

1865 წ. ილია ჭავჭავაძემ დაწერა „გლეხთა განთავისუფ-ლების პირველი დროების სცენები“, 1866 წელს კი ერთ-ერთი შესანიშნავი პუბლიცისტური წერილი „ზოგიერთი რამ“. ამ წერილის დაბეჭდვა ცენზურამ აკრძალა და მან დღის სინათ-ლე მხოლოდ ათი წლის შემდეგ იხილა. გაზეთ „ივერიის“ გამოსვლის შემდეგ, რომელიც ყოველდღიურ გაზეთად გადა-კეთდა ილია ჭავჭავაძე იწყებს აქტიურ პუბლიცისტურ მოღ-ვაწეობას. სწორედ „ივერიაში“ ქვეყნდებოდა შესანიშნავი წე-რილები და პუბლიცისტური ქმნილებანი, როგორიცაა: „აკაკი წერეთელი და ვეფხისტყაოსანი“, „წერილები მეცხრამეტე საუკუნის ქართულ ლიტერატურაზე“, „იი ისტორია“, „სო-მეხთა მეცნიერნი ანუ ქვათა ღაღადნი“, „რა გითხრათ, რით გაგახაროთ“, „ხიზნების საქმე“, „მეცხრამეტე საუკუნე“ და სხვა.

განსაკუთრებული—აღნიშვნის—ღირსია ილია ჭავჭავაძისა და არტურ ლაღისტის ურთიერთობა, მათ შორის წერილობითი მიმოწერა დაიწყო 1877-78 წლებში, ხოლო ოფიციალურად ერამანეთს შეხვდნენ საქართველოში 1884 წელს.

ილია ჭავჭავაძე, გარდა სალიტერატურო და პუბლიცის-ტური მოღვაწეობისა, უდიდეს ძალას და ენერგიას ახმარდა საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროს, მის მოღვაწეობას უზარმაზარი რეზონანსი ჰქონდა საქართვე-ლოში, მისი თეორიული და პრაქტიკული საქმიანობა განსა-კუთრებულ სიტყვას ამბობდა ერის ცხოვრებაში, ამბობდა ახალს, მართალს; ამკვიდრებდა, აჩვენებდა უკეთესი მომავ-ლისაკენ სავალ გზებს.

სურდა მიღწევა—აღწევა კიდევაც, ეძებდა და პოულობდა, იკვლევდა, კვალავდა და წყვდიადიდან სინათლეს აფრქვევდა.

მე-19 საუკუნის 90-იან წლებში ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში ძირეული გარდატეხა შეიტანა პოლიტიკურ პარტიათა სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსვლამ. მათ შორის სოციალ-დემოკრატებმა, რომლებიც ახალი იდეოლოგიისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების მოთავეებად გამოდიოდნენ როგორც რუსეთში, ასევე საქართველოში.

მათ ძირითად მიზანს მონარქიული ხელისუფლების დამხობა, კერძო საკუთრების გაუქმება, სოციალური თანაბრობის დამყარება წარმოადგენდა. ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა მათ პროგრამაში არ იყო გათვალისწინებული. პირიქით, ეროვნული თავისუფლების ბრძოლის იდეას უპირისპირდებოდნენ და ამ იდეით გამსჭვალულ პირებს მტრად მიიჩნევდნენ.

პოლიტიკურ პარტიათა დაპირისპირებულობამ, შექმნილმა არასტაბილურმა პირობებმა ასპარეზზე გამოიყვანა ბევრი ხელმოცარული უწიგნური. ბუნებრივია ქართულ საზოგადოებას სჭირდებოდა საღად მოაზროვნე პიროვნება, რომელიც შეეცდებოდა პოლიტიკურ ძალთა ძალისხმევა ერთი მიზნისკენ წარემართა, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა ყველას ფიქრად ექცია. ილია ჭავჭავაძე ცდილობდა ამას. უნდოდა პოლიტიკურ პარტიაზე და მათ შორის სოციალ-დემოკრატებზე მოეზდინა კეთილისმყოფელი გავლენა, ჩაეყენებინა ისინი ერის სამსახურში, მაგრამ ამ ცდებს შედეგი არ მოჰყოლია. პირიქით, სოციალ-დემოკრატები შეუერთდნენ იმ ძალებს, რომლებსაც მიზნად ჰქონდათ დასახული ილია ჭავჭავაძის ავტორიტეტის შელახვა, პრესის საშუალებით მისი შემოქმედების განქიქება.

ერის მამად მოვლენილ ამ ჩვენს უპირველეს ერისკაცს, „ბერდენკის“ ტყვიით გაუმასპინძლდნენ. საინტერესო დეტალს იხსენებს ამ მხრივ არტურ ლაისტი: წიწამურის ტრაგედიის წინა დღეებში თითქმის მოუშორებელი ილიასთან მომიწია ყოფნამ და ყველაზე ხშირი და ნიშანდობლივი სიტყვა, რაც ჩემს მეხსიერებას ჩარჩა მისგან, არის სიტყვა—„უმადურობა“. ჭეშმარიტად რომ,—„უმადურობავ, წიწამურის სახელი უნდა გერქვას შენ!“

ილია ჭავჭავაძის მკვლელობა მთელი საქართველო შესძრა,

გლოვის ზარებმა ჩამოჰკრეს, 9 სექტემბერს სიონის ტაძრიდან გამოასვენეს ცხედარი უკვდავი და სამარადჟამო იდეის მატარებელი პიროვნებისა, ცხვედაძემ, ფურცელაძემ და არტურ ლაისტმა უწინამძღერეს სრულიად საქართველოს, რათა ღირსეული პატივი მიეგოთ სახელოვანი მამულიშვილისათვის წმინდათა საეანეში განსვენებით.

1 კონსტანტინე გამსახურდია წერდა, „ძველი ბერძნები ამბობდნენ, სიკვდილამდე კაცს ნურც აქებ, ნურც აძაგებო, სიკვდილი უკანასკნელი წრთობაა სულისა, მისი სიმაღლისა თუ სიმაღლის, სიმაჰაცის თუ სიმხდალის ბარომეტრი.“

ილია ჭავჭავაძის სიკვდილს მოჰყვა დიდი ალტკინება ქართული სულისა მან ამ გმირული სიკვდილით გამოისყიდა ჩვენი სიძაბუნე და სივარება, იგი იყო ჭეშმარიტად „სიკვდილისა სიკვდილითა დამთრგუნველი.“

ვაჟა-ფშაველამ ასეთი შეფასება მისცა ილიას მკვლევრობას „ილიას მკვლევლებს რომ შეეძლოთ, თვითონ საქართველოს მოკლავენო“²

ამჟამად ჩვენს მიზანს არ წარმოადგენს ილია ჭავჭავაძის ცხოვრება-მოღვაწეობისა და მისი ამოუწურავი შემოქმედების განილვა-ანალიზი, ჩვენ მხოლოდ მისი პოლიტიკური მსოფლმხედველობის ზოგიერთ მიმართულებას შევეხებით ცნობილი ქართველი პუბლიცისტის, საზოგადოებრივი და პოლიტიკური მოღვაწის არჩილ ჯორჯაძისეული ინტერპრეტაციით.

მკითხველი საზოგადოებისათვის კარგადაა ცნობილი დიდი ილიასა და არჩილ ჯორჯაძის ბიოგრაფიები, მაგრამ მათი პოლიტიკური პორტრეტების ჩვენება იმისათვის დაგვჭირდა, რომ ერთხელ კიდევ კარგად დავეკვირვებოდით მათი ცხოვრების განვლილ გზებს, სადაც ბევრ საერთოს აღმოვაჩენთ. რასაც შემდგომში მათი მსოფლმხედველობისა და საერთო ეროვნული ინტერესების დაახლოება მოჰყვა.

¹ ეურნალი „სკოლა და ცხოვრება“, 1987 №10 გვ. 24.

² გ. შარაძე, ილია ჭავჭავაძე წიგნი II თბ., 1990 წ. გვ. 336.

ზოგიერთი რამ ილია ჭავჭავაძის „წოდებათა შერიგების“ თეორიის შესახებ

„წოდებათა შერიგების“ ცნობილი თეორია ილია ჭავჭავაძემ გასული საუკუნის 70-იან წლებში წამოაყენა. ძირითადი იდეები ამ თეორიისა ჩამოყალიბებულია გამოკვლევაში „ცხოვრება და კანონი“. 1888 წელს დაწერილ წერილში „წოდებათა თანასწორობა“ ილიამ თავისი შეხედულებები ასე ჩამოაყალიბა: „ჩვენი გულითადი რწმენა ყოველთვის¹ ისა ყოფილა და არის, რომ ერის წარმატება, ქონებრივი თუ გონებრივი, შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როცა ერი წოდებათა დაუყოფელად, დიდ-პატარაობის გაურჩევლად და გამოუკლებლად ერთიანის მეცადინეობითა და გარჯით ჰკდილობს ცხოვრების გზა გაიკვლიოს და ბურთი ბედისა გაიტანოს წუთისროფლის მოედნიდამ ყველამ ერთად საყოველთაოდ. ცალ-ცალკე წევა ცხოვრების უღლისა, ცალ-ცალკე ხენა და მკა, ცალ-ცალკე თლა ლხინისა თავისკენ და ჭირისა სხვისაკენ, მარტო თავის-თავის ხსოვნა და სხვისი დავიწყება მომაკვდინებელია კაცთა საურთიერთო ცხოვრებისა და საცა ეს ურთიერთობა არ არის, იქ არც იგი კრებულია, რომელსაც ერი 'ჰქვია'!“

როგორც ვხედავთ, „წოდებათა შერიგების“ და თანასწორობის იდეას ილია ჭავჭავაძე ერის არსებობის პრობლემას უკავშირებდა, და ბუნებრივია, საერთო ნიადაგის ძებნას, უპირველეს ყოვლისა, თავადაზნაურობასა და გლეხობას შორის ცდილობდა, იმ დროისათვის ხომ ჯერ კიდევ არ არსებობდა ერთმანეთთან დაპირისპირებული სხვადასხვა პოლიტიკური

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. 8 თბ., 1957 წ. გვ. 312-313.

დაჯგუფებანი და თუ არსებობდა, საზოგადოებისათვის ცნობილი არ იყო.

ილიასეულმა „საერთო ნიადაგის თეორიამ“ მეტი მნიშვნელობა შეიძნა XIX—XX საუკუნეების მიჯნაზე, როცა სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოვიდა სხვადასხვა პოლიტიკური პარტია, ერთმანეთთან მკვეთრად დაპირისპირებული. ერის გამთლიანებისათვის თავდაუზოგავმა მებრძოლმა იგრძნო სერიოზული საფრთხე და შეეცადა ეს ახალი იდეოლოგიური ძალა ერის სამსახურში ჩაეყენებინა. ილია ჭავჭავაძე ყველაფერს აკეთებდა შერიგებისათვის. სოციალ-დემოკრატებთან ურთიერთობის ახალ გზებს ეძებდა. მან საზღვარგარეთიდან დაბრუნებული ნოე ჟორდანიას „ივერიაში“ მიიწვია და თანამშრომლობა შესთავაზა.

აქედან გამომდინარე, მტკიცება იმისა, როგორც ამას ილიას მოწინააღმდეგეები აკეთებდნენ, რომ იმ მხოლოდ დაუდაზნაურობასა და გლეხობას შორის ცდილობდა „ჩატეხილი ნილის“ აღდგენასა და მათ შერიგებას, ჩვენი აზრით, არ იქნება მართალი. ილია ჭავჭავაძე და მისი თანამოაზრეები ცდილობდნენ და ყველაფერს აკეთებდნენ იმისათვის, რომ ეპოვათ გზები და საშუალებები თანასწორი, სამართლიანი, საზოგადოების აშენებისათვის. „ტყუილად პეიქრობენ, (ყველას გასაგონად წერდა ილია. გ. ლ.) ვითომც კაცთა ურთიერთობაში შესაძლებელი იყოს რომელიმე წოდებამ ცალკე ბინა გაიკეთოს, ცალკე ინტერესები შემოიღოს, შემოიფარგლოს და ამით რაიმე ხეირი და სიკეთე კნახოს საბოლოოდ. ამისთანა წყობა და აგებულება საზოგადოებისა თუ ერისა, დიდხანს თავს ვერ დაიტყრს და ვითარცა ქვიშაზე აგებული სახლი, პირველივე ქარის შებერვაზედვე დაიფუშება. ამის მაგალითი და საბუთი ისტორიაში ერთიდაორი არ არის—წერს ილია ჭავჭავაძე, ქვეყანაზედ მარტო იმ ერს გაუძლია, მარტო იმ ერს გამოუტანია თავი ათასგვარ განსაცდელისაგან, მარტო იმ ერს წარუმატნია და გაძლიერებულა, რომელსაც თავის დროზედ შეუტყვია და მიუგნია, რომ ერთის რომელსამე წოდების წინ წაწევა არაფრის მაქნისია, თუ დანარჩენი ერიც წინ არ წაწეულა, პირიქით, ერთის წოდების წინ წაწევას დანარჩენის უკან დაწევა მოჰყოლია“¹. ილია ჭავჭა-

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზ. (ტ. 8) 1957 წ. გვ. 312-313.

ვაძე სამართლიანად თელის, რომ ნებისმიერი ქართველი რა წოდებასა თუ სოციალურ ფენას არ უნდა ეკუთვნოდეს, სხვასთან წინააღმდეგობასა და ბრძოლაში კი არ უნდა ლეკედეს წუთისოფელს, არამედ იზრუნოს შერიგებისა და ერის გამთლიანებისათვის. ზოგიერთი მკვლევარი იღია ჭავჭავაძეს საყვედურობს, რომ იგი ვერ გარკვეულა კლასთა ბრძოლის ნამდვილ მიზეზებში მის თეორიას უტოპიურს უწოდებს.

რა თქმა უნდა, ილიასადმი მსგავსი საყვედურები უსაფუძვლოა, რადგან ილიაცა და მისი თანამოაზრეებიც ძალიან კარგად ხედავდნენ, რომ ევროპასა და რუსეთში, ასევე საქართველოშიც დაიწყო მწვავე კლასობრივი ბრძოლები, რომელშიც თვითონაც აქტიურად მონაწილეობდა. ქვეყნის მაჯისცემას მიუურადებელი—ერის სულიერი მოძღვარი კარგად გრძნობდა ფეოდალიზმის ჩამორჩენილობასა და დრომოჭმულობას, ამ ნიადაგზე კაპიტალისტური წყობის დამკვიდრებას. „ბატონყმური დამოკიდებულება უსამართლო საქმე იყო,“ წერდა იგი. და მხატვრულ ნაწარმოებებსა თუ პუბლიცისტურ წერილებში დაუზოგავად ამატრახებდა. ილიას მხედველობიდან არ გამოჰპარვია საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში, როგორც სოციალ-პოლიტიკურ, ასევე ეკონომიკურში მიმდინარე მოვლენები, მაგრამ სამართლიანად აფასებდა იმ ტრადიციულ ურთიერთობებსაც, რომლის გარეშე ერის არსებობა ვერ წარმოედგინა. სწორედ ეს ჰქონდა მხედველობაში, როდესაც წერდა: „ბევრი იმისთანა ახალია, რომლის მოსაპოვებლად ჭეშმარიტი კონსერვატორი სიცოცხლესაც არ დაზოგავს, და ბევრი იმისთანა ძველია, რომლის დღეგრძელობისთვის ჭეშმარიტად ლიბერალი თავის საკუთარ დღეს შეიმოკლებს.“¹ და სწორედ ეს აზრი ამოძრავებდა, როდესაც ცდილობდა და შესაძლებლადაც მიაჩნდა ყველა კლასისა და წოდების შერიგება და ერის კონსოლიდაცია.

შეუძლებელია ეჭვი შევიტანოთ, რომ ამ პრობლემის გადაწყვეტის სირთულე კარგად არ ჰქონდა გაცნობიერებული ილია ჭავჭავაძესა და მის თანამოაზრეებს, მაგრამ გაერთია-

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. 5, გვ. 90.

ნების შეაძლებლობის იმედს აძლევდა საქართველოს მაშინ-
დელი პოლიტიკური მდგომარეობა, კერძოდ კოლონიური ჩაგ-
ვრის უღელქვეშ ღვომა, საქართველოს დამოუკიდებლობისა
და მისი სუვერენიტეტის აღდგენა, თუნდაც რუსეთის ჩარ-
ჩოებში. მათ სურდათ, რომ საქვეყნო საქმისათვის ბრძოლა
ყველას უზენაეს მოთხოვნად ქცეულიყო და მაშინ დღის
წესრიგში დადგებოდა გახლეჩილი ერის გამთლიანებისა და
საერთო ნიადაგზე ღვომის აუცილებლობა, „ჩვენა სამ-
წახაროდ, გულისტკივილით წერდა ილია, ჩვენი თავადაზნაუ-
რობა ჯერ ამ მოძღვრებას ვერ მისწვდომია და როგორც
ერთი ცალკე წოდება ჩვენის ერისა, ხშირად იწევს და
ცალკე ითლის. ჩვენ კი ვიტყვით, რომ მისი დლეგრძელობა,
კეთილდღეობა, ბედნიერება სახელი და დიდება სწორედ და
მთლად იმაშია, რომ ეს მოძღვრება გულში ჩაიჭედოს და
ერთს წუთსაც გონებიდან არ მოიშოროს.“¹

ილია ჭავჭავაძის „საერთო ნიადაგის“ იგივე წოდებათა.
შერჩევის თეორიის ძირითადი დებულებებია: „მამული, ენა,
სარწმუნოება“ „ჩვენი თავის ჩვენადვე უნდა გვეყუდნეს“ და
„მარად და ყველგან საქართველოვ, მე ვარ შენთანა“, აი, ის
ძირითადი პრინციპები რითაც უნდა ეხელმძღვანელა ყველა
წოდებას, ყველა კლასს, პოლიტიკურ პარტიასა თუ საზოგა-
დოებრივ ძალას. „ეს უნდა ყოფილიყო სურვილი საქართვე-
ლოს პოლიტიკური არსებობის აღდგენისა“². ილია ჭავჭა-
ვაძემ ამ დებულებებით პირველმა სცადა ერის გამთლიანების
კეთილშობილური საქმის განსახორციელებლად მეცნიერული
და ფილოსოფიური საფუძვლები შეექმა, ქვეყნის დარღვეული
ტაძრის ასაშენებლად გზები ეჩვენებინა.

რა ფუნდამენტი იყო საჭირო, ილიას აზრით, მომავალი
საქართველოს ასაშენებლად?—საჭირო იყო „მთელი საქარ-
თველოს ძალთა ერთად შეერთება, ყველა ქართველის, განურ-
ჩევლად წოდებისა, ერთად შეკავშირება, ერთი იდეალით გა-
ტაცება“.³

¹ ილია ჭავჭავაძე. თხზ. ტ. 8. გვ. 313.

² აკაკი ბაქრაძე, ილია ჭავჭავაძე გვ. 126-127.

³ იქვე გვ. 87.

წოდებათა შერიგებისა და „ჩატეხილი ხიდის“ თემას უკავშირდება საზოგადოებაში წარმოშობილი კიდევ ერთი საჭირობოროტო საკითხი. საქმე ეხება ადამიანთა უკონტაქტობასა და გაუცხოების პრობლემას. ადამიანის მიერ საკუთარი ყოფიერების დაკარგვას არსებულ სოციალურ სამყაროში გაუცხოვება ეწოდება.¹

ის ადამიანის ადამიანობას გულისხმობს ესაა ადამიანის ისეთი ტრაგიკული სულიერი (ფსიქოლოგიური) მდგომარეობა, როდესაც მისი არსება და არსებობა არაა იგივეობრივი და შესაბამისად „მე“ არ უდრის მის რეალურ „მე-ს“ სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, პიროვნების შიგნით ადამიანური და მოქალაქეობრივი უპირისპირდება ერთმანეთს, ბუნებრივი ძირეული „მე“ მტრობენ ერთმანეთს, უცხონი ხდებიან ერთმანეთისათვის.

ადამიანის გაუცხოების მიმართულებები შეიძლება დავყოთ: რელიგიური, ფიზიკური, სულიერი (ფსიქოლოგიური) გაუცხოებით და მისი რამდენიმე ასპექტია ცნობილი. გაუცხოება გამოწვეული ისეთი სოციალური ინსტიტუტებით, როგორიცაა, ეკონომიკა, რელიგია, სახელმწიფო, სამართალი, მორალი, ოჯახი, ხელოვნება, მეცნიერება და ა.შ. ამ ასპექტების სამ ძირითად რგოლში გაერთიანება შეიძლება: გაუცხოება გამოხატული „ადამიანის ფიზიკურობაში“, „რეალურ ცხოვრებაში“ ეკონომიკური გაუცხოების სახით და გაუცხოვება „ცნობიერების სფეროში“ ეს უკანასკნელი ცნობილია რელიგიური გაუცხოების სახელწოდებით.²

ილია ჭავჭავაძემ გაუცხოების პრობლემა თავის თხზულებებში ყველა ასპექტში განხილა. ამ თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა მოთხრობა „კაცია ადამიანი?“ „ოთარაანთ ქერვი“, და სხვა, ამ უკანასკნელში ნაჩვენებია, რომ წოდებათა შორის ხიდია ჩატეხილი, ერთნი მღინარის გაღმანაპირას დარჩნენ, მეორენი—გამოღმა. ასე გათიშული და გაცალცალკავებული ადამიანები ცოდონი არიან. აკაკი ბაქ-

1 გაუცხოების პრობლემას თავის დროზე შეეხო ჟან ეაკ რუსო, გოეთე, შილერი, ფილოსოფოსები: ფიხტე, ჰეგელი, ფოიერბახი, მარქსი.

2 გ. გვაზავა, ასე არ აწოდებდა, 1993 გვ. 40.

რადის აზრით, „ამქვეყნად ყოველი ადამიანი ცოდოა“, იმიტომ რომ „ეს წუთისოფელი უთაებლო და უსწორმასწოროა... და ეს ყოველივე შედეგია იმისა, რომ ადამიანსა და ადამიანს შორის, ადამიანსა და საზოგადოებას შორის არ არის კონტაქტი, ჩატეხილია ხიდი“.

ილია ჭავჭავაძის „ოთარაანთ ქერივის“ საფუძვლიანი ანალიზით აკაკი ბაქრაძეს მივყავართ იმ დასკვნამდე, რომ ადამიანთა გაუცხოების საფუძველი მარტო წოდებრივი განსხვავება არ შეიძლება იყოს. „გაუცხოება ყოვლისმომცველია. ხიდი ჩატეხილია როგორც სხვადასხვა წოდების, ისე ერთი და იმავე კლასის წარმომადგენელთა შორის, უფრო მეტიც, დედასა და შვილს შორის“². ამის დასადასტურებლად მოთხრობიდან მრავალი ადგილი შეიძლება მოვიშველიოთ. წოდებრივ განსხვავებაზე რომ არაფერი ვთქვათ (რომელიც ასე თვალში საცემი და მრავალგზის განხილულია), განა სოსია მეწისქვილისა და ოთარაანთ ქერივის, ოთარაანთ ქერივისა და თანასოფლელების, გიორგისა და მის გარშემო მყოფების ურთიერთობა არ მიგვანიშნებს, რომ ადამიანები ხშირად ერთმანეთისაგან უცხო და მიუღებელი არიან?

თანასოფლელებს ოთარაანთ ქერივისა ეშინიათ და გაურბიან, მისი პირდაპირობა, სამართლიანობა, მაღლი თუ სიკეთე ხშირად მათთვის გაუგებარია, ეუცხოვებათ. იმასაც ამბობდნენ: „გულის მაგიერ ქვა უდევსო“. რატომ, რისთვის? ახლა შეილი განსაჯეთ! ადამიანური ღირსებით შემკულს ზოგჯერ სოფელში მაინც ეჭვის თვალით უყურებენ. ვერ გაუგიათ სიმართლისათვის თავგამოდებული ვის ებრძვის, ან რას ებრძვის. „ეს კაცი ან გიჟია, ან ერთი რამ ღვთის ნიშანია მაგის თავზედაო“³ და ა. შ.

საიდან მოდიოდა სიკეთის დაუნახაობა, გაუგებრობა, უმადურობა. პასუხი ერთია—ადამიანთა გაუცხოებიდან. არჩილისათვის ეს ადვილად მისაგნებია—ოთარაანთ ქერივი და გიორგი სხვა მასალისაგან არიან შექმნილნი, სხვა გვირისტით

¹ აკაკი ბაქრაძე, ილია ჭავჭავაძე, გვ. 87.

² იქვე გვ. 87

³ ილია ჭავჭავაძე, თხზულებანი ტ. II გვ. 258.

შეკერილნი, „იმ გვირისტით, რომელიც მარტო ბუნება იცის, და ბუნება ხომ იცი რა ოსტატია“. მაგრამ სხვებს, „იმათს თონეში გამოცხვართ“ რატომ არ ესმით ერთმანეთისა, რატომ მიაჩნია გიორგი ზოგს გიჟად, ზოგს კი ღვთის ნიშნის მატარებლად? დედა-შვილი რაღა ძალად გათიშა და გაათვითელა. რამ დაარღვია მათი ერთობა, რატომ ერთხელ, ერთხელ მაინც არ იხედება სახლიდან წასული გიორგი უკან. „ჩემგან მიდის, თითქოს ძაფიც არ იჭერს, სხვაგან მიდის, თითქოს თოკით ეწევიანო!“. ნუსუ ყველაფერი იქ არის, იქ—კენესის დედის გული. „უთაებოლო და უსწორმასწორო წუსისოფლის წყევლა-კრულვიანმა საკითხავმა შესძრა ქვასავით გაუტეხელი დედაკაციც. „დედაშვილობაში შენჩემობა რად არის?—..... დედაშვილობაში ორი თვალი რად უნდა იყოს? ნეტა დედას სხვასავით მაინც ორი თვალი არა ჰქონოდა..... თუ აქვს რად უჭრის ერთი თავისად, მეორე შეილისად, გული რად იხედება გარედ ორის თვალითა, რად? რატომ ერთი თვალი არ ებრმავის, როცა მეორე იყურება, ვინ ვისთვისაო,—რა საკითხავია დედაშვილობაში?...ვაი, რომ საკითხი ყოფილა! ამისი ჭიდილია თურმე დედაშვილობაცა!¹

აკ. ბაქრაძემ დედა-შვილის გამთიშავ ძალად ფსიქოლოგიური ფაქტორი მიიჩნია და მივიდა დასკვნამდე, რომ „გაცუცხოებას თურმე მრავალი მიზეზი უდევს საფუძვლად. ზოგჯერ ეს საფუძველი კლასობრივი სხვაობაა, ზოგჯერ ადამიანური ღირსება, ზოგჯერ სიყვარული და ზოგჯერ კიდევ ვინ იცის რა. გამოდის რომ გაცუცხოება ადამიანის არსებობის თვისება ყოფილა² და მიზეზი თვით ადამიანის სულში იმალება. ძნელია ამ მიზეზის მიგნება, რადგან „კაცობრიობის არსებობის მარადიული საფუძველი სრულქმნილის და არასრულქმნილის ბრძოლაა, რომელშიც სრულქმნილს მსხვერპლის როლი აქვს დაკისრებულ“ (აკ. ბაქრაძე). ფიზიკურადაც რომ არ განადგურდეს, ყოველი გაცუცხოებული მაინც მსხვერპლია და სულ ერთია ეს ადამი-

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზულებანი ტ. II 1988 წ. გვ. 275.

² იქვე გვ. 276.

³ აკ. ბაქრაძე, ილია და აკაკი გვ. 72.

ანური ღირსებით იქნება გამოწვეული თუ უღირსობით, ერთნაირადაა განწირული ფიზიკურად გაუცხოებული ლუარსაბი და ღარეჯანი („კაცია ადამიანი“) დათიეოც და გაბრიელიც, ერთს ტყვია კელავს, მეორე კი შურისძიების გამო იხდის ამქვეყნიურ სასჯელს („გლახის ნაამბობი“), გულმხეცი ბატონი ტყვიის წერა ხდება, უდანაშაულო ზაქროს კი ტყეში მარტოკა გდება არგუნა ბელმა („კაკო ყაჩაღი“). დანაშაულის გზამ ერთი ძმა სარჩობელამდე მიიყვანა, მეორეს ქვეყანა და ადამიანთა მოღვმა შეაძულა და, თქვენ წარმოიდგინეთ, სრულიად უდანაშაულო მოხუცი პეტრეც არ დატოვა უვნებელი, სული აუფორიაქა. („სარჩობელაზედ“). თვით წინაპურის ტრაგედიაც კი, მსხვერპლის ღირსებითა და ბოროტმოქმდთა უღირსობით გამოწვეული, მწერლის მიერ წამოჭრილი ამ საკაცობრიო პრობლემის ერთი ნათელი მაგალითია.

აკ. ბაქრაძის აზრით, ეს წყევლა-კრულევანი პრობლემა რომ მოგვარდეს, კაცმა უნდა იწამოს, რომ ყოველი ადამიანის სული აბსოლუტური ღირებულებაა და ტოლფასოვანია უზენაესის წინაშე. გზა კი, რომელსაც ადამიანი აირჩევს, ტაძრისკენ უნდა მიდიოდეს და უახლოვდებოდეს იდეალს.

რაც შეეხება რელიგიური გაუცხოების თემას ილია ჭავჭავაძე შეეხო ნაწარმოებში „განდეგილი“.

ილია ჭავჭავაძის „წოდებათა შერიგების“, „ჩატეხილი ხიდის“ თეორია უფრო გლობალურ, დიდ პრობლემასთან მიიღის, ეს არის წარსულსა და აწმყოს შორის გაწყვეტილი კავშირის აღდგენა.

„ერის პირქვე დამხობა, გათახსირება, იქიდან დაიწყება წერდა ილია ჭავჭავაძე, როცა იგი თავის ისტორიას ივიწყებს, როცა ხსოვნა ეკარგება თავისის წარსულისა, თავისის ყოფილის ცხოვრებისა, დავიწყება ისტორიისა, თავისისა, თავისის წარსულისა და ყოფილის ცხოვრების აღმოფხვრა ხსოვნისაგან მომასწავებელია ერის სულით და ხორციით მოშლისა“¹.

ქვეყნის მღვდმარეობით ძილგამკრთალ მამულიშვილს

¹ დაწვ. იხ. გ. გვაზავა, ასე რომ არ აჯობებდა, 1993 წ. გვ. 40-56.

² ილია ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. IV. გვ. 200.

სახელმწიფოს მოწყობის ფორმად ავტონომია მიაჩნდა და ოცნებობდა „ქართულ პარლამენტზე“. ილიას ამ მოთხოვნას მხარს უჭერდა ქართველი თავადაზნაურობის პროგრესული ნაწილი. ამის დასადასტურებლად აკ. ბაქრაძე გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ გამოქვეყნებულ მასალას იშველიებს.

„1905 წლის წლის 2 აპრილის გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ იუწყებოდა, პირველ აპრილს თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა კრება ჩატარდა. ამ კრებამ რუსეთის იმპერატორს წერილი გაუგზავნა და ნიკოლოზ მეორეს ვაჟის შეძენა მიულოცა. ქართველი თავადაზნაურობა საუკუნო ერთგულებას ეფიცებოდა იმპერატორს და გულმხურვალედ სთხოვდა—თავადაზნაურობა ზრუნავს რა სახელმწიფოს საზოგადო სარგებლობის და საჭიროებისათვის, მტკიცედ დარწმუნებულია, რომ მშვიდობიანი და კულტურული განვითარება ქართველი ხალხისა შეიძლება მხოლოდ მაშინ, თუ საქართველოს, რუსეთის სახელმწიფოს ამ განუყოფელ ნაწილს და ნებაყოფლობით იმასთან შეკავშირებულს, მიენიჭება უფლება საკუთარი კანონებით—მართვა გამგეობისა. ეს კანონები უნდა დადგენილ იქნას ადგილობრივ წარმომადგენლობით კრების მთელი არჩეულის მთელი საქართველოს მცხოვრებთა საყოველთაო, პირდაპირ საიდუმლო და თანასწორი ხმის უფლებით“¹ ანალოგიური წერილები გაუგზავნეს რუსეთის იმპერატორს ქუთაისის გუბერნიის თავადაზნაურთა და საქალაქო საბჭოს კრებამ ამ მოთხოვნას შეუერთდა თითქმის სრულიად საქართველო.

„ქართველი თავადაზნაურების თხოვნა არსებითად ის იყო, რასაც საქართველოს ეროვნული ავტონომიის იდეა ითვალისწინებდა“¹.

საქართველოს ავტონომიაზე ფიქრი ილია ჭავჭავაძემ ჯერ კიდევ ადრე დაიწყო. ეს იდეა - რომ მას ეკუთვნოდა, ამის შესახებ ოფიციალურ ცნობებს იძლევიან კიტა აბაშიძე, სამსონ ფირცხალავა, გიგო რცხილაძე, გიორგი ლასხიშვილი და სხვანაშ.

ილია ჭავჭავაძე დაკვირვებული, შორსმჭვრეტელი და

¹ აკ. ბაქრაძე, ილია ჭავჭავაძე, გვ. 126-127.

ფრთხილი პოლიტიკოსი იყო, ითვალისწინებდა რა იმდროინდელ ვითარებას, აშკარად არ გამოდიოდა ავტონომიის მოთხოვნით. „როცა სოციალ-ფედერალისტებმა თავის პროგრამაში საქართველოს ავტონომიის მოთხოვნა შეიტანეს, ილიამ ეს რომ გაიგო, არ მოეწონა... ავტონომია გულში უნდა გვექონდეს, მისი საქვეყნოდ გამოცხადება ზიანს მოგვითანს, მტრებს მოგვიმრავლებს“¹.

ილია ჭავჭავაძის ოცნება იყო ჯანსაღი საზოგადოების ჩამოყალიბება, მისთვის ნათელი იყო, რომ ამის შესრულება ადვილად ხელმისაწვდომი არ იქნებოდა, მაგრამ მთავარი იყო პროცესის დაწყება, რომელიც მომავლის იმედს გამოაჩენდა. ეს იმედი ასულდგმულებდა მწერალს. ხალხში ეძებდა მომავლის გმირს, რომელსაც ქვეყნის სვებელზე ფიქრი დღედაღამ არ ასვენებდა. „საქართველოს ეროვნულ თავისუფლებაზე ლაპარაკობს ილია და მტკიცედ უკავშირებს ერთმანეთს ერის თავისუფლებისა და ზნესრული ადამიანის პრობლემას. არ იქნება ერი თავისუფალი, თუ მას არ ეყოლება ზნესრული, პირველხატს მიმსგავსებული ადამიანები“². მხოლოდ ასეთი ადამიანების მაღალი ზნეობით გამსჭვალული ერი შესძლებს დაკარგული თავისუფლების მოპოვებას, ეროვნული დამოუკიდებლობის აღდგენასა და შენარჩუნებას. ილია გულისტკივლით აღნიშნავს, რომ „გრძნობა ადამიანის ღირსებისა, ადამიანის პატიოსნება, სინდისი და ყოველივე—რაც კი შეადგენს უძვირფასეს ზნეობის კუთვნილებას ადამიანისას, რაც უმეტეს ნაწილს კაცობრიობისას იმოღენად ღიდ საგნად მიიჩნია, რომ მისთვის სიცოცხლის გაწირვა თითქმის კანონად აქვს აღიარებული, ჩვენ სწორედ მჩვარად გაგვიხდია და ისე ვექცევით, როგორც ფეხის მტკვერსა“³.

ილიას აზრით, ყოველ ქართველს თავი ეროვნულ მოღვაწედ უნდა მიაჩნდეს, ამიტომ ყველაფერი უნდა აკეთოს მისი კეთილდღეობისათვის. თუ ასე მოვიქცევით, ერი ძლიერი, ამტანი და გამტანი იქნება. „ერთი ინდური თქმულებაა,—წერს

¹ სამსონ ფირცხალავა, მოგონებათა ფურცელი, გვ. 71.

² აკ. ბაქრაძე, ილია ჭავჭავაძე გვ. 7.

³ ილია ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. 5. გვ. 166-167.

ილია—ყრმაო, როცა მოდიხარ ამქვეყნად, შენ სტირი, შენს გარშემო კი ყველანი ღიმილობს და მხიარულობს, ჰქმენ ისე, რომ როცა ამ ქვეყნიდან გადიოდე, შენ ღიმილობდე და შენს გარშემო კი ყველანი სტიროდნენ¹. მწერალს ამ თქმულების ქართული ვარიანტები შემოაქვს საკუთარი ქვეყნის შვილებისათვის. „როცა ადამიანი იბადება, მართალია რომ სტირის, თითქო წინათგრძნობით, რომ მოდის ამქვეყნად ჯაფისათვის, შრომისათვის და ხშირად წამებისთვისაც და სხვანი კი მხიარულობენ, თითქო იმ იმედით, რომ ერთი მეომარი, ერთი მოღვაწე ემატებათ. ხოლო კაცურის კაცობისათვის ეგ საკმაო არ არის. ჰქმენ ისე რომ, როცა შენ ამ წუთისოფელს ეთხოვებოდე, შენ ღიმილი მოგდიოდეს და სხვანი კი სტიროდნენო. ამას მარტო იმისთანა კაცი შესძლებს, ვინც ქვეყანას კუთვნილი სამსახური გაუწია შეძლებისდაგვარად. ვინც თავისი ადამიანური ვალი გადაუხადა თავის ერს, თავის სამშობლოს! „მაგრამ, მამულო, სად არის გმირი, რომელსაც ვეძებ, რომლისთვის ესტირი, იგი აღარ გვეყავს, მის მოედანი ჯაგით ავსილა, ვერანად ქმნილა, გმირის დამბადი ღიდი საგანი ჩვენში სპობილა და წაწყმედილა“². ეს კი ერის უბედურებაა, მოღვაწე კაცების მოძიების, შემოკრებისა და საზოგადო საქმისათვის შეკავშირების ფიქრი მთელი ცხოვრების მანძილზე არ ასვენებდა ილიას. მწერლის ეპისტოლური მემკვიდრეობა საინტერესო მასალებს გვაწვდის იმის თაობაზე, თუ როგორ ეხმაურებოდა ის პირადი ბარათებით ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში გაბნეულ და საზღვარგარეთ მყოფ ჭეშმარიტ მამულიშვილებს. გაზეთ „ივერიაში კითხულობთ, „შევხაროდეთ მარტო ამისთანა კაცებს, ჩვენი ქება-ღიდება, ჩვენი საზოგადოებრივი მადლობაც ვით ჯილდო საქვეყნო, საზოგადო მარტო ამისთანა კაცებს უნდა ეკუთვნოდეს“. (1899 წ. №129). ამას, ალბათ, იმიტომ წერდა, რომ ხშირად ქვეყნისათვის თავდადებულ ადამიანებს არა თუ აფასებდნენ, არამედ მათ ნამოღვაწარს ლაფში სვრიდნენ, „განაქიქებდნენ“ და შეურაცხყოფდნენ. მას კარგად ესმოდა რომ

¹ გაზ. ივერია 1899 წ. №129.

² ილია ქავჭავაძე, თხზ. ტ. I გვ. 185.

ეკონომიკურად დაკაბალებული, ღარიბი ქვეყნის საზოგადოება არ იქნებოდა ზნეობრივი, ასეთ საზოგადოებაში უზნეონი და ფულიანნი უფრო აღწევენ თავიანთ მიზნებს ხალხის მოსყიდვის ხარჯზე და, თქვენ წარმოიდგინეთ, საერთო საქმეებშიც ახერხებენ მონაწილეობის მიღებას. ცრუ პატრიოტის ნიღაბს ამოფარებულნი სხვისი ლანძლვა-გინებით ცდილობენ ყურადღების მიპყრობას. „თუ ჩვენდა საუბედუროდ—ამბობს ილია—აღვირახებულნი უკადრისობა თანდათან უფრო მეტს გავიდა, თუ ნაძირალთა გრძნობათა შემწეობით, ქაღებიც, ფულიც, სხვადასხვა დაპირებებით, მოტყუებით, ზუოხებით და სადილ-ვახშმებით სხვისი გატანა მოვინდომეთ საზოგადო საქმეთა სარბიელზე, თუ ამისთანა ავზნეობას შევეჩვიებით¹ და ჩვენში ფეხი მოვაკიდებინეთ, ვიღას იმედით მოვილოდინოთ ხვალე? რა ნუგეშითღა გავუსწოროთ თვალი მერმისს? რა პირითღა დავენახოთ ქვეყანას, რა სახელიღა გადავცეთ ჩვენთა მემკვიდრეთა, თუ ჩვენდა სამარცხვინოდ აგრე ვიარეთ, სად მივალთ და რა კლდე-ღრეში გადავიჩეხებით?“. ასე აყენებს საკითხს ილია ჭავჭავაძე. ის კარგად ხედავს ამ საყოველთაო სენის საშიშროებას და მოუწოდებს ყველას, „ვინც საზოგადო მოღვაწის სახელსა ნდომობს და საზოგადო საქმეთა სარბიელზე გამოდის საჭიდაოდ. რა თქმა უნდა, საზოგადოებრივ საქმეში კაცთა ჭიდილი ბუნებრივი მოვლენაა და აუცილებელიც, მაგრამ ჭიდილიც არის და ჭიდილიც. ამ ჭიდილში ყოველივე ღონისძიება ნამუსისა და პატიოსნების სასწოროზე უნდა აწონილრიყოს.“²

ამით ილია ჭავჭავაძემ თითოეული ადამიანის სულში ჩახედვა სცადა და საბოლოოდ მის მიზანს შეადგენს ერის ყველა ტკივილი აჩვენოს, რასაც აუცილებლად სასწრაფო მკურნალობა სჭირდება, რათა იგი უკურნებელ სენად არ გადაიქცეს მომავალში. ეს ტკივილი გამოხატულია ლექსში „ბედნიერი ერი“. ათასხუთასწლიან ქართულ ლიტერატურაში „ბედნიერი ერის“ ბადალი სატირული ლექსი არ არსებობს. არ არსებობს არც გაბედულებისა და არც გულახდილობის არც

¹ გაზ. „ივერია“ 1899 წ. №129.

² ილია ჭავჭავაძე თხზ. ტ. 7. გვ. 440.

სულიერი ტკივილისა და ტანჯვის თვალსაზრით. თითოეული სტრიქონი დაწერილია სისხლით. თითოეული ფრაზას დაკითხვა აღმაშენებლის მოქმედი ხმლის ძალა აქვს“.¹

¹ აკ. ბაქრაძე, ილია ჭავჭავაძე თბ. 1984 წ. გვ. 73

„საბამო, უბღეძო, ცივო მინაჲ... ჩუენ სა-
თუთ იმედს, ქუეყნის ღაბაჲს, სალხის მ-
გომასს დღეს მუნ გამაბეძო, მთუაბო ისე,
ბეგბეგ მუილს. თუ უბოილ მინდ გაიგნო
ქართულოთ სიცილი, ამცნე, ასაბე... პასუხს
ჩუენ ნუ, ნუ გაგვიბსელ: თუთ უიგბმნდო
მუნს ნუგაბეძას, — მუნი ყვავილნი მამინ
უთბო აყვავდეძიან და წყაბოშიც უთბო ლა-
ლაფ იწყებუნ ბაბაჲს... გლუვის ზაბი... ქუი-
თინი, გმინვა... სოლო იმედო, ბაღაც იმედო
მომავალში გამოსასული ჩუმათ ჩუბჩულოშს:
— მუნ ჩუენთან იყავ, ჩუენთანა ჰაბ, ჩუენ-
თან იქნეში!”

პაბლო იამბილი

არჩილ ჯორჯაძე (1872-1913 წწ.)

არჩილ ჯორჯაძე მე-19 საუკუნის დასასრულისა და მე-20 საუკუნის პირველი ათწლეულის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწეა. მან დიდი ზეგავლენა მოახდინა მე-20 საუკუნის დასაწყისის და შემდგომი პერიოდის ქართულ-საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაზე. მისი თეორიული მემკვიდრეობა ბოლო დრომდე მხოლოდ ცალმხრივად განიხილებოდა, დასაშვები მხოლოდ მისი კრიტიკა იყო, ხოლო ყურადღებას ქართულ პარტიულ ლიტერატურაში ამახვილებდნენ არჩ. ჯორჯაძის ანტიმარქსისტულ შეხედულებებზე. ეს ხდებოდა, ალბათ, იმიტომ, რომ საერთო ეროვნული საკითხი საზოგადოების ისტორიული განვითარების პროცესში ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი და თანაც გადასაწყვეტად ურთულესი, ამავე დროს მცირერიცხოვანი დაჩაგრული ერისათვის ის ჩვეულებრივი რიგითი პრობლემაა. უფრო ხშირად მეცნიერ-მკვლევარები მჩაგვრელი და ჩაგრული ხალხის ნაციონალიზმს ერთნაირად რეაქციულად თვლიდნენ. სიტყვა „ნაციონალიზმი“ აღიზიანებდათ და ვინც ამ პრინციპს იცავდა ერის მტრად აცხადებდნენ. ასეთ დამოკიდებულებას ვერც არჩილ ჯორჯაძე ასცდა. იგი დაიბადა 1872 წელს 10 იანვარს თბილისში.

არჩილის მამა კონსტანტინე ჯორჯაძე სამხედრო პირი იყო. მათი ოჯახის ფუძე თელავის მაზრის სოფ. საბუედან იწყებოდა. კონსტანტინე ჯორჯაძე წოდებით პოდპოლკოვნიკი მესანგრეთა ნაწილს ხელმძღვანელობდა.

1881-1885 წლებში ჯორჯაძეების ოჯახი ქ. ქუთაისში ცხოვრობდა, ამიტომ პირველდაწყებითი განათლება ქუთაისში მი-

ილო, 1892 წელს კი არჩ. ჯორჯაძემ თბილისის გიმნაზიის სრული კურსი დაასრულა და იმავე წელს პეტერბურგის უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე დაიწყო სწავლა. ცხოვრების მძიმე პირობებმა და პეტერბურგის ჰავამ ძალზე ცუდად იმოქმედა ახალგაზრდა არჩილზე და ტუბერკულოზით დაავადდა, ექიმების რჩევით იგი ვარშავაში გადავიდა, სწავლა კვლავ იურიდიულ ფაკულტეტზე გააგრძელა. ჯანმრთელობის გაუმჯობესების შემდეგ იგი კვლავ პეტერბურგში ბრუნდება და ამჯერად სწავლას ბუნებისმეტყველების ფაკულტეტზე აგრძელებს. ამ პერიოდში არჩილი ბეჯითად ეუფლება ფილოსოფიას და სოციოლოგიას. გულმოდგინედ მეცადინეობდა ვოლინსკის ფილოსოფიურ წრეში. არჩ. ჯორჯაძე პეტერბურგში მცხოვრებ ქართველ ახალგაზრდობასთან ერთად აქტიურად იყო ჩაბმული სტუდენტურ მოძრაობაში. 1887 წლის შემოდგომაზე, არჩილ ჯორჯაძე გაემგზავრა საზღვარგარეთ, სადაც ისმენდა ლექციებს პარიზსა და ლონდონის უნივერსიტეტებში. როგორც ლევ ტოლსტოის მოძღვრებით გატაცებული სწავლობდა სოციოლოგიას, გარკვეულ პერიოდში იგი ცხოვრობდა ტოლსტოელთა კოლონიაში (ინგლისის ესეკსის საგრაფო სოფ. პერლი კოკლასი) რასაც შედეგად მოჰყვა 1879 წლის საბუელის ფსევდონიმით „სევერნი ვესტნიკის“ № 12-ის ფურცლებზე გამოქვეყნებული მისი სტატია. სტატიით დაინტერესდა ლევ ტოლსტოი და არჩილ ჯორჯაძეს მიმართა წერილით დახმარებოდა საქართველოში, გადასახლებულ იუსიბოვას ამერიკაში გამგზავრებაში.

დუხობორებისადმი მთავრობის დამოკიდებულებამ რუსეთის ინტელიგენციის გარკვეულ ნაწილში უკმაყოფილება გამოიწვია და დუხობორების დასაცავად ხმა აიმაღლა, სწორედ ეს გახდა საფუძველი რუსეთიდან გაემგზავრებინათ ბევრი მათგანი. არჩილ ჯორჯაძე ტოლსტოელთა კოლონიაში გაეცნო ტოლსტოის თანამოაზრეებს და უცხოელ მეგობრებს ჩერტკოვს, ბირიუკოვს, ხილკოვს, ბელანეუს, ინგლისელებს—მოოდს, კანკორდს და სხვებს, რომელთა დახმარებით 1200 კაცი გადასახლდა კუნძულ კვიპაროსზე, შემდეგ კანადაში.

1900 წელს არჩილ ჯორჯაძე თბილისში ბრუნდება, ამ

პერიოდებიდან იწყება მისი ნაყოფიერი პუბლიცისტური და სამწერლო მოღვაწეობა. 1901 წელს იგი ხდება გაზეთ „ცნობის ფურცლის“ მუდმივი თანამშრომელი და რედკოლეგიის წევრი. გიორგი ლასხიშვილთან და გიმო რცხილაძესთან ერთად გაზეთისათვის ამზადებდა მოწინავეებს, მიჰყავდა რუბრიკა „პრესა“ და „რუსეთის ქრონიკა“.

1902 წლიდან არჩილ ჯორჯაძე აქტიურად მონაწილეობს „ქართულთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების საქმიანობაში“, გამგეობის მიერ ის არჩეული იყო ხაზინადრად. ამავე წლის ბოლოს არჩილ ჯორჯაძე პარიზში გაემგზავრა და გიორგი დეკანოზიშვილთან ერთად დაამზადა ქართული შრიფტი „პარიზული“ მისივე რედაქტორობით, საფრანგეთში გაზეთმა „საქართველომ ლა ულირჟიმ“ დაიწყო გამოსვლა ქართულ და ფრანგულ ენებზე.

1904 წლის აპრილში ჟენევაში მუშაობა დაიწყო სოციალისტ-ფედერალისტების პარტიის დამფუძნებელმა კონფერენციამ, რომლის იდეური ხელმძღვანელი არჩ. ჯორჯაძე გახლდათ.

დადაბულმა შრომამ და ცხოვრების მძიმე პირობებმა არჩილ ჯორჯაძის ჯანმრთელობა ძალზე შეარყია. ერთხანს საფრანგეთში მკურნალობდა. 1904 წლის შემოდგომაზე შვეიცარიაში გაემგზავრა. 1905 წლის რევოლუციის დაწყებასთან დაკავშირებით ემიგრაციაში მყოფი ქართველების უმრავლესობა სამშობლოში დაბრუნდა. მათ შორის არჩილ ჯორჯაძეც.

მიუხედავად მძიმე ავადმყოფობისა მას მუშაობა არ შეუწყვეტია და მომავლის იმედი არ დაუკარგავს. 1906 წ. ივნისში ფედერალისტებსა და ანარქისტებს შორის განხეთქილება მოხდა, ხოლო 1907 წლის ოქტომბერში თბილისში გამართულ ფედერალისტთა III კონფერენციაზე კი საბოლოოდ გაემიჯნენ ყველა მიმდინარეობას და ჩამოყალიბდა დამოუკიდებელ პოლიტიკურ პარტიად. 1907 წლის ბოლოს არჩილ ჯორჯაძე ისევ საზღვარგარეთ გაემგზავრა, შემდგომ მისი ჯანმრთელობის გაუმჯობესების შემდეგ კვლავ თბილისში ბრუნდება.

არჩილ ჯორჯაძეს ეკუთვნის პირველი მონოგრაფია (ბიოგრაფია) დიმიტრი ყიფიანზე, რომელიც მძიმე ავადმყოფობის

პერიოდში დაწერა და გამოაქვეყნა „სახალხო გაზეთის“ ყურ-
ცლებზე. „სახალხო გაზეთი“ 1931 წელი № 794-813.

არჩილ ჯორჯაძე აპირებდა დაეხლოებინა რვა განყოფი-
ლებიანი სამეცნიერო ლიტერატურული ჟურნალი, რომლის
რედაქტორობასაც თვით კისრულობდა. მის ამ გადაწყვეტი-
ლებას თანაგრძნობით შეხვდა ივანე ჯავახიშვილი და გადაწ-
ყვითა ამ ჟურნალში დაებეჭდა „ქართული სამართლის ისტო-
რია“. სამწუხაროდ ამ ჟურნალის დაარსება უფინანსობის
გამო ვერ მოხერხდა.

არჩილ ჯორჯაძე აქტიურად მონაწილეობდა ექიმ მიხეილ
გედევანიშვილის მეთაურობით შექმნილ სარედაქციო კომისი-
ის მუშაობაში, რომლის შემადგენლობაში შედიოდნენ გ.
აბაშიძე, ივ. ჯავახიშვილი, ივ. ზურაბაშვილი, ივ. გომართელი,
ემ. ლასხიშვილი, იაკ. ფანცხავა, გრ. ყიფშიძე, იოს. გედევა-
ნიშვილი, მათ მოამზადეს და 1914 წელს დასტამბეს ილია
ჭავჭავაძის თხზულებათა პირველი გამოცემა, რაც დიდმნიშ-
ვნელოვანი მოვლენა იყო ქართველი ხალხის კულტურულ
ცხოვრებაში. ავადმყოფობის გამო არჩილი ბათუმში მიჰყავთ,
სადაც სიცოცხლის უკანასკნელი დღეები გაატარა.

არჩილის დიდი სურვილი იყო ილიას თხზულებების ამ
გამოცემისათვის მწერლის ბიოგრაფია დაეწერა, რისთვისაც
საჭირო მასალები შეაგროვა, მაგრამ უღმობელმა სიკვდილმა
არ დააცალა ამ ოცნების განხორციელება, 1913 წელს არჩილ
ჯორჯაძე გარდაიცვალა ქ. ბათუმში. მისი ცხედარი ბათუმი-
დან თბილისში გადმოასვენეს და დიდუბის პანთეონში
დაკრძალეს. არჩილ ჯორჯაძე გულწრფელად დაიტირა სრუ-
ლიად საქართველომ და სათანადო პატივით მიაგო მის ხსოვ-
ნას. არ დარჩენილა მაშინდელი პერიოდული პრესის არც
ერთი დასახელება, სადაც არ იბეჭდებოდა მასალები, რომე-
ლიც იუწყებოდნენ არჩილ ჯორჯაძის გარდაცვალებას.¹

არჩილ ჯორჯაძის თხზულებათა ოთხივე ტომი 1911 წელს
ავტორის სიცოცხლეშივე დაიბეჭდა. გამოსაცემად მომზა-
ლებული მისი ნაწერების მეხუთე ტომი 1914 წელს გარდაც-

¹ დაწ. იხ. გ. ლობჯანიძე, ნარკვევები არჩ. ჯორჯაძის მსოფლმხედველობრივ-
სამართლებრივი ნაზრევიდან ქ. ქუთაისი 1992 წელი გვ. 9-31.

ვალეების წლისთავზე გამოცა. მე-6 წიგნისათვის გამზადებული მასალა დაუბეჭდავი დარჩა და გარდა ამისა არქივში ინახება გამოუქვეყნებელი მასალებიც.

პირველ წიგნში გაშუქებულია ეროვნული პრობლემები, სადაც მოთავსებულია პუბლიცისტურ-პოლემიკური წერილები: 1. მასალები ეროვნული წარმოშობის ისტორიის შესასწავლად. 2. სამშობლო და მამულიშვილობა. 3. კიდეც წარსული და მისი ანდერძი. 4. ისტორიის სამართალი. 5. კამათის დასასრული. 6. შეთანხმების იმედი.

მეორე წიგნში განხილულია ქართველი ინტელიგენციის აზროვნების საკითხები, რომელიც ხუთი პუბლიცისტური წერილისაგან შედგება: 1. „მოთხმოციანი და მოთხმოცდაათიანი“. 2. პუბლიცისტი ილია ჭავჭავაძე. 3. ნ. ნიკოლაძე. 4. თაზნაურული ინტელიგენციის პოლიტიკური აზროვნება XIX საუკ. (როგორ მოხდა, წარსულის გაკვეთილი დოკუმენტების მიხედვით). 5. რევოლუციის შემდეგ, გარდამავალი ხანა ჩვენი სატიკიარი. მავნებელი სენი. ავადმოფი საზოგადოება. პრესა და საზოგადოება. მუსაიფი „ადგილობრივი“ და „სახელმწიფოებრივი“ დემოკრატიის გაერთიანება. გაერთიანება მაინც შესაძლებელია. (კარგი წიგნი). მე-3 წიგნი ეძღვნება აზროვნების საკითხებს, კერძოდ გაშუქებულია სამი ასპექტი: 1. ხელოვნება, 2 ფილოსოფია, 3. რელიგია, რომლებიც თავის მხრივ. ცალკეული წერილებისაგან შედგება. მე-4 წიგნში მოთავსებული წერილები სოციალ-პოლიტიკურ საკითხებს ეხება.

მეხუთე წიგნში განხილულია მასალები ქართველი ინტელიგენციის ისტორიისათვის, რომელიც შედგება სამი პუბლიცისტური სტატიისაგან და რომლებიც ასევე თავის მხრივ ცალკეული წერილებისაგან შედგება. 1. მასალები ქართული ინტელიგენციის ისტორიისათვის. 2. 1911 წლის საქალაქო არჩევნების გამო. 3. სხვადასხვა წერილები.

არჩილ ჯორჯაძის პოლიტიკური შეხედულებები ჩამოყალიბდა მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოსა და მეოცე საუკუნის პირველ ათეულ წლებში, რომელიც რუსეთისა და საქართველოს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში გამოირჩეოდა თავისი სიმძაფრითა და ფართო მნიშვნელობის პოლიტიკური მოვლე-

ნებით. 1905 წლის წინა წლების რევოლუციურ სიტუაციას და თვით რევოლუციას მოჰყვა მკაცრი რეაქცია. ასეთმა განწყობილებამ და შედეგებმა კი გარკვეულად იმოქმედეს ყოველი პარტიისა და მოაზროვნის სოციალურ-პოლიტიკურ პროგრამაზე. მეტ-ნაკლებად თითქმის ყველამ გადასინჯა თავისი პოლიტიკური შემოქმედების სტრატეგია და ტაქტიკა.

ამგვარ ისტორიულ ვითარებაში მოხვედრილი ახალგაზრდა მოაზროვნე არჩილ ჯორჯაძეც, ცხადია, მთელი რიგი პრობლემების წინაშე აღმოჩნდა და ისიც მეტად გატაცებული და სათანადო კონცეფციით შეიარაღებული შეუდგა საკუთარი პოლიტიკური შეხედულებების შემუშავებასა და გადმოცემას, რათა დროულად შეეტანა თავისი წვლილი სამშობლო ქვეყნის უკეთესი მერმისის გარკვევის საქმეში, მისი მომავალი ეროვნული სახის გამოკვეთისა და შენარჩუნების მიზნით. მაგრამ ამგვარი მიზნის ხორცშესხმა, ბუნებრივია, იოლი არ იყო არა მარტო თვით პრობლემების სირთულის გამო, არამედ იმ მძაფრი პოლიტიკური უთანხმოების წყალობითაც, რომელიც მაშინ ჩვენს საზოგადოებრივ აზრში არსებობდა. თანამედროვე ისტორიოგრაფიაშიც კი სადავოა, თუ რა და რა მიმართულების პარტიებთან და ჯგუფებთან გვეკონდა მაშინ საქმე: რამდენი განსხვავებული ხასიათის პოლიტიკური კრე-დო და კონცეფცია უპირისპირდებოდა ერთმანეთს. მაგრამ ერთი კი აშკარაა, ბრძოლის მთელ სიმძიმეს ინაწილებდნენ წინა თაობების წარმომადგენელი პროგრესულად მოაზროვნე მოღვაწენი, „მესამე დასელთა“ ე.წ. უმრავლესობა და უმცირესობა. საგანგებო აღნიშვნის ღირსია ის გარემოებაც, რომ მარქსისტებს შორისაც არ იყო ერთსულოვნება, ბევრი მათგანი ერთი მხრივ ღალატობდა, წინამორბედ მოღვაწეთა დამსახურების ისტორიულ თვალსაზრის შეფასების საქმეს (იგულისხმება ილია ჭავჭავაძე და მისი თანამოაზრეები) და აშკარა ნიპილისტურ და სუბიექტურ პოზიციებზე იდგნენ. მეორე მხრივ, არასწორად იხილავდნენ ეროვნულ საკითხებს. ასეთმა ვითარებამ კი მეტად გაამწვავა საერთო სიტუაცია და გააძნე-ლა სწორი ორიენტაციის შექმნა ქართულ საზოგადოებაში.

სწორედ ამ რთულ პოლიტიკურ ბატალიებში ჩაება არჩილ ჯორჯაძე და ბეჯითად ცდილობდა გარკვეულობა შეეტანა ყველასათვის საინტერესო საკითხების გაშუქებაში. თუ რამდენად წარმატებით შეძლო მან ამ ამოცანის გადაწყვეტა, ამის შესახებ ქვემოთ გვექნება მსჯელობა, მაგრამ ის კი უდავო ისტორიული ფაქტია, რომ თავისი სტატიებით მან მალე მიიპყრო როგორც ფართო მკითხველის, ასევე თანამოაზრე და აშკარად საწინააღმდეგო შეხედულებათა ავტორების ყურადღებაც. მისი პოლიტიკური მრწამსისათვის გვერდის ავლა შეუძლებელი იყო ყოველი პუბლიცისტისა და პარტიული მოღვაწისათვის.

მთავარი ფაქტორი, რომლის წყალობითაც იგი იმთავითვე იქცა საინტერესო და ანგარიშგასაწევ პუბლიცისტად, ეს იყო წინამორბედ ქართველ მოღვაწეთა, კერძოდ, გამოჩენილ სამოციანელთა დამსახურების ღირსეულად წარმოჩენა და მისთვის ობიექტური შეფასების მიცემის ცდა. ამ გარემოებამ კი მას მალე შესძინა ღინჯი და ეროვნული მოღვაწის სახელი, მით უმეტეს, რომ ფართო საზოგადოებრიობა ამ დროს მეტად უკმაყოფილო იყო ნ. ჟორდანias აშკარა ტენდენციური დამოკიდებულებით ილია ჭავჭავაძისა და ცნობილი ქართველი მოღვაწეებისადმი.

არჩილ ჯორჯაძე თავისი პოლიტიკური შეხედულებების გადმოცემას შეუდგა არა ერთბაშად და ერთი რომელიმე სტატიის საშუალებით, არამედ მეცხრამეტე საუკუნის ცნობილ ქართველ მოაზროვნეთა პოლიტიკური შეხედულებების შესწავლისა და შეფასების ფონზე. ამით იგი, ერთსა და იმავე დროს, ორ საქმეს აკეთებდა: თავისას მიუზღავდა ყველა წინამორბედს, მკითხველს დამაჯერებლად აჩვენებდა თითოეული მათგანის ამაგს, ამასთან ერთად, უფრო გასაგებს ხდიდა ქართული პოლიტიკური აზრის ევოლუციას გასულ საუკუნეში და აშკარად გამოხატავდა თავის დამოკიდებულებას. ამ მეთოდს იგი მიმართავს ბევრ სტატიასა და გამოკვლევაში, მაგრამ ძირითად მიზანს მიაღწია ისეთი ნაშრომების წყალობით, როგორიცაა: „თ-აზნაურული ინტელიგენციის პოლიტიკური აზროვნება მე-19 საუკუნეში“, „დიმიტრი ყიფიანი“, „პუბლიცისტი—ილია ჭავჭავაძე“, „ნ. ნიკოლაძე“, „მეოთხმო-

ციანნი“ და მეოთხმოცდაათიანნი „რევოლუციის შემდეგ“ „სამშობლო და მამულიშვილობა“ და სხვა.

დასახელებულ ნაშრომებში არჩილ ჯორჯაძე წარმოგვიდგენს როგორც წინამორბედ ქართულ მოღვაწეთა პოლიტიკური შეხედულებების შეფასებას, ასევე—თავის დამოკიდებულებას მათთან და საკუთარ პოლიტიკურ კრედოს, რომლის ამოსავალია მისი შეხედულებები ქართველი ერის მომავალი ეროვნული ბედისა და ეროვნული სახელმწიფოს რაობის საკითხებზე.

მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარს ჩვენს სინამდვილეში მხოლოდ დიმიტრი ყიფიანები არ შეუქმნია. იყვნენ როგორც სრულიად საწინააღმდეგო ბუნების ადამიანები, ასევე ისეთი მოღვაწეები, რომლებსაც სხვაგვარად ესახებოდათ ქვეყნის მომავალი და მისდამი სამსახურის ხასიათი და ამ უკანასკნელთა გამოჩენა, პირველ ყოვლისა, განაპირობა მართვა-გამგეობის იმ ახალმა მიმართულებამ, რომელსაც 40-იანი წლებიდან დასაბამი მისცა მეუფისნაცვლის თანამდებობაზე მ. ვორონცოვის დანიშვნამ.

მ. ვორონცოვის პოლიტიკასა და მისი მართვა-გამგეობის დროინდელ ქართულ სინამდვილეზე არჩილ ჯორჯაძე საგანგებოდ მსჯელობს თავის ნაშრომში—„ცისკარი“ და „საქართველოს მოამბე“¹, ეს დაკავშირებული ანალიზი საკმაო მასალას იძლევა ავტორის პოლიტიკური შეხედულებების გასათვალისწინებლად. ამიტომ მისი გვერდის ავლა შეუძლებელია.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ვორონცოვის მოღვაწეობას დადებითად აფასებს არჩ. ჯორჯაძე: „ვორონცოვმა პირველმა გაბედულად გამოაცოცხლა ეს დღემდე განუხორციელებელი იმედი“.²

არჩილ ჯორჯაძის ეს სიტყვები მრავალმხრივაა საყურადღებო. პირველ ყოვლისა, საკსებით აშკარაა, რომ იგი კმაყოფილებას გამოთქვამს იმ ყურადღებითა და დაინტერესებით, რომელსაც მ. ვორონცოვი ქართველი ხალხისა და მისი კულ-

¹ თბზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეხუთე, 1914 წ. გვ. 7.

² თბზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეხუთე, 1914 წ. გვ. 9.

ტურისადმი იჩენდა; მ. ვორონცოვის პოლიტიკურ კურსში იგი ხელავს იმ სურვილების განხორციელებას, რომელიც აქონდა ქართულ ხალხს, რუსეთთან მჭიდრო ურთიერთობის დამყარებას როდესაც ცდილობდა.

ამასთან ერთად, ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ არჩილ ჯორჯაძე სრულიად არაა მ. ვორონცოვის ბრმა აპოლოგეტი. მას მშვენივრად ესმის, რომ ის მნიშვნელოვანი კულტურული ძვრები, რომელიც მისი მოღვაწეობის დროს მოხდა, იყო არა უშუალოდ მ. ვორონცოვის წყალობა, არამედ იძულებითი ღონიერება და კეთილგანწყობა იმ ღონისძიებებისადმი, რომელთა გატარებასა და ხორცშესხმას თვით ქართული ხალხი და მისი მოწინავე წარმომადგენლები ცდილობდნენ,

ქართული თეატრისა და სალიტერატურო ჟურნალ „ცისკარის“ დაარსებას ორმოცდაათიანი წლების დამდეგს არჩილ ჯორჯაძე სრულიად მართებულად, დიდ ეროვნულ მოვლენად და ეპოქალური მნიშვნელობის კულტურულ ფაქტად თვლის, რისთვისაც ძალიან უმაღლის მ. ვორონცოვის მიერ შექმნილ სიტუაციას, მაგრამ იგი უფრო ღრმად იხედება მოვლენებში.

„ეჭვის გარეშეა, — წერს ის, თ. ვორონცოვი¹ ვერ შექმნიდა ჩვენში ვერც თეატრს, ვერც პერიოდულ პრესას, თვით საზოგადოებაში რომ არ ყოფილიყო ამისათვის საჭირო ელემენტები. თეატრი ცნობილი იყო საქართველოში მეთვრამეტე საუკუნეშიც... მართალია, მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში ყოველივე ეს მივიწყებული იყო, მაგრამ არ უნდა დავივიწყოთ ეს გარემოება, რომ სანამ თ. ვორონცოვს დაებადებოდა სურვილი ქართული თეატრის დაარსებისა, გიორგი ერისთავს, რომელიც ახლად დაბრუნებული იყო პოლონეთიდან, განმარტოვებით სცხოვრობდა თავის სოფელ ხიდისთავში, უკვე აქონდა დაწერილი „გაყრა“. ამ პიესას ტუილისში უკვე იცნობდნენ. ხელთნაწერი ერთი სახლიდან მეორეში გადადიოდა. საჭიროა მხოლოდ თაოსნობა, გარჯა, მეცადინეობა და საფუძველი თეორიისა უკვე ჩაყრილი იყო. ვორონ-

¹ კავკასიის მეფისნაცვალ მისეილ სიმონის-მე ვორონცოვი. არჩ. ჯორჯაძე როდესაც ტექსტში თ. ვორონცოვად მოიხსენიებს, გულისხმობს თავადს. — გ. ლ.

ცოვმა სწორედ ეს საჭირო თაოსნობა გამოიჩინა. გაჩნდა თეატრი. იგივე ითქმის ჟურნალის შესახებაც“¹

როგორც ვხედავთ, არჩილ ჯორჯაძე საკმაოდ ფხიზლად აუფასებს იმ ისტორიულ მოვლენებს, რომელიც ჯერ კიდევ არ იყო საკმაოდ შესწავლილი და მის შესახებ აზრთა აშკარა სხვადასხვაობა ბატონობდა. კერძოდ, ის მართებულად ახასიათებს 40-50-იანი წლების საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრების ხასიათსა და მის განმაპირობებელ ობიექტურ მიზეზებს. ნიშანდობლივია, რომ მან, ერთ-ერთმა პირველმა, საგანგებო ყურადღების საგნად გახადა ეს ისტორიული პერიოდი და ბევრი რამ შემატა მის შესწავლას, როგორც სოციალურ-პოლიტიკური, ასევე კულტურულ-ლიტერატურული თავისებურების გარკვევის პოზიციიდან. „გამოჩნდა ახალი ეტაპი ქართული საზოგადოებრიობის განვითარებისა,—დასძენს იგი,—პრესა, წიგნების ბეჭდვა, თეატრი—ყოველივე ეს ამ განვითარების მაჩვენებელი იყო. საყურადღებო ის არის, რომ ეს პირველი ეტაპი ქართული კულტურის აღორძინებისა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, იყო მთავრობის და საზოგადოების სოლიდარული თანამშრომლობის ეტაპი. აქ პირველად შეხვდა ერსმანეთს ორი ნაკადული, ერთის მხრივ, თავადაზნაურულ წრეებში ისტორიულად აღზრდილი გრძნობა ერთგულებისა, მეორეს მხრივ, კეთილ-გონიერი პოლიტიკა ვალდებულების აღსრულებისა მფარველობის ქვეშ მყოფი ერისადმი. ვორონცოვის დროში ეს ორი ნაკადული თითქოს ერთ კალაპოტში ჩაღვა. და თუმცა შემდეგ ხანაში აღმოჩნდნენ მსურველნი ამ ნაკადულების ერთმანეთისაგან განშორებისა და მიაღწიეს კიდევ, ამ თავიანთ საწადელს, მაგრამ ქართველ თავადაზნაურულ ინტელიგენციის წრიდან მომდინარე ნაკადულს მაინც იქითკენ ჰქონდა პირი მიმართული, სადაც ეგულებოდა ის ნანატრი, ერთხელ დასახული, ხოლო სადღაც მიმალული კეთილგონიერება მფარველ ძალისა“²

ამგვარად, არჩილ ჯორჯაძე 40-50-იანი წლებისათვის, თითქმის ზორცმესხმულად მიიჩნევს იმ მიზნებსა და სურვილებს,

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეხუთე, 1914 წ. გვ. 8.

² თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეხუთე, 1914 წ. გვ. 11.

რომლებიც ერთი მხრივ, ქართველ ხალხს აქონდა, როცა რუსეთთან მტკიცე ურთიერთობის დამყარებას ცდილობდა, მეორე მხრივ, რომელიც მეფის რუსეთს უნდა აქონოდა, როცა ერსმორწმუნე ქვეყანას იერთებდა. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ მისი პრეტენზიები რუსეთის ახალი მართვა-გამგეობის მიმართ საკმაოდ მოკრძალებული იყო—ხელი შეეწყო ქართველი ხალხის ეროვნულ-კულტურული აღორძინებისათვის.

მ. ვორონცოვმა სწორედ ეს მოიმოქმედა. მან ალლო აულო ქართველი ხალხის, მისი მოწინავე წარმომადგენლების ეროვნულ-კულტურულ შესაძლებლობასა და სურვილებს. ამასთან, თავის მხრივ, ხელი შეუწყო მის გამოვლენას და პრაქტიკულ განხორციელებას, კინაიდან ყოველივე ამას რუსეთის ინტერესებისათვის მოაქონდა არა ზიანი, არამედ—სარგებლობა; ქართველ ხალხში აძლიერებდა რუსეთისადმი პატივისცემისა და ერთგულების გრძნობას.

არჩილ ჯორჯაძის შეხედულებით, მ. ვორონცოვის მოსვლამდე უკვე ვითარდებოდა ქართველი ხალხის ის სულიერი განწყობილება, რომელიც მოსკლისთანავე ოსტატურად გამოიყენა ვორონცოვმა თავისი პოლიტიკური გეგმის განხორციელებისათვის. და ადვილად ასახსნიელია ქართველი თავადაზნაურული წრეების აღფრთოვანებაც, გამოწვეული მთავრობის უმაღლესი წარმომადგენლის მხრივ, დროისა და მოთხოვნის შესაფერისი მოქმედებით.

მართალია, არჩილ ჯორჯაძე საგანგებოდ არ გახაზავს, მაგრამ საკვებით მისახვედრად მიუთითებს იმაზედ, რომ მ. ვორონცოვის პოლიტიკა არ ყოფილა მეფის რუსეთის აღმინისტრაციული აპარატის მიერ შემუშავებული მტკიცე პოლიტიკა. იგი თავის წარმომადგენლებისაგან კავკასიაში მშვიდობის დამყარებას მოითხოვდა, მაგრამ სათანადო გზებისა და მეთოდების გამონახვას თვით ანდობდათ. ამის გამო ბევრი რამ იყო დამოკიდებული მათ პიროვნებაზე, აღმინისტრაციული მართვის ნიჭსა და გამოცდილებაზე. ამიტომაც ვერც ვორონცოვამდე და ვერც მას შემდეგ ვერ დამყარდა ურთიერთგაგება რუსულ მართვა-გამგეობასა და ადგილობრივ მოსახლეობას შორის.

რა ნაყოფი გამოიღო, როგორც პოლიტიკური, ასევე კულტურული მიმართულებით მ. ვორონცოვის მართვა-გამგეობის კურსმა?

პირველ ყოვლისა, მ. ვორონცოვმა მიაღწია იმას, რისთვისაც იღვწოდა მეფის რუსეთი: დაამყარა მშვიდობა და ადგილობრივ მოსახლეობაში გააღვივა ერთგულების გრძნობა რუსეთისადმი. ამასთან ერთად, შესაძლებლობა მისცა ადგილობრივ მკვიდრთ, რათა თავიანთი ნიჭი გამოეჩინათ ეროვნული კულტურის განვითარების მიზნით, რაც სრულიად არავითარ საფრთხეს არ უქმნიდა რუსულ მართვა-გამგეობას, პირიქით, ყველგან და ყველგან აშკარად მუღავნებოდა ქართველი ხალხის უდიდესი მაღლიერების გრძნობა.

რა სიკეთე მოუტანა მაინც საქართველოს და ქართველ ხალხს მ. ვორონცოვის პოლიტიკურმა კურსმა, რომლის გამო არჩილ ჯორჯაძე კმაყოფილებას გამოთქვამს?

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, პირველ ყოვლისა, ეს იყო ის მხარდაჭერა, რომელიც მან ქართული თეატრისა და ქართული სალიტერატურო ჟურნალ „ცისკარის“ დასაარსებლად გამოიჩინა. ქართული თეატრი და ქართული ჟურნალი კი იყო ის აუცილებელი წინამძღვრები, რომელთა წყალობითაც შესაძლებელი იყო ქართული ენისა, ქართული მწერლობის და, საერთოდ, ქართული კულტურის განვითარება. ამასთან მათი საშუალებით იქმნებოდა პირობები ქართული საზოგადოებრივი აზრის შესაქმნელად, წმინდა ეროვნული მნიშვნელობის საკითხებზე დასაფიქრებლად, ეროვნული სახის შესანარჩუნებლად და ეროვნულ თავისუფლებაზე ზრუნვისათვის.

ერთი სიტყვით, შეიქმნა ის ტრიბუნები, საიდანაც ქართველ მოღვაწეებს შეეძლოთ თავიანთი აზრი გაეზიარებინათ თანამემამულეთათვის და ქართულ შემოქმედებით აზრს თავისი შესაძლებლობა ეჩვენებინა. ქართულმა თეატრმა დიდი ბიძგი, მისცა ქართული რეალისტური დრამატურგიის განვითარებას. ამ უკანასკნელმა კი მაყურებელსა და მკითხველს აშკარად დაანახა იმდროინდელი ქართული სოციალური ყოფის მანკიერება, წოდებრივი ურთიერთობის გამწვავება, ბატონყმური ინსტიტუტის დრომოჭმულობა, სასამართლოსა და სხვა

ადმინისტრაციულ უწყებებში მექრთამეობისა და თვითნებობის დამკვიდრება. ყოველივე ეს კი მცირე მნიშვნელობის მოვლენა არ ყოფილა.

ქართულ თეატრს მხარში ამოუდგა ქართული ჟურნალი „ცისკარი“, რომელმაც გააცოცხლა ინტერესი ქართული მწერლობისადმი და წარმოაჩინა პუბლიცისტები, რომლებმაც მორიდებულად, მინიშნებით, მაგრამ გასაგებად დაიწყეს საუბარი და მსჯელობა სოციალურ და ზნეობრივ მანკიერებაზე. ამ მხრივ ყველაზე პირველმა თავი ისახელა მოლაყებმ, როგორც არჩილ ჯორჯაძე შენიშნავს, „სრულიად ახალი წერის მანერა, ცოცხალი და მარტივი საუბარი გაჩნდა ჩვენს ჟურნალში. მოლაყებმ გაბედული ნაბიჯი გადასდგა, გასაგების ენით საზოგადოების ჭირ-ვარაძზე დაიწყო ლაპარაკი. ეხლა ჩვენ ყოველივე ეს არაფრად მიგვაჩნია, მაგრამ იმ ხანაში ეს იყო ნამდვილი პუბლიცისტური შემოქმედება, რომელიც სწყვეტს კავშირს არა მარტო ენის გადაბირებულ ფორმებთან, არამედ—თვით მოწიწების და რეკერანსების ჩვეულებასთან, მოლაყებ საზოგადოებას არ ერიდება, იგი მხოლოდ მთავრობას ეპყრობა პატივისცემით. ამ მხრივ „მოლაყებ“ ვორონცოვის ეპოქის ნამდვილი შვილია“!

არჩილ ჯორჯაძე არც იმ გარემოებას სტოვებს უყურადღებოდ, რომ ამ მეტად მნიშვნელოვან ეროვნულ-კულტურულ წამოწყებებს (თეატრი, ჟურნალი), სამწუხაროდ, ფართო საზოგადოებრივი რეზონანსი არ გამოუწვევიათ; აშკარა გახდა, რომ ნახევარსაუკუნოვანმა უჩვეულო ისტორიულმა სიტუაციამ ქართველ ხალხს აპათიურობის დაღი დაასვა, ფართო საზოგადოებრივი ინტერესები ნელ-ნელა დაუცხრო, მამულიშვილური დიდი გრძნობა შეულახა. „მართლაც,—წერს არჩილ ჯორჯაძე,—საგულისხმო მდგომარეობაა. მთავრობა ხელს უწყობს ქართული ჟურნალის არსებობას, საზოგადოება კი გულგრილად ეპყრობა ამ გარემოებას“.²

მაგრამ ეს გარემოება მაინც დროებითი მოვლენა იყო. თეატრიც და ჟურნალიც, ბოლოს და ბოლოს, მაინც თავისას

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეხუთე, 1914 წ. გვ. 18.

² იქვე.

ამბობდა და თავისას აკეთებდა; თანდათან მეტ გავლენას ახდენდა საზოგადოებაზე და მისი გაუმართლებელი გულგრილობა ადგილს უთმობდა ჯანსაღ განწყობილებასა და დამოკიდებულებას. ამის საფუძველს ქმნიდა თუნდაც ის ფაქტი, რომ მოლაყბეს თუ სხვებს უკვე შესაძლებლობა ჰქონდათ მკაცრად ემსჯელათ ამგვარ აპათიაზე. ამასთან, ჟურნალის ფურცლებზე თანდათან მეტ ადგილს იჭერდა ქართულ მართლწერაზე, ქართული ენის გრამატიკის შედგენის საჭიროებასა და სხვა მსგავს საკითხებზე მსჯელობა. ჟურნალის ფურცლებზე გამოჩნდა კრიტიკული წერილები, დაიწყო პოლემიკა, რაც უაღრესად საყურადღებო მოვლენა იყო საზოგადოებრივი აზრის შექმნისა და განვითარებისათვის.

ამ დროისათვის მ. ვორონცოვი უკვე წასული იყო, მაგრამ მისი პოლიტიკური კურსი ჯერ კიდევ გრძელდებოდა, თუმცა ძველებური ხელშეწყობა აღარ იგრძნობოდა.

როგორც არჩილ ჯორჯაძე შენიშნავს, მალე საქმე ისე წარიმართა, რომ „ცისკარისათვის“ ყური უნდა მიეპყრო გულგრილობით გამორჩეულ მაღალ წოდებასაც კი, ვინაიდან მის ფურცლებზე, თანდათანობით, ფეხი მოიკიდა ჩვენი სოციალური სინამდვილის კრიტიკამ, ბატონყმური ინსტიტუტის მოსპობის აუცილებლობაზე მსჯელობამ, ცალკეულ მებატონეთა დანაშაულის მხილება. ამ საკითხებზე მსჯელობამ კი ძალაუნებურად წინ წამოსწია უბრალო ხალხის მდგომარეობის ჩვენება. მით უმეტეს, რომ ამ დროს უკვე ოფიციალურად ხდება ცნობილი იმპერატორისა და მთავრობის აზრი ბატონყმობის გაუქმების შესახებ.

არჩილ ჯორჯაძის შეხედულებით, „საქმე ის არის, რომ, ამა თუ იმ სახით, საზოგადოებრივ ჟურნალში გაიხსენეს ხალხი, გაიხსენეს სიყვარულით და ეს ხალხი იმ დროს ბატონყმობის უღელში იყო შებმული“.

„ცისკარის“ პუბლიცისტიკა ჯერ კიდევ საკმაოდ გულუბრყვილო იყო, მაგრამ მისი ინტერესთა არე აშკარად ფართოვდებოდა, პირდაპირობაც უფრო საგრძნობი იყო, რის გამო „ცისკარი“ უფრო საინტერესო და პოპულარული ხდებოდა. „მოლაყბის ლაყბობა, — წერს არჩ. ჯორჯაძე, — თანდათან, სატირად ხდება. ყველაფერს დასცინის გარდა ერთად-

ერთ სათაყვანებელ საგნისა—უმაღლესი მთავრობისა... მისი, ასე ესთქვათ, მონარქიული ხალხოსნობა გულუბრყვილოა, მაგრამ გულწრფელი. ზოლო მისი ღვენა საზოგადოებრივ ბოროტებისა, გაკიცხვა ღიდ კაცთა უგუანობისა, მისი მხურვალე ეროვნული გრძნობა და მუღმიეი ჩიჩინი იმიქ გამო—ყოველივე ეს სერიოზული მოტიეებია „სალაებო ფურცლის“ პუბლიცისტიკისა“.¹

საქმე ის არის, რომ მოლაების თუ სხვათა პუბლიცისტურ გამოსვლებს ჟურნალის ფურცლებზე მალე დაემატა ისეთი საინტერესო პროზაული თხზულებებიც, რომლებშიც მკაცრად იყო დაგმობილი ბატონემური სინამღვილე და ნაჩეენები იყო ის მიმართულებაც, საითაც მიდიოდა ჩვენი ცხოვრების სოციალური ყოფა, ასეთი იყო, მაგალითად, დანიელ ჭონქაძის „სურამის ციხე“ და ლაერენტი არდაზიანის „სოლომონ ისაკიჩ მეჯღანუაშვილი“. ბატონემური ინსტიტუტის დაგმობასთან ერთად, ამ მხატვრულ ტილოებზე უკვე გამოჩნდნენ ახალი ფორმაციის პირველი წარმომადგენლებიც, რომლებიც, ღღეს თუ ხეალ, ცხოვრების ბატონ-პატრონნი უნდა გამხდარიყვნენ. ამ მხრივ პირველი ნაბიჯები ზომ ჯერ კიღევ გ. ერისთაემა და ზ. ანტონოემა გადაღგეს.

არჩილ ჯორჯაძემ, ერთ-ერთმა პირველმა ჩვენს ისტორიოგრაფიაში, ღრმად და საფუძვლიანად შეისწავლა და გააანალიზა ჟურნალ „ცისკარის“ დამსახურება, მისი ღეაწლი ჩვენი მწერლობისა და საზოგადოებრივი აზრის წინაშე. მაგრამ აჩვენა მისი არსებითი ხასიათის ნაკლოვანებაც. „საზოგადოებრივი ჟურნალი,—ამბობს ის,—ან უნდა მოკედეს, ან უნდა ჰქონდეს რაიმე კავშირი საზოგადოების მოთხოვნიღებასთან. „ცისკარმა“ კერ გაბეღა და კერ დაიჭირა ხელში პროგრესიული ღროშა. იგი მებრძოლი არ იყო“.

მართლაც, „ცისკარი“ არ ყოფიღა მებრძოლი პერიოღული ორგანო. თავდაპირველად ამას, აღბათ, თავისი ობიექტური გამართღებაც ჰქონდა. მაგრამ ისიც ზომ უღავოა, რომ ბოლომღე იგი ამ გზას კერ გაჰყეებოღა: ცხოვრების გამართღება და რევოლუციური მოღრაობის ზრღა რუსეთის სინამღვილე-

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეხუთე, 1914 წ. გვ. 23.

ში, ცხადია, თავის გავლენას ახდენდა ქართველ ახალგაზრდობაზეც, რომლის წარმომადგენლები რუსეთის უნივერსიტეტში ლებულობდნენ ამ დროს უმაღლეს განათლებას. „იმ ხანაში,—წერს არჩილ ჯორჯაძე,—პეტერბურგში უკვე არსებობდა ქართველ სტუდენტთა წრე. ილია ჭავჭავაძე, ნიკო ნიკოლაძე, კირილე ლორთქიფანიძე, გიორგი წერეთელი და სხვანი წასულნი იყვნენ რუსეთში უმაღლეს სწავლის მისაღებად. ჯერ კიდევ 1857 წლის „ცისკარში“ ეპოვებთ აკაკის და ილიას ლექსებს. მესამოციანებში ლექსების წერას მოუხშირეს. ეტყობოდა, პეტერბურგის ქართველ სტუდენტთა წრე ყურადღებით და მხურვალე გულით ადევნებდა თვალს ყოველივეს, რაც იწერებოდა ერთადერთ ქართულ ჟურნალში. ამჟამად, ბელინსკის, დობროლინოვის და ჩერნიშევსკის წერილებზე აღზრდილ ყმაწვილკაცობას ვერ დააკმაყოფილებდა უბადრუკი „ცისკარი“, რომელიც ჯერ კიდევ ვერ განთავისუფლებულიყო სქოლასტიურ მიკიბ-მოკიბულ მსჯელობისაგან და ჩვენ მოწმენი ვხდებით ფრიად საინტერესო საზოგადოებრივ მოვლენისა. ჩვენ წინ ნელ-ნელა იშლება სურათი ძველის და ახალის შეტაკებისა „შვილების“ და „მამების“ ერთმანეთის გაუგებრობისა.¹ საყურადღებოა, რომ პირველად ეს შეუთანხმებლობა აღმოჩნდა წმინდა ლიტერატურულ ნიადაგზე, ერთმანეთს ენის უვარგისობას უწუნებენ. მაგრამ თანდათან გამოირკვევა ღრმა და გაუვალი უფსკრული ორ მსოფლმხედველობათა შორის. ძველ საქართველოს წინაშე ჩნდება ახალი ძალა, რომელსაც შეაქვს არა თუ ახალი ენა, ახალი აზრიც, ახალი გრძნობა და ახალი იდეალები“.²

ამგვარად, თავისი პოლიტიკური შეხედულებებიდან გამომდინარე მაგრამ სრულიად ობიექტური და ისტორიულად მნიშვნელოვანი ყოველი მოვლენის ღრმა ანალიზის შედეგად, არჩილ ჯორჯაძემ დაახასიათა 30-იანი და 40-50-იანი წლების საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრების მთავარი და არ-

¹ როგორც ვნახეთ, წინა წლებშიც ჰქონდა ადგილი ამ მოვლენას ჩვენს ლიტერატურაში, ხოლო მაშინ მას კერძოობითი ხასიათი ჰქონდა, ახლა კი მოეცა ჭგუფობრივი. არჩ. ჯორჯაძე.

² თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 50.

სეპიითი ნიშან-თვისებები, მოგვცა მათი განმაპირობებელი ფაქტორების სურათი. მის მიერ გამოთქმული შეხედულებები 40-50-იანი წლების ქართული თეატრის, ქართული მწერლობისა და ქართული ჟურნალისტიკის ხასიათსა და ბუნებაზე დღეისათვის თითქმის მთლიანადაა გაზიარებული, ჩვენს ისტორიოგრაფიაში.¹

როგორც შემდეგ ვნახეთ, მის ამგვარ ისტორიულ ექსკურსებს პქონდათ პოლიტიკური მიზანდასახულობა; მას სურდა თავისი პოლიტიკური კრედო წარმოედგინა მეცხრამეტე საუკუნის ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და ქართული საზოგადოებრივი აზრის ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენლების პოლიტიკურ შეხედულებათა ანალიზის შედეგად მიღებული დასკვნების სახით.

ამრიგად, არჩილ ჯორჯაძე დიდი გულისხმიერებით ცდილობდა ერეკნებინა ქართული პოლიტიკური აზროვნების ევოლუცია და მიეცა მისთვის სათანადო შეფასება. ამ მიზნით მან, როგორც ვნახეთ, მეტად საგულისხმოდ გაგვაცნო მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული სინამდვილე, რაც ერთგვარი შესავალი იყო მისთვის უფრო საინტერესო ისტორიული ეპოქის,—მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული პოლიტიკური აზროვნების წარმოსაჩენად.

¹ დ. გამეზარდაშვილი, ქართული ლიტერატურისა და კრიტიკის ისტორიიდან 1974 წ. ტ. I და II.

არჩილ ჯორჯაძის „საერთო ნიადაგის“ თეორია*

მე-19 მე-20 საუკუნის მიჯნაზე ეროვნულ-გამანთავისუფლებელი მოძრაობის აღორძინებამ ხელსაყრელი პირობები შექმნა სხვადასხვა პოლიტიკური პარტიებისა და მიმდინარეობის ჩამოყალიბებასა და გააქტიურებისათვის. მათ შორის მწვავე პოლემიკა გაჩაღდა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ჟურნალ „მოამბისა“ და გაზეთ „ცნობის ფურცლის“ გარშემო გაერთიანებული ეროვნულ-რადიკალური, ბურჟუაზიულ-ეროვნული, ლიბერალ-ხალხოსნური, ეროვნულ-ლიბერალური და სხვა მიმდინარეობანი. საქართველოს ავტონომიის რადიკალური მოთხოვნის თვალსაზრისით გამოირჩეოდნენ სოციალ-ფედერალისტები, რომლებიც არჩილ ჯორჯაძის მეთაურობით გაზეთ „ცნობის ფურცლის“ გარშემო შეიკრიბნენ. ყველა ამ მიმდინარეობის უმთავრეს საზრუნავს წარმოადგენდა, თუ როგორ უნდა მოწყობილიყო მომავალი საქართველოს სახელმწიფოებრივი სტრუქტურა, რა გზით უნდა ექლო ქართველ ხალხს სოციალური, პოლიტიკური და კულტურული თვალსაზრისით.

ამ რთული პრობლემის თეორიული და პრაქტიკული გზების ძიებას ჯერ კიდევ ახალგაზრდა ასაკში შეუდგა არჩილ ჯორჯაძე, მან საკუთარი ეროვნული კონცეფცია ჩამოაყალიბა, და გარკვეული კორექტივები შეიტანა ქართველი ხალხის სუვენერიტეტისა და დამოუკიდებლობის მოპოვებისათვის ბრძოლაში. არჩილ ჯორჯაძემ საქართველოს მო-

* ილია ჭავჭავაძის „წოდებათა შერჩევის“, არჩ. ჯორჯაძის „საერთო მოქმედების ნიადაგის“ თეორიას საკითხის დასმის წესით ამიერიდან პირობით ვუწოდეთ „საერთო მოქმედების“ თეორიის სახელით. (გ. ლ.)

მაველზე ფიქრი საზღვარგარეთ, კერძოდ, პარიზში დაიწყო და ყველასათვის გასაოცრად, სულ მალე ჩადგა იმ მოღვაწე-პატრიოტ ადამიანთა შორის, რომლებიც დიდი პატივითა და სიყვარულით სარგებლობდნენ. თედო სახოკია იგონებდა, „პარიზში არჩილს სწორედ 1900 წელს ჩავუსწარი. პანთეონის მოედანზე „Nolci des grands Hommes“ სახუმაროდ „ქართველთა სასტუმროდ“ იყო მონათლული. სულ დიდ გაჭირვებაში იყო, ტოლსტოის ფილოსოფიაზე ჯერ კიდევ სული არ აედო, ყოველ შემთხვევაში მასთან ბაასისაგან იმ შთაბეჭდილებას კაცი ვერ გამოიტანდა, რომ არჩილი საქართველოს ბედ-იღბლის უღელში შეებმებოდა ოდესმე და, კერძოდ, ქართულ მწერლობაში მიიღებდა მონაწილეობას. იმას მაინც ვერ იფიქრებდით, რომ არჩილ ჯორჯაძე გახდებოდა საქართველოს სოც. ფედერალისტთა პარტიის იდეოლოგად და თეორიულ ხელმძღვანელად.“¹

თ. სახოკიას მოგონება რომ სინამდვილეს არაა მოკლებული, ამაზე მეტყველებს არჩილ ჯორჯაძის თანამებრძოლის სამსონ ფირცხალავას თვალსაზრისი, „უცხოეთში გადახვეწილ არჩილის სულში დიდი პროცესი ხდებოდა“. შორიდან იგი უფრო დაუახლოვდა მშობელ მიწა-წყალს, უფრო მწვავედ იგრძნო თავის ერის განცდა. უფრო ჩასწვდა მის უბადრუკ ცხოვრებას. ღრმა სულიერი ტანჯვით და დაკვირვებით ეძებდა გზას ქართველი ერის განთავისუფლებისათვის და პოვა კიდევ: ეს იყო გზა განვითარებისა საკუთარ ნიადაგზე, საკუთარი კულტურის და შემოქმედების განცხოველება“.²

არჩილ ჯორჯაძე ჯერ კიდევ 1901 წელს პარიზიდან გამოგზავნილ წერილებში, „ჩვენი საჭირბოროტო კითხვები“ „საერთო მოქმედების ნიადაგი, მოკამათე დასთა საერთო მოქმედების ნიადაგი ევროპაში“, „რა არის ინტელიგენცია“ „ჩვენი მოქმედების სახელმძღვანელო დედა აზრი“, „ვის უნდა დარჩეს ჩვენი მიწა“, „ეროვნული საკითხის განმარტების გამო“, „კიდევ საერთო მოღვაწეობაზე“, რომლებიც გაზეთ „ცნობის

¹ თ. სახოკია, ჩემი საუბრის ადამიანები, 1989 წ. გვ. 209-210.

² ს. ფირცხალავა, მოგონებათა ფურცელი ლ. ნანიტაშვილის რედაქ., 1988 წ. გვ. 116.

ფურცელში ქვეყნდებოდა მიუთითებდა, რომ „იმ მრავალ საკითხთა შორის, რომელნიც აღძრა ჩვენი ცხოვრებამ, ყველაზე მეტად ღირსშესანიშნავი ეროვნული საკითხია, რადგან მისი სისწორით განმარტება და ახსნა ამავე დროს ახსნაა სოციალური საკითხისა. იმ საკითხისა, რომელმაც ასე თვალსაჩინოდ დაჰყო, დაანაწილა ჩვენი ინტელიგენცია ერთმანეთის მოპირდაპირე დასებად“¹. ინტელიგენციის და საერთოდ საზოგადოების ერთ ნაწილს არ სურდა დაენახა, ან მართლაც ვერ ხედავდა იმ სოციალურ-პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ცვლილებებს, რომელნიც სინამდვილეში ქართველი ერის ცხოვრებაში ხდებოდა (ერთ ნაწილში გულისხმობდა ბურჟუაზიულ ნაციონალისტებს—გ.ლ.) მეორეს მხრივ (გულისხმობს სოციალ-დემოკრატებს—გ.ლ.) „ჩვენი ახალ-დაბადებული ე. წ. „მესამე დასი“ საქართველოს ორ კლასად ჰყოფს და ამბობს, ამ კლასთა შორის ეკონომიკური განხეთქილება არსებობს, რის გამოც მათ არავითარი საერთო ინტერესები არა აქვთო. ეს დასი იმის ცდაშია იდეოლოგიურად შექმნას განკერძოებული კლასები და ეს მისი ცდა ეწინააღმდეგება ხშირად ქართველი ერის ნამდვილ ინტერესებს. ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტები საზოგადოებრივ აზროვნებაში „რუტინით“ ხელმძღვანელობდნენ, ხოლო „მესამე დასელები“ „დოქტრინით“ ცდილობდნენ ცხოვრების ძველი ფორმებისათვის ბოლო მოეღოთ და ძალით ჩაეტიათ იგი პროკრუსტის სარეცელში“²—წერს არჩილ ჯორჯაძე. იგი სამართლიანად მიუთითებს, და რჩევა დარიგებასაც იძლევა, რადგანაც საჭიროა მათ სინდისიერად გადასინჯონ თავიანთი რწმენანი და მოუწოდებს საერთო შეთანხმებული მოქმედებისაკენ. არა იმიტომ, რომ ვერ ხედავდა მათ შორის დიფერენციალურ სხვაობას, არამედ იმისათვის, რომ ქართველ ხალხს სჭირდებოდა ეკონომიკური და სულიერი გადარჩენა, და არც „რუტინით“ და არც „დოქტრინული“ მიდგომა საქმისადმი

¹ თხზულებანი. არჩ. ჯორჯაძისა, წიგნი მეოთხე, 1911 წ. გვ. 2.

² გაზეთმა „სახალხო განათლებამ“ დაბეჭდა დ. შველიძის სტატია არჩ. ჯორჯაძე და ეროვნული კონსოლიდაციის იდეა, სადაც განხილულია ჩვენთვის საინტერესო საკითხები.

სიკეთის მომტანი არ იქნებოდა. „პირველი. ნიშანია აზრის უმოძრაობისა, მისი შეჩერებისა, ხოლო მეორე ნიშანია მისი ნახტომებისა და სხვათა აზრთა გაცლენის ქვეშ ყოფნისა, მათი ყურმოჭრილი ყმობისა“¹. არჩილ ჯორჯაძის ღრმა რწმენით, ქართველი ხალხი სერიოზული პრობლემის წინაშე ღვას, გადაგვარება ემუქრება მას მთლიანად და არა ცალკე ალებულ რომელიმე კლასს, ამიტომ საჭიროა მისი გადარჩენა, დაცვა და შემდეგ იმაზე ზრუნვა, თუ რა გზით უნდა იაროს მან. ასე რომ, როგორც ჩვენი ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტები ცდებიან ქართველი ერის იდეალების შემუშავებაში, ისე სცდებიან ჩვენი „მარქსისტებიც“ იმის გარკვევაში, თუ რა გზას უნდა დავადგეთ ჩვენი ხალხის კეთილდღეობისათვის,—წერდა არჩილ ჯორჯაძე, მისი აზრით „როდესაც მოწმე ხარ ერის გადაგვარებისა, როდესაც ხედავ, რომ ეს გადაგვარება ერთნაირად ემუქრება ხალხის ყველა კლასთა, პირველი აზრი, რომელიც უნდა დაიბადოს ამ ხალხის გულის სიღრმეში—თუ ჯერ სრულიად არ არის ღონე-მიხდილი, არის აზრი საერთო აღორძინებისა და საერთო მოქმედებისა თავის ვინაობის დასაცავად და შესანარჩუნებლად“², ამიტომ იყო, რომ არჩილ ჯორჯაძე შეთანხმებული მოქმედებისაკენ მოუწოდებდა საქართველოში არსებულ ყველა მოპირდაპირე დასს, ამ შეთანხმებული მოქმედების აუცილებლობაში განსაკუთრებულ ადგილს ანიჭებდა ინტელიგენციას „ჩვენს ქართველ ინტელიგენციის წინაშე წარმომდგარია ერთი ინტეგრალური საკითხი ჩვენი ერის ეკონომიკურ და სულიერ წარმატებისა. ის საკითხი, რომლის შემუშავებაში მონაწილეობა უნდა მიიღოს ჩვენი ქვეყნის ყველა შეგნებულმა წევრმა“³

1901 წლის 21 მარტს არჩ. ჯორჯაძემ გამოაქვეყნა წერილი „საერთო მოქმედების ნიადაგი“, რომელიც საპროგრამო მნიშვნელობის ნაშრომია. ავტორი მიუთითებს, მიუხედავად მწვავე წინააღმდეგობისა, საქართველოში მოღვაწე პოლიტიკურ პარტიებსა და მიმდინარეობებს შეეძლო ზოგიერთ სფეროში ერთ

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეოთხე, 1911 წ. გვ. 4

² თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეოთხე, 1911 წ. გვ. 3.

³ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1901 წ. 19 იანვარი.

ნიადაგზე დგომა...¹ არჩილ ჯორჯაძემ თავიდან სამი ისეთი საზოგადოებრივი ყოფის სფერო დაასახელა, ქართული ენის დაცვა, ქართული ვაჭრობა მრეწველობის შექმნა, ქართული მეურნეობის, მიწა-წყლის ქართველთა ხელში შერჩენა, რომელთა ცხოვრებაში განხორციელებისათვის „მოპირდაპირე დასებს“ საერთო ენა უნდა გამოეძებნათ და ერთობლივად ემოქმედათ, დასახლებულ სფეროებს შემდგომში მან ორიც მიუმატა „ინტელიგენციის სახალხო მოღვაწეობა, ქალაქთა თვითმმართველობებში ქართველების ჩარევის საკითხი. სწორედ ამ ხუთი მუხლისაგან შედგებოდა არჩ. ჯორჯაძის ეროვნული კონცეფცია, „საერთო მოქმედების ნიადაგის“ სახელითაა ცნობილი ქართულ ისტორიოგრაფიაში. განვიხილოთ თითოეული მუხლი დაწვრილებით. „საერთო მოქმედების ნიადაგის“ პირველი მუხლი იყო ქართული ენის დაცვა, რადგანაც საქართველოში დევნიდნენ მშობლიურ ენას. რუსეთთან შეერთებისთანავე ოფიციალურ სახელმწიფო დაწესებულებებში საქმის წარმოება შემოიღეს რუსულ ენაზე, მართლმსაჯულებაც რუსულ ენაზე ხორციელდებოდა, სკოლებიდანაც ნელ-ნელა განდევნეს ქართული. სამწუხაროდ, ქართველი საზოგადოების ერთმა ნაწილმა თვითონვე უგულებელყო მშობლიური ენის ხმარება და რუსულად „აზროვნებდა“ რუსულად წერდა და შემოქმედობდა და მხოლოდ რუსულად კითხულობდა. მოსახლეობის გარკვეული ფენები იმდენად გაიტაცა რუსულ ენაზე მეტყველებამ, განსაკუთრებით ქალაქებში, ზოგიერთ ვაიქართველს ეთაკილებოდა მშობლიურ ენაზე ლაპარაკი კიდევ. არჩილ ჯორჯაძე ამ მომენტს განსაკუთრებული გულისტკივილით აღიქვამდა, რაც ნათლად ჩანს წერილში „მუსაიფი“, რომელიც მისი თხზულებების მეორე წიგნშია შეტანილი. ავტორი წერს:—„მეგობრებთან ერთად ტრამეის ვაგონით მივდიოდი. ჩვენ პირდაპირ იჯდა ორი ქალი და აუჩქარებლად მშვენიერის ქართულით მუსაიფობდნენ. თუმცა ქალებს ეეროპულად ეცვათ, მაგრამ ეტყობოდათ, ქალაქში დიდი ხნით ნამყოფი არ იყვნენ, სოფლის იერი ჰქონდათ და ამასთან შეატყობდით, რომ თავად-აზნაურობის

¹ გაზ. „სახალხო განათლება“, 2 აგვისტო.

წრეს არ ეკუთვნოდნენ. მათი ლაპარაკი არაფრით იყო საგულისხმო, ხოლო ისეთი კარგის კილოთი მუსაიფობდნენ, მტკიცედ, ტკბილად და თავისუფლად უზიარებდნენ აზრებს, რომ მე და ჩემი მეგობარი გაშტერებული დაერჩით. ტფილისი, ტრამვაი (თითქმის საჯარო მოედანი) ქართული ქალი ისიც ევროპულად ჩაცმული და ასეთი გაბედული, შეუპოვარი და არაჩვეულებრივი რამ წმინდა ქართული, ძალდაუტანებელი ცქრიალა, მუსაიფი“¹.

ზემოაღნიშნულიდან ერთის დასკვნის გაკეთება შეგვიძლია, რომ მშობლიურ ენაზე ლაპარაკი საქართველოს დედაქალაქში, თბილისში, ერთგვარ გაბედულებასაც კი წარმოადგენდა. ამის გამო ავტორი საყვედურს გამოთქვამს იმათ მიმართ, ვინც მხოლოდ გარეგნულად, მოჩვენებით სწუხს ენის დაკარგვას, სჩივის, სკოლებიდან და დაწესებულებებიდან განდევნილიაო და ა. შ. „საკვირველია, კაცის ბუნება იმგვარადაა მოწყობილი, რომ თავისი შეცდომა და დანაშაული სხვას თუ არ დააბრალა, ვერ მოისვენებს. ჩვენ სწორედ ეს გვემართება. რასაკვირველია, სკოლებში რომ ქართულს არ გვასწავლიან და საზოგადო დაწესებულებებში რომ არ ხმარობენ ჩვენს ენას, ყველას ამას დიდი ზიანი მოაქვს ჩვენთვის, ცოტა არ იყოს გვაეიწყებინებს დედა-ენას, მხოლოდ, რატომ არა ეხმარობთ მას შინ, ოჯახში, გარეთ სხვადასხვა ქართულ დაწესებულებაში, სადაც ქართული ენის ხმარება კანონით არ არის აკრძალული?

ქართული ენა იკარგებაო, აგრძელებს მსჯელობას ავტორი, დიალაც დაიკარგება, რომელი ენა გაუძლებდა ამდენ ძალმომრეობას? რატომ არა ესარგებლობთ ჩვენ იმ კანონის შელაგებით, რომლის ძალითაც ჩვენ გვაქვს ნება ჩვენი საქმეები ჩვენს კრებაზე ქართულად ვაწარმოოთ? განა თავად-აზნაურობის (წარსულ) საგანგებო კრებაზე წამლად ერთი ქართული სიტყვა წარმოეთქვა? ქართული ენა არ ვიციითო, მაშ რომელი ენა ვიციით?... ან იქნება ქართული ენის ხმარება იმ დაწესებულებაში, სადაც კანონი ხელს არ გვიშლის, რაღაც

¹ თხზულებანი არჩილ ჭორჭაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 234.

უკანონოდ „ბუნტად“ მიგვაჩნია?“¹ არჩილ ჯორჯაძე სამართლიანად მიუთითებს, რომ სხვის ენაზე აზროვნება საერთოდ ძნელია და მიუღებელი. იგი განსაკუთრებით ამ მომენტის გამო ინტელიგენციას საყვედურობდა. როდესაც ეხებოდა სხვის ენაზე აზროვნებას, მას მთელი ჭეშმარიტებით სწამდა საკითხის სიმწვავე, რადგანაც ბავშვობაში მასაც რუსული აღზრდა ჰქონდა მიღებული. „სახალხო გაზეთში“ კვითხულობთ აქესენტი აბესაძის წერილს, მაისში სამსახურის საქმეების შესახებ კავკასში მომიხდა ყოფნა. იქ ხშირად დავიარებოდი პატივცემულ მიხეილ მოსეს ძე მღვდელიევის (მღვდელაძის) ოჯახში, ჩემს გარდა იქ იკრიბებოდნენ მსახიობები ბ. ბალი-აშვილი, ზარდალიშვილი და კავკასიის ქართული სკოლის დირექტორი ვ. ბურჯანაძე. მ. გ. მღვდელიევი მუშაობდა სარატოვის სასამართლოს თავმჯდომარის ამხანაგად, რომელმაც თქვა „თქვენზე უფრო მე მეწვის გული არჩილზე, იმიტომ, რომ არჩილს ბავშვობიდან ვიცნობდი და ქართული წერა-კითხვაც მე შეეასწავლე“. იგივე გაზეთი წერდა: „არჩილის დედ-მამა კარგად შეძლებულნი იყვნენ, და ძლიერ დაახლოებული პრინციის ოლდენბურგის ოჯახთან“². იგი სამართლიანად საყვედურობს თავად-აზნაურობის ოჯახებს, სადაც რუსული აღზრდა და სწავლება თითქმის მოღად იქცა და ცოტანი იყვნენ ისეთები, ვინც არ აყვა ცდუნებას და ოჯახში ქართული ყოფა შეინარჩუნა „თავად-აზნაურულ ოჯახისათვის რუსული იყო საარსებო ენა და არა ქართული. რუსულით ენიჭებოდა საზოგადოებაში პატივი, სამსახური, ყოველგვარი უპირატესობა. ასე რომ თავადაზნაურულ ოჯახებში გაცილებით მეტი მოთხოვნილება იყო რუსულის ენის, ვიდრე ქართულისა და ვინც მიუხედავად ამისა პრინციპიალურის მოსაზრებით, ასწავლიდან შვილებს ქართულს, ის თვითონ უნდა ყოფილიყო განსაკუთრებული პრინციპების მატარებელი“³. კარგად „მესმის ის, თუ რატომ აზროვნებს განათლებული საზოგადოება უცხო ენაზე.. საანბანო ჭეშმარიტებად გადაიქცა ის აზრი, რომ ამისი მთავარი მიზეზი

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეოთხე: 1911 წ. გვ. 40

² „სახალხო გაზეთი“, 1913 წ. №1016.

³ არჩილ ჯორჯაძე, წერილები, დიმიტრი ყოფიანი, 1989 წ. გვ. 485.

ეროვნული ყველა ხარისხის სკოლის უქონლობა“¹ მაგრამ ამ მომენტის შეგუება ნიშნავს „თვითმკვლელობის აღიარებას, რისი უფლება არც ერთ ქართველს არა აქვს“ წერდა არჩილ ჯორჯაძე. ამ სიტყვებს, რომ მთელი სულის სიღრმიდან ამბობდა, მეტყველებს თედო სახოკიას მოგონება. „არჩილ ჯორჯაძე მთელი წელიწად-ნახევარი, რაც ერთად ვიყავით დიდ სულიერ ბრძოლას განიცდიდა. 1901 წლის შემოდგომაზე, ერთ საღამოს ვინახულე არჩილი და იმანაც შემდეგი მითხრა; გადავწყვიტე სამშობლოში დაებრუნდე. მაგრამ ისე არ მინდა მივიღე ჩემიანებთან, თუ წინასწარ რამდენიმე წერილი არ დავებქვდე „ცნობის ფურცელში“ და ასე თუ ისე ჩემი თავი არ გაეცანო საზოგადოებას აქედანვეო (მანამდე არჩ. ჯორჯაძეს უკვე გამოქვეყნებული ჰქონდა რუსულ ენაზე პუბლიცისტური წერილები გ. ლ.) ქართული წერა რომ არ იცოდა, ჩემო არჩილ, როგორ უნდა დაწერო რამ?—ვკითხე...

მართალია, მაგრამ ერთი-ორჯერ შენ მათარგმნინე რუსულიდან, ერთი ორჯერაც ჩემი ქართული გამისწორე და მერე ვნახოთ. თქმა და საქმის შედგომა ერთი იყო. ორ კვირას თუ ცოტა მეტს, გაგრძელდა ამნაირი მუშაობა. პირველად ძალიან გვიჭირდა, მაგრამ შემდგომ თვითონ ახერხებდა პირდაპირ ქართულად ეწერა“².

არჩილ ჯორჯაძემ ძალიან მოკლე დროში დაიწყო მშობლიურ ენაზე აზროვნება და სწორედ ამ პერიოდში დაწერა ის საპროგრამო ნაშრომები, რომელშიც ფაქტობრივად ჩამოყალიბდა მისი ეროვნული კონცეფცია.

ქართული ენის დაცვა, გარდა მისი ყოველდღიურ ცხოვრებაში ხმარებისა, გულისხმობდა ლიტერატურის, ხელოვნების, მუსიკისა და კულტურის ყველა სფეროს ეროვნულ ნიადაგზე დგომას. „ენასთან ვიწროდაა (იგულისხმება მჭიდროდაა გ. ლ.) დაკავშირებული ლიტერატურა, ხელოვნება-მხატვრობა, ქანდაკება მუსიკა,—წერდა არჩილ ჯორჯაძე. მისი აზრით „ხელოვნებას მეცნიერებასთან აქვს ის უპირატე-

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 216.

² თედო სახოკია, ჩემი საუბრის ადამიანები, 1984 წელი გვ. 210

სობა, რომ იგი უფრო მისაწვდომია ხალხისათვის... ლიტერატურა და ხელოვნება საუკეთესო იარაღია იმ გრძნობათა და აზრთა გაღვიძებისათვის, რაზედაც უნდა იყოს მიქცეული ყურადღება „და სწორედ“ ეროვნული პროგრამის გარკვევასთან ერთად უნდა გაირკვეს ჩვენი ხელოვნების მიმართულება“¹.

მას ღრმად სწამს, რომ მშობლიური ენის ბედ-იღბლის გადაწყვეტა ისევე ქართველი ხალხის ხელშია, საჭიროა ხალხის ჯეროვანი განათლება მართლმსაჯულების ქართულ ენაზე წარმართვა. სინდისიერი და სამართლიანი საქმეების წარმოება და ა. შ. არჭილ ჯორჯაძეს არ ავიწყდება ქართველი კაცის გულუხვი ბუნება, მისი სტუმართმოყვარეობა სხვა ეროვნებისადმი კეთილი დამოკიდებულება.

„ვინა სთქვა, რომ ჩვენ ქართველი ხალხი, გულუხვი ხალხი არა ვართ?“

ამ რამდენიმე წლის წინათ საფრანგეთში თუ არ ვცდები კარიერში მოხდა უბედურება. მაღაროში აფეთქება მოხდა და ბევრი მუშა ხალხი დაიღუპა. მოვიდა თუ არა ეს ამბავი ჩვენში, მეორე დღესვე გორში ფულს აგროვებდნენ დაზარალებული ოჯახების სასარგებლოდ. მაგრამ ისიც კი უნდა ვთქვათ, რომ დღეს მუხრანთან ხიდი ჩატყდეს და ზედ მომუშავე მუშები მტკვარში ჩაცვივდნენ, ორ და ათ შაურს ვერ მოვაგროვებთ დაზარალებული ოჯახების სასარგებლოდ.² ავტორს ამით იმის თქმა უნდა, რომ ქართველი კაცი უცხო ტომებისათვის ყველაფერს გააკეთებს, უკანასკნელ გროშებს არ დაიშურებს, მაგრამ თავისიანის მიმართ ყოველთვის როდია ასეთივე ყურადღებიანი. ჩვენში ძალიან ღრმად ზის „შინაური მღვდლის“ შეუწინაღობის თეორია. ამიტომაც „როდესაც ქართველი ვინმეს სიყვარულს უცხადებს, განა შეუძლია ზომა დაიცვას? არასოდეს არ შეუძლია“³. ასეთია გულუბრყვილო მზიარული და მომღერალი ერის ხასიათი, რომელიც მკვეთრდაა დაკავშირებული „მძლავრ სიცოცხლით სავსე

¹ თხზულებანი არჩილ ჭორჭაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 258.

² იქვე. გვ. 186

³ თხზულებანი არჩილ ჭორჭაძისა, წიგნი მეოთხე 1911 წ. გვ. 276.

ბუნებას", ტემპერამენტს, ცოტა აჩქარებასთანაც კი. „ქართველების აჩქარებული გამარჯვება“ იმ ცხენის გამარჯვებას მაგონებს, რომელსაც მეტოქე ცხენები რომ არ ჰყავდა, ლელო პირველმა გაიტანა“. მეორე მხრივ კი გადაგვარება... გადაგვარებისა და მოსპობის აჩრდილი, რომელიც დაგვდევს ჩვენ ფეხდაფეხ და რომელსაც ჩვენი დამინებული გონება ვერსად ვერ გაუბრის.¹ შექმნილ სიტუაციაში არჩილ ჯორჯაძე დიდ ამოცანას უსახავს ქართულ ლიტერატურასა და ხელოვნებას, მიაჩნია, რომ სწორედ ლიტერატურამ და ხელოვნებამ უნდა დაგვანახოს ჩვენი სულიერი მდგომარეობა „დაგვარწმუნოს, რომ ჩვენ ცხოვრებისათვის გამოსადეგნი ვართ და ღირსნი უკეთესი მომავლისა და სწორედ მოქმედების გეგმის მოვალეობაა გაარკვიოს ის, თუ რა ადგილი უნდა ეჭიროს ლიტერატურასა და ხელოვნებას ჩვენი იდეალების შექმნის საქმეში“,² ავტორს ძალიან დიდი იმედი აქვს ქართველი ახალგაზრდობის, თაობის, რომლის ხელშიც უნდა გადავიდეს ერის ზვალინდელი დღე და მისი ღრმა რწმენით ქართულ ენასთან დაკავშირებულ პრობლემებს ისინი გადაწყვეტენ „ჩვენს ახალგაზრდობაში, ქართული ენა ჯერ კიდევ ცოცხალია და ფესვების გამაგრებასაც აპირებს“³.

როგორც ვხედავთ, არჩილ ჯორჯაძემ სამართლიანად დასვა ქართული ენისა და ლიტერატურის, ხელოვნების დაცვა-განვითარების საკითხი ეროვნული მიმართულებით და ქართველ საზოგადოებაში არსებულ „მოპირდაპირე დასებს“ მისი განხორციელებისათვის, გაერთიანებისაკენ მოუწოდა. „თუ გესურს და ძალგვიძს სიცოცხლე, ჩვენ გავამდიდრებთ ქართულ ცხოვრებას და ლიტერატურას, ჩვენ შევექმნით ქართულ საქმეებს და თუ მართლა ჩვენს საზოგადოებაში სამი დასი არსებობს, აი, პირველი საკითხი, რომელიც უნდა აერთებდეს ამ დასებს და რომლის განმარტებაში არც „დიალექტურ პროცესს“ აქვს ადგილი და არც „ეკონომიურ მატერიალიზმს“.⁴

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძის, წიგნი მეოთხე, 1911 წ. გვ. 42.

² იქვე გვ. 8.

³ იქვე გვ. 8.

⁴ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეოთხე, 1911 წ. გვ. 8

„საერთო მოქმედების ნიადაგის“ მეორე საკითხი, არა ნაკლებ რთული და მნიშვნელოვანი, „ქართული ვაჭრობა-მრეწველობის შექმნის, წარმატების საკითხია—წერს არჩილ ჯორჯაძე, ავტორს მიაჩნია, რომ სწორედ ამ პრობლემის არსებობა კგონია ბევრს საზოგადოების მოპირდაპირე დასებად დაყოფის მიზეზი და მათ შორის ბრძოლის ერთ-ერთ პირობად „და ეს დასკვნა იქედან გამოჰყავთ, რომ სხვა ქვეყანაში სწორედ ამის ნიადაგზე თავს იჩენს კლასთა ბრძოლა“. მისი აზრით კი, საქართველოში კაპიტალიზმის განვითარებას ეროვნული მიმართულება უნდა მიეღო. „საქართველოს ეკონომიკური წარმატება-ქართველ ვაჭარ-მრეწველთა გამრავლება და მუშათა რიცხვის ზრდა ქალაქებში კლასთა ბრძოლის ნიადაგად კი არ უნდა ჩაითვალოს, არამედ აუცილებელ პირობად ჩვენის ხალხის ნაციონალური აღორძინების“

ქართველი ხალხის სოციალ-ეკონომიკური განვითარება-დაწინაურებას ხელს უშლიდა საქართველოსა და საერთოდ, კავკასიაში გაბატონებული უცხოური წარმოშობის ბურჟუაზია, რომლებსაც ფაქტობრივად ხელთ ეპყრათ ადგილობრივი ბაზარი და ეკონომიური ცხოვრების ბერკეტები. მისი აზრით, ამგვარი ვითარება გამანადგურებლად მოქმედებდა ეროვნული მრეწველობისა და მეურნეობის განვითარებაზე. „ქართველი ხალხის კეთილდღეობისათვის აუცილებელი იყო ეკონომიკური მონობიდან განთავისუფლება“²

ხოლო ეს უნდა გაეკეთებინა ეროვნულ ბურჟუაზიას, სამწუხაროდ მისი ხსენებისაც კი გვეშინია, რადგან „ისე ცოტანი არიან ისინი, ვისაც კაპიტალისტებს ეძახიან“, ამიტომ ვაჭარი და მრეწველი „ქართველ მუშას კი არ უნდა დავუპირისპიროდ, არამედ იმ უცხო ტომის ელემენტებს, რომელსაც ხელში უჭირავს ალბ-მიცემობის მონოპოლია“.

სამართლიანი გზით დაწინაურებისათვის უნდა ეზრუნა სახელმწიფოს, მაგრამ ეროვნული სახელმწიფოებრიობა—ეს ბუნებრივი მოკავშირე ეროვნულ-ბურჟუაზიისა არ არსებობდა.

¹ იქვე. გვ. 8.

² იქვე. გვ. 8.

ამგვარ ვითარებაში არჩილ ჯორჯაძის აზრით, ბურჟუაზიისათვის მფარველობა უნდა აღმოეჩინა ქართველ ხალხს, საქართველოს მოსახლეობის ყველა ფენას.¹

„ქართველი მუშა, ასოთ-ამწყობია იგი, თერძი, მეჩექმე, თუ კარის დარაჯი, ამავე ეროვნული აზრით უნდა იყოს გამსჭვალული“² იგი საკითხს შემდეგნაირად სვამს: ქართველი ხალხი ვალდებულია თავისი კერძო კლასობრივი ინტერესები საერთო ინტერესებზე დაბლა დააყენოს და „მით დაამტკიცოს თავისი ეროვნულ თვით-ცნობიერების სიმწიფე“³. არჩილ ჯორჯაძის აზრით ძირითად პრობლემათა გადაწყვეტაში უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება ეკონომიკას. ამიტომ „ჩვენთვის ფულიანი კაცები საჭირონი არიან, რადგანაც უფულოდ ჩვენ ვერ ვაწარმოებთ ჩვენი ქვეყნის სიმდიდრეს, რადგანაც უფულოდ ჩვენ ვერ ვახერხებთ ქართულს ვერავითარ საზოგადო საქმეს—თეატრი იგი, წერა-კითხვის საზოგადოება თუ გამომცემელი საზოგადოება. ჩვენთვის საჭირო არის ქალაქებში შეგროვილი და გამრავლებული ქართველი მუშა-ხალხი, რომელნიც შექქმნის ნიადაგს ჩვენის ერის ეკონომიურ ევოლუციისათვის“ არჩილ ჯორჯაძეს ამ საკითხზე შემდგომაც არ შეცვლია აზრი და როდესაც მისი თხზულებათა მეოთხე წიგნი იბეჭდებოდა 1911 წელს, წერილს „საერთო მოქმედების ნიადაგი“ ასეთი შენიშვნა დაურთო „დღეს ვაღიარებ ქართული ვაჭრობა-მრეწველობის და ბურჟუაზიის ზრდის საჭიროებას“.

ეროვნული ცხოვრების განვითარება დაცვისათვის, ზოლო მგონია, რომ კლასთა ბრძოლის წაფარება ეროვნული ცხოვრების ფარგლებში, გადამეტებული შიშია. ეროვნული მთლიანობა კლასთა ბრძოლის საჭიროებას არ უნდა აქარწყლებდეს, რადგან ეს ბრძოლა წარმატების ერთი ფაქტორთაგანია. ჩვენი ერების სეპედი უნდა დაფუძნდეს მკვიდრ ეკონომიკურ საფუძველზე. ამის განსახორციელებლად ერთადერთი გზა ქართული მრეწველობის და მეურნეობის განვითარებაა. და

¹ გაზ: „სახალხო განათლება“, დ. შველიძე, 2 აგვისტო.

² თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეოთხე, 1911 წ. გვ. 9.

³ იქვე, გვ. 9.

ბევრი გარემოებანია რომელნიც საბუთს გვაძლევენ ვიფიქროთ, რომ შორს არ არის ის დრო, როცა მშრომელი ხალხი ჭეშმარიტ გზას მიაგნებს და მით წავა წინ უკეთესი მომავლის მოსაპოვებლად¹—ასკენის არჩილ ჯორჯაძე.

საერთო მოქმედების ნიადაგის მესამე მუხლი გახლდათ ქართული მეურნეობის, მიწა-წყლის ქართველთა ხელში შერჩენა. „ამავე“ საკითხს უძღვნა წერილი, „ვის უნდა დარჩეს ჩვენი მიწა?“, რომელიც შეტანილია თხზულებათა მეოთხე წიგნში, რატომ დასვა არჩილ ჯორჯაძემ აღნიშნული საკითხი ასეთი სიმწვავეით? ჩვენთვის დღესაც არანაკლებ პრობლემატურია ქართული მიწა-წყლის ქართველთა ხელიდან გაცლა: ეს უბედურება ახალი არ ყოფილა ერის ცხოვრებაში. ავტორს აღელვებდა არაქართველი ერების ადამიანების მოძალადეული დამკვიდრება საქართველოს საუკეთესო კუთხეებში, რაც ერს, თავისთავად, გადაგვარებას და დეფორმაციას უქადდა. ამის საილუსტრაციოდ არჩ. ჯორჯაძე იშველიებს სტატისტიკას, 1894 წლისათვის თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიებში კერძო საკუთრებაში ითვლებოდა 1491426 დესეტინა მიწის ფართობი, აქედან 2075782 დესეტინა თავადაზნაურობას ეკუთვნოდა. გაღარიბებული, ყელამდე ვალებში ჩავარდნილი თავადაზნაურობა ჩალის ფასად ასხვისებდა მამულებს, ბუნებრივია, რამდენადაც „ძალიან ცოტანი იყვნენ ჩვენში ფულიანი კაცები“ საუკეთესო მიწებს იძენდნენ არაქართველები, ამიტომ არჩილ ჯორჯაძეს თავადაზნაურობის აღარ სწამდა, რადგანაც „თავადაზნაურობას საუკუნო განსვენებაში წასვლა ჰსურს“. არჩილ ჯორჯაძე სამართლიანად აკრიტიკებს ბანკებს, რომლებიც „მიწადმფლობელობის სასარგებლოდ დაარსებულნი; იმის მტრად გადაიქცნენ, რადგან მამულების გაყიდვის პროცესი დააჩქარეს“² მას ძალზე აწუხებდა „ორი მილიონი დესეტინა მიწის ბედი, რომელიც ჯერჯერობით ქართული არისტოკრატიული წოდების ხელში იყო“. მაგრამ ხვალ „სხვის ხელში“ უნდა გადასულიყო. რა უნდა დაემართოს ჩვენს ხალხს, ამ მიწის ნახევარსაც რომ

¹ სახალხო გაზეთი, 1913 წ. № 869.

² გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1901 წ. 3 მაისი.

უცხოელები დაეპატრონონ? — შეშუოთებით კითხულობდა არჩ. ჯორჯაძე და ასკენიდა, „ჩვენი გადაგვარება და გაქარწყლება, სწორედ მაშინ იქნება“

არჩილ ჯორჯაძის დიდი სურვილი იყო გლეხობას შეეძინა ქართული მიწები, რომლებსაც თავადაზნაურობა ასე მასიურად და ხელალებით ყიდდა, გლეხობის მიერ მიწების შესყიდვის პროცესს ტფილისის გუბერნიაში ნელი ტემპი ჰქონდა. 24 წლის განმავლობაში, გლეხ-კაცობამ (1888 წლის ცნობით) 264 „ნადელი“ შეიყიდა სულ 235,333 მან. და თუმცა ქუთაისის გუბერნიაში ამავე 24 წლის განმავლობაში 4.000.000 მანეთი იყო დახარჯული „ნადელების“ შესყიდვაში. ეს დიდი თანხა იმის მაჩვენებელია, რომ იმერეთში მიწა ძალიან ძვირია, წერს არჩილ ჯორჯაძე, გლეხებს კი ხშირად ამის შესაძლებლობა არ ჰქონდათ, მთავარი იყო მიწა ქართველი მოსახლეობის ხელში დარჩენილიყო, თავადი იქნებოდა, აზნაური, ვაჭარი, კაპიტალისტი თუ სხვა ვინმე „ჩვენი მიწა გარემოების და დროებით მოთხოვნილებით ქართველობას უნდა დარჩეს. ე.ი. ყოველ იმ ქართველს განურჩევლად წოდებისა, ვინც კი შეიძლება გასაყიდი მიწის შეძენას. ვისაც მეტი ღონე აქვს გარეშე პირობებთან ეკონომიური ბრძოლისათვის, ასე რომ მესამე პრაქტიკული საგანი ჩვენს ცხოვრებაში წამოყენებული საგანია, რომლის განმარტებაშიაც ჩვენი შეერთებული. ძალაა საჭირო, საგანი ქართულ მიწათმფლობელობის და ქართული მიწათმოქმედების დაცვისა².

არჩილ ჯორჯაძეს ეჭვი არ ეპარებოდა, რომ მის მიერ დასმულ საკითხებს ყველა დასი გაიზიარებდა, გაზეთ „კვალში“ გამოქვეყნდა ნ. ჟორდანიას კრიტიკული წერილები. არჩ. ჯორჯაძემ პასუხი გასცა სტატიებით, „ვის უნდა დარჩეს ჩვენი მიწა?“ და „კიდევ საერთო მოღვაწეობაზე“. სადაც უფრო დაწერილებით ახსნა საკითხები. გლეხობას უნდა დაეკუთვნებოდა შეისყიდოს მიწები და ასევე უნდა შეეუწყოთ ხელი თავადაზნაურობას, როგორმე დროებით მაინც შეინარჩუნონ თავიანთი მამულები, მთავარია „ვეცადოთ რომ ჩვენი

¹ გაზ. „საბაღო განათლება“, 1989 წ. 2 აგვისტო.

² თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეოთხე, 1911 წ. გვ. 49.

მიწა ქართველს შეეუნარჩუნოთ", რისთვისაც სპეციალური ბანკების შექმნის საკითხსაც აყენებდა. შესაძლებლად თვლიდა, დასებს შორის საერთო მოქმედებას. „მიწის შვილნი ვართ, მიწას გაუეწიოთ ანგარიში“ მას ღრმად სწამდა ქართველი ერის სულიერი სიმტკიცის და სჯეროდა რომ დაძლევა იმ პრობლემებს, რომლის წინაშეც ის იდგა. „ქართველი ერი სიკვდილს არ აპირებს, ქართველ ხალხს პირიქით სიცოცხლის უნარი და მხნეობა ეტყობა“¹ და სწორედ ამ ძირითადი სამი საკითხის ჯეროვანი შეფასება იქნება ის გზა, რომელიც მოამზადებს ნიადაგს, საერთო პრაქტიკული მოქმედებისათვის.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, „საერთო მოქმედების ნიადაგის“ მეოთხე მუხლის შინაარსი იყო ის, რომ „ჩვენმა ინტელიგენციამ სახალხო კულტურული მოღვაწეობა უნდა იკისროს“, რა მიაჩნია ინტელიგენციის ძირითად ამოცანად არჩილ ჯორჯაძეს? მისი აზრით, სახალხო მოღვაწეობის მიზანი იყო განათლების, ცოდნის გავრცელება მშრომელ მოსახლეობაში. ქართველი ხალხის ეროვნულ-კულტურული თვითშეგნების აღზრდა-ამაღლება, რომელიც უნდა ემსახურებოდეს საქართველოს გამართლებას და გაერთიანებას და სწორედ „სახალხო მოღვაწეობა“ არის ერთი იარაღთაგანი ამ გაერთიანებისა „განურჩევლად ჩვენის აზრისა, რწმენისა, დეაარსოდ საკვირაო სკოლები, სახალხო ბიბლიოთეკები, სახალხო თეატრები და სხვა“². იმხანად საქართველოში ამგვარი დაწესებულებები არსებობდა, ქართული თეატრალური საზოგადოება, ჟურნალ-გაზეთების და წიგნების გამომცემელი საზოგადოება, სხვადასხვა საქველმოქმედო ორგანიზაციები, რომელთა შორის წამყვან როლს თამაშობდა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“ ი. ჭავჭავაძის ხელმძღვანელობით, სადაც არჩილ ჯორჯაძეც აქტიურად იყო ჩაბმული და ესწრაფვოდა გამანათლებლური საზოგადოებების გაფართოებასა და მათი საქმიანობის რადიკალურ შეცვლას, მისი აზრით, ეროვნული იდეა მხოლოდ ქართველი ინტელიგენციის

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი პირველი, 1911 წ. გვ. 85.

² გაზ. „სახალხო განათლება“, 1989 წ. 2 აგვისტო.

ერთ ნაწილში ტრიალებდა და საჭიროდ თელიდა, ერვრვრულ ნიადაგზე დგომის იდეით მთელი ქართველი ხალხის დაინტერესებას.¹

„საერთო მოქმედების ნიადაგის“ მეხუთე საკითხი უფრო რთული საკითხია—წერს არჩილ ჯორჯაძე და მიაჩნია, რომ „რადგანაც მის განმარტებაში ჩვენ უნებლიეთ უნდა შევეხოთ უცხო ტომელებსაც, სახელდობრ, სომხებს და შეიძლება იმისთანა რამე ვთქვათ რაც არ მოეწონება ჩვენს ლიბერალებსა და დემოკრატებს“²

ეს გახლავთ ქალაქთა თვითმმართველობებში ქართველების ჩარევის აუცილებლობა, საქმე იმაშია, რომ უცხოური წარმოშობის ბურჟუაზიამ, რომლებმაც მე-19 ს-ის მეორე ნახევრისათვის ხელთ იგდო კავკასიის ბაზარი, თავისი წილი მოითხოვა ქვეყნის სამოქალაქო მართვა-გამგეობაშიც. შედეგი იყო, რომ უცხო ტომელმა ბურჟუაზიის წარმომადგენლებმა მტკიცედ მოიკალათეს საქართველო-ამიერკავკასიის აღმინის-ტრაციული და კულტურულ-პოლიტიკური ცენტრის თბილისის თვითმმართველობაში 1878-1891 წლებში თბილისის ქალაქისათვის სავარძელი უცვლელად ეკავა ა. მატინოვს. უფრო მოგვიანებით ხატისოვს, ხოლო მმართველობის სადავებში მყარად ეპყრათ ხელთ ადელხანოვებს, ანანოვებს, ევანგულოვებს, ყორღანოვებს და სხვებს.³

ანალოგიური მდგომარეობა იყო აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა ქალაქებშიც—გორის, სიღნაღის, თელავის თვითმმართველობებში. ერთ-ერთი მიზეზი თვითმმართველობაში ქართველების სიმცირისა იყო ქონებრივი სიღარიბე, მაგრამ სხვა მიზეზებიც არსებობდა. ერთ-ერთი იყო საზოგადოების გათიშვა, მისი ერთი ნაწილის მიერ ეკონომიკური განხეთქილების მიჩნევა „ცხოვრების საფუძვლად“ მაგრამ მისი აზრით, არსებობს სხვა მიზეზიც—თუკი ათი-თორმეტი წლის წინათ ქალაქის საბჭოში არჩეულ იქნა 24 ხმოსანი ქართველი და ეს დიდი მიღწევა იყო, რადგანაც ქართველი ხმოსნები 13-ს

¹ გაზ. „საბალხო განათლება“, 1989 წ. 2 აგვისტო.

² თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეოთხე, 1911 წ. გვ. 13.

³ გაზ. „საბალხო განათლება“ 1989 წ. 2 აგვისტო.

შეადგენდნენ, რატომ შემდგომში შემცირდა მათი რაოდენობა და არა პირიქით? აქ ამომრჩეველების მცირედი რიცხვი არაფერშია, ამ პატარა ამომრჩეველების დასმა შეძლო ნაყოფიერი მოქმედება და ჯეროვანი მხნეობის გამოჩენა ქალაქის არჩევნების აგიტაციაში, ყველა ეს იყო შედეგი შეწყობილის და შეთანხმებულის მოქმედებისა¹ არჩილ ჯორჯაძის აზრით, სწორედ ასე არ იქცეოდნენ ქართველი სოციალ-დემოკრატები, რომლებიც არჩევნების დროს შიშველი სოციალური პრინციპით ხელმძღვანელობდნენ და მხარს არ უჭერდნენ ქართველების არჩევას ხმოსნებად. „საერთო ნიადაგის“ შემოქმედის რწმენით ქართველ ამომრჩეველებს გვერდზე უნდა გადაეგდოთ თავისი „პარტიული ინტერესები“ ეხელმძღვანელათ „ეროვნული პრინციპებით“² თუ ქართველ ამომრჩეველებს ქალაქის საკმეებში მონაწილეობის მიღება ჰსურს, ყველა ეს უნდა დაივიწყონ. სიმართლე და ტაქტიკა მოითხოვს საერთო საარჩევნო დემოკრატიული პროგრამის შემუშავებას.³ არჩილ ჯორჯაძე თავისი „საერთო მოქმედების ნიადაგის“ თეორიას ასეთ დასკვნას აძლევდა „ჩვენ დავასახელებთ ხუთი კითხვა, რომელიც ჩვენის აზრით ქართულ საერთო ინტერესს შეადგენს. ენის დაცვა, მრეწველობის განვითარება, მეურნეობის განმტკიცება. თვითმმართველობაში ჩარევა და სახალხო მოღვაწეობა, ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ამ კითხვების ჯეროვან განმარტებაზეა აშენებული ჩვენი ეროვნული აღორძინება და ამისათვის ჩვენ ვცდილობდით დაგვეკავშირებია საზოგადოებრივი პროგრამა ჩვენს ეროვნულ პროგრამას“.⁴

აი, ის ასპარეზი, რომელზეც ყველასათვის მოიპოვება ადგილი, ვისაც კი მართლა შესტკივა გული საქართველოს წარმატებისათვის. ეროვნული კონსოლიდაციის ინსტრუქტივი ცხადია, არც ისტორიულ-გეოგრაფიული ჩარჩოებით იყო შემოზღუდული. მას არაერთი ისტორიული პრეცედენტი გააჩნდა. ეროვნული კონსოლიდაციის ერთ-ერთ ისტორიულ მა-

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეოთხე, 1911 წ. გვ. 13.

² გაზ. „სახალხო განათლება“, 1989 წელი, 2 აგვისტო.

³ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეოთხე, 1911 წ. გვ. 233.

⁴ იქვე, გვ. 58.

გალითს იძლეოდა ირლანდიის მე-19 საუკუნის ისტორია. არჩილ ჯორჯაძე ქართველ მკითხველს უზიარებდა ინგლისის ბატონობის წინააღმდეგ. ირლანდიელთა მამაცური და გააზრებული ბრძოლის გამოცდილებას, მთავარი გაკვეთილი სხვადასხვა პოლიტიკური პარტიებისა და დაჯგუფებების შეთანხმებული მოქმედება იყო. მე-19 საუკუნის ირლანდიაში სამი ძირითადი პოლიტიკური პარტია მოქმედებდა. ერთი ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის, მეორე საწრმუნოებრივი თავისუფლებისათვის, ხოლო მესამე — სოციალური თანასწორობისათვის იბრძოდა: მიუხედავად მიზანთა სხვადასხვაობისა, სამივე პარტიას კარგად აქონდა შეგნებული „უმთავრესი კითხვა, რომლიდანაც დანარჩენი კითხვების გადაწყვეტა შეუძლებელი იყო“. ჯორჯაძე სიმპათიით მოიხსენიებდა ირლანდიის ეროვნული მოძრაობის თვალსაჩინო მოღვაწეს დანიელ ო'კონელს (1775-1847) რომელიც სამივე შეერთებული პარტიის ინტერესებს ერთნაირად დაიცავდა. (პატრიოტული, საწრმუნოებრივი, ქონებრივი, კლასობრივი და ასე შემდეგ) ერთმანეთში გადაწნული ინტერესი ერთის დროშის ქვეშ იწვევდა ყველა მათ, ვისაც თავისუფლების ცეცხლი უღვივოდა და ვისაც ჯერ კიდევ სიცოცხლე არ მოპებზრებოდა. ო, კონელმა შეაერთა სხვადასხვა ჯგუფები და უთხრა: „ხალხის ინტერესი მოითხოვს შეთანხმებულ მოქმედებასო“ ო, კონელის შორეული სულიერი მემკვიდრე არჩ. ჯორჯაძე ქართველ მკითხველს მიანიშნებდა, რომ „საერთო მოქმედების ნიადაგს“ ირლანდიელთა ეროვნული მოძრაობის სახით ისტორიული პრეცედენტი გააჩნდა, ამდენად მისი განხორციელება საქართველოში სრულიად რეალურად მიაჩნდა.

არჩილ ჯორჯაძის „საერთო მოქმედების ნიადაგის“ თეორია მაშინდელ საქართველოში არსებულ პარტიების, დასების და სხვა პოლიტიკური ძალების კონსოლიდაციისაკენ მიმართული საერთო ეროვნული პლათფორმის შექმნის ცდა იყო... მაგრამ მე-20 საუკუნის დამდეგის საქართველოს სოციალ-პოლიტიკური სინამდვილისათვის „საერთო მოქმედების ნიადაგის“ თეორია უნიადაგო აღმოჩნდა, იგი არ მიიღო და პირიქით, მძლავრად გააკრიტიკა საქართველოში ყველაზე

გავლენიანმა საზოგადოებრივ-პოლიტიკურმა ძალამ სოციალ-დემოკრატიამ¹ ჯორჯაძისეული თეორიის პრაქტიკულ განხორციელებას ხელი შეუშალა საქართველოში საზოგადოებრივ-პოლიტიკული ძალების დაქსაქსულობამ და უკიდურესად დაპირისპირებამ, რაც, სამწუხაროდ, დღესაც გრძელდება, ეს ალბათ ქართული ფენომენისათვის არის დამახასიათებელი. არჩილ ჯორჯაძე თავისი თეორიისადმი ოპტიმისტურად იყო განწყობილი, იგი ღრმად იყო დარწმუნებული, დროებითი მარცხი ჯერ ნიშნავდა, რომ მისი იდეა „უარყოფითი მოვლენა“ იყო. თვითონვე აღნიშნავდა, „ვიღებთ რა მხედველობაში ქართველი ერის პოლიტიკურ უნუგეშო მდგომარეობას, ძებნა დაუწყე საერთო მოქმედების ნიადაგს, სადაც ჩვენი ერის სხვადასხვა საზოგადოებრივ ჯგუფთა წარმომადგენლების სოლიდური მოქმედება უნდა გამხდარიყო. შესაძლებელი. აზრი თავისთავად აღებული საღი და სამართლიანი იყო, მაგრამ უნდა ვაღიაროთ დღეს ჩემი ამგვარი მოწოდება სრულიად და სავსებით იყო დამარცხებული იმ ხანებში. გარემოებას რომ ვაკვირდები, სხვანაირად არ შეიძლება რომ მომხდარიყო“.

არჩილ ჯორჯაძე ახსნასაც იძლევა, თუ რატომ განიცადა მარცხი მისმა თეორიამ. მისი აზრით, საზოგადოებრივ ჯგუფთა შორის საერთო მოქმედება იმ შემთხვევაში იქნებოდა შესაძლებელი, როდესაც ერთის მხრივ ამ ჯგუფთა „ფიზიონომია არის ნათლად გარკვეული“, მეორე მხრივ, როდესაც ამ ჯგუფებში პოლიტიკური სიმწიფე განვითარდება და „პოლიტიკურ-ეროვნულ ხასიათის განსაცდელის წინაშე, საერთო მოქმედების პრინციპი მათთვის აუცილებელივ და ბუნებრივ მოვლენად ხდება“.²

არჩ. ჯორჯაძე არ იყო რომელიმე თეორიული დებულების ბრმა მიმდევარი, მას არ მიაჩნდა ესა თუ ის თვალსაზრისი ერთხელ და სამუდამოდ მოცემულად, კარგად იცოდა საზოგადოების ცხოვრების მთელი სირთულე, მისი მრავალნაირობა, რომელიც ერთი, რომელიმე, თუნდაც თავისთავად სწორი თვალსაზრისისი კერ აიხსნებოდა. ამიტომ ის, დოგმატუ-

¹ გაზ. „სახალხო განათლება“, 1989 წ. 2 აგვისტო.

² გაზ. „კომუნისტი“, 1988 წ. 12 ნოემბერი.

რად მოაზროვნე საზოგადო მოღვაწეებისაგან განსხვავებით, ქართველი ხალხის საერთო ინტერესებიდან გამოდიოდა, უწინარეს ყოვლისა, და ერის კონკრეტული მოთხოვნილებების შესაბამისად აყალიბებდა საკუთარ თვალსაზრისს. ამასთან ყოველთვის მზად იყო აუცილებლობის შემთხვევაში უარეყო იგი და ახალი წამოეყენებინა¹ წერს პროფესორი ა. მუჯირი.

„საერთო ნიადაგის“ თეორიის დროებითი მარცხის აღიარება მაღალი მოქალაქეობრივი პასუხისმგებლობის და პატიოსნების გამოვლენა იყო. არჩ. ჯორჯაძე საკუთარი თეორიის, ილია ჭავჭავაძის ეროვნული ფორმულის, „ჩვენი თავი ჩვენადვე უნდა გვეყუდნეს“ ქართველი ხალხის ეროვნული კონსოლიდაციის იდეის ერთგული დარჩა. თუ მეოცე საუკუნის დასაწყისამდე საქართველოში რევოლუციური მოძარობის იდეა მოქცეული იყო ეროვნული თავისუფლების კალაპოტში მე-19 საუკუნის 60-იანი წლებიდან ამ პროცესს წარმართავდა ი. ჭავჭავაძე, ეროვნული საზრისის განმასახიერებელი პერსონა, გონი, მამა² გადაჭარბებული არ იქნება თუ სწორედ ამ ტრადიციის გამგრძელებლად ჩავთვლით არჩილ ჯორჯაძეს, მას სწამს, რომ თუ სხვადასხვა პოლიტიკური პარტიები საერთო შეგნების დონეს აიმაღლებენ და ნამდვილ კონსტიტუციურ მმართველობას დაამყარებენ „ხელმეორედ წარმოდგება და იშვება საერთო მოქმედების ნიადაგის გამონახვის საჭიროება, ამ ნიადაგს ახალი შინაარსი ექნება, ხოლო პრინციპი ჩემის შეგნებით იქნება ის, რომლითაც ეხელმძღვანელობდი „ცნობის ფურცლის“ წერილებში.

ამრიგად, არჩილ ჯორჯაძემ თვალსაჩინო ადგილი დაიმკვიდრა მე-19 საუკუნის დასასრულისა და მე-20 საუკუნის დასაწყისის გამოჩენილ ქართველ ეროვნულ მოღვაწეთა შორის და თავისი ეროვნული კონცეფციითა და „საერთო ნიადაგის“ თეორიით აქტიურად ეხმაურება ღლეჯანდებლობას.

არჩილ ჯორჯაძე არა მარტო მგზნებარე პატრიოტი პუბლიცისტი და თეორეტიკოსი იყო, არამედ აქტიურ პრაქტიკულ მოღვაწეობასაც ეწეოდა, რაზედაც მიუუთითებლით შესაეაღ

¹ გაზ. „კომუნისტი, 1988 წ. 12 ნოემბერი.

² გაზ. „კომუნისტი“, 1990 წ. 19 აგვისტო.

ნაწილში. მისი მთელი ძალა და ენერგია მიმართული იყო და ემსახურებოდა ქართველი ხალხის უკეთესი მომავლის საქმეს. ჩვენი ქვეყნისათვის დრო და ჟამის შესაფერი სახელმწიფოებრივი სტრუქტურის შემუშავებასა და ეროვნულ-პოლიტიკური ძალების გაერთიანებას.

არჩილ ჯორჯაძემ თავისი პრაქტიკული საქმიანობა საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის დაარსებით დაიწყო. მართალია, პარტია ოფიციალურად 1904 წელს შეიქმნა პარიზის კონფერენციაზე, მაგრამ ფაქტიურად, 1901 წლიდან მოყოლებული ჩამოყალიბების და განვითარების გზა განვლო. მე-19 საუკუნის ბოლო და მე-20 საუკუნის დასაწყისისათვის არაერთი ბეჭდვითი ორგანო გამოდიოდა, რომლის ირგვლივ თავს იყრიდნენ სხვადასხვა პოლიტიკური პარტიები და ჯგუფები. არჩილ ჯორჯაძე ანალიზს უკეთებს ამ პარტიათა მოღვაწეობას და მიაჩნია, რომ თუკი პირუთვნელად შეეხედავთ საგანს იგი ღირსია შესწავლისა რომელიც დაუფუძნდება ფაქტებსა და სალიტერატურო მასალაზე. გაზ. „ივერიის“ გარშემო თავს იყრის რადიკალურ ეროვნულად განწყობილი ახალგაზრდობა. ყველა თაობა მათ ადგილს უთმობს „ივერიაში“, გამოდის სამოქმედოდ ეგრეთ წოდებული „მესამე დასი“ „ივერიას“ ტოვებს ახალგაზრდობის ერთი ნაწილი და ახალ ჯგუფს ადგენს და გამოსცემს „ცნობის ფურცელს“, ჩნდება სოციალ-დემოკრატია. ამავე დროს „ცნობის ფურცლის“ ჯგუფიც იცვლება. და ჩნდება „საქართველო“ და ამ ორგანოს დაარსებას მოჰყვა სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის გამოსვლა პოლიტიკურ ასპარეზზე. ასევე ჟურნალ „ნობათში“ თავს იყრიან ქართველი ანარქისტები¹ „მესამე დასელების“ ორგანო გახდა „კვალი“ ამ პოლიტიკურ დაჯგუფებას შორის გაიმართა მწვავე პოლემიკა ამ გამომცემლობის საშუალებით.

თავის ერთ-ერთ ნაშრომში „შეთანხმების იმედი“ არჩილ ჯორჯაძე წერდა: „ჩვენს საზოგადოებრივ ჯგუფთა შორის უკვე ექვსი წლის განმავლობაში სწარმოებს კამათი ავტონომიის გარშემო...“ ავტონომიის საკითხი საქართველოში დღი-

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე 1911 წ. გვ. 140

თი-დღე მეტ ყურადღებას და მნიშვნელობას პოულობს, რომ ის ჯგუფები, რომელნიც ამ რამდენიმე წლის წინათ სასაცილოდ ხდიდნენ ამ საკითხის წამოწევის საჭიროებას ჩვენში, დღეს ყურადღებით ეპყრობიან მას. ეითარება შეიცვალა, ახლა ეროვნული-ავტონომიის საკითხი არა მხოლოდ თეორიულ და „რომანტიულ“ ინტერესს წარმოადგენს, არამედ გამხდარია სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლის პრობლემად, რომელიც ქართველ ინტელიგენციას ორ ბანაკად აყოფს. და ეს იმით არის გამოწვეული, რომ ეროვნული საკითხი პრაქტიკულად გადასაჭრელ პრობლემად იქცა, რომელიც მჭიდროდ უკავშირდება საქართველოს ავტონომიის პრობლემას და მას მანამდე არ ექნება „პრაქტიკული და სერიოზული მნიშვნელობა, სანამ ორი დაბრკოლება და შემაფერხებელი მიზეზი არ იქნება ძლევული. ერთი არის შეუთანხმებლობა ქართველ პოლიტიკურ პარტიათა შორის. მეორეა თვით საგნის შეუსწავლელობა და გამოურკვეველობა. როდესაც ეს ორი დაბრკოლება ძლევული იქნება, მოხდება შეთანხმება პარტიათა შორის“¹.

უკეთესს რა ანალიზს იმდროინდელ ვითარებას, იმდროინდელ ქართულ ყოფას, არჩ. ჯორჯაძე სვამს კონკრეტულ კითხვას: „რაგვარი პოლიტიკა უნდა აწარმოოს ქართველმა ხალხმა, რა უნდა დააწეროს მან თავის ღრმად? ნაციონალიზმი, ინტერნაციონალიზმი, თუ ერთსა და იმავე დროს ერთიც და მეორეც?“ და ამ დროისთვის ამ მეტად მტკივნეულ კითხვაზე ასეთ პასუხს იძლევა: „სოციალ-დემოკრატები ინტერნაციონალურ გზას ირჩევენ, ჩვენებური ნაციონალისტები-ნაციონალურს, ჩვენ კი გეგონია, რომ საქართველო დღეს იმგვარ პირობებში იმყოფება რომ იმის წინაშე, ერთსა და იმავე დროს ორი გზაა გასაყვლილი, ერთი—ეროვნულ-კულტურის განვითარების გზა, მეორე—კავკასიის ერებთან ურთიერთობის განმტკიცების გზა—გზა ინტერნაციონალური“².

იგი კიდევ უფრო კონკრეტულად და გასაგებად აყალიბებს თავის პოლიტიკურ პროგრამას და ამბობს „პრაქტიკული პოლიტიკის ენით რომ ვილაპარაკოთ, უნდა ვთქვათ, ჩვენ

¹ თბულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი პირველი, 1911 წ. გვ. 23.

² იქვე გვ. 81.

კარსი მომხრენი ეროვნული ავტონომიისა, ავტონომიურ ერთა და პროვინციათა დაკავშირებისა, ერთი სიტყვით, ჩვენ ვაღიარებთ ავტონომიურ ერთა ფედერაციას... ავტონომია და ფედერაცია გვაინტერესებს დღეს, როგორც ეროვნული ცხოვრების მოწესრიგების და ინტერნაციონალურ ურთიერთობათა გამტკიცების ერთადერთი პრაქტიკული საშუალება. დღემდე არავის შეუმუშავებია არა მარტო კავკასიის ფედერაციის საფუძველი, არამედ საქართველოს ავტონომიის საფუძველიც კი¹.

როგორც იტყვიან, კომენტარი ზედმეტია, არჩილ ჯორჯაძე საკმაოდ სრულად და გასაგებად მსჯელობს თავის და მისი პარტიის პოლიტიკურ შეხედულებაზე, იმ იდეალებზე, რომლებიც მისი შეხედულებით, პრაქტიკულად უნდა მოგვარდეს უახლოეს დროში.

მაგრამ იგი არა მარტო უფრო დაწერილებით განმარტავს ფორმას და შინაარსს ავტონომიისა და „ფედერაციის“ არამედ კონკრეტულად მსჯელობს „ავტონომიურ ერთა ფედერაციის“ მისაღწევად საჭირო გზებსა და საშუალებებზე. ნაშრომში „შეთანხმების იმედი“, იგი კვლავ ჩერდება თავისი პოლიტიკური პროგრამის არსის განმარტებაზე და ამასთან ერთად, სხვა პარტიებთან შეთანხმების იმედზე, მისი პრაქტიკული ხორცშესხმის აუცილებლობაზე.

დასახელებული პირველი დაბრკოლების მოსპობის შემდეგ, შესაძლებელი გახდება საქართველოს ავტონომიის პრაქტიკული გეგმის შეკავშირება, მაგრამ ამით, ცხადია, ყველაფერი მაინც არ დამთავრდება: „მას წინ გადაედგება მთავრობა და რუსეთის საზოგადოების ის ნაწილი, რომელიც დღეს არის პოლიტიკურად გამარჯვებული“.²

არჩილ ჯორჯაძეს ამ დროისათვის გარკვეული იმედი აქვს, რომ პოლიტიკურ პარტიათა შორის ამ საკითხში გამოინახება საერთო ენა. ამიტომ იგი მკითხველს კვლავ განუმარტავს ამ ავტონომიის რაობას, მის შესახებ ადრე გამოთქმულ თავის შეხედულებას, რომელმაც მან გამოთქვა პარიზში გა-

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი პირველი, 1911 წ. გვ. 84-85.

² იქვე გვ. 84-85.

მომავალ გაზეთ „საქართველოში“ რომელსაც გ. დეკანოზიშვილთან ერთად თვითონ რედაქტორობდა. ამით მას სურს მეორე დაბრკოლებაც (საქართველოს ავტონომიის საკითხში გაურკვეველობა) თანდათანობით გადალახოს.

„ჩვენი სურვილი,—წერდა მაშინ არჩილ ჯორჯაძე,—დამოუკიდებელი საქართველოს აღდგენა არ არის, ნათლად და აშკარად ეამბობ, ჩვენ პოლიტიკური სეპარატიზმის მომხრენი არა ვართ, ჩვენი წადილი და მისწრაფება განსაკუთრებულ, საქართველოს პირობებთან შესაფერი, კონსტიტუციის მოპოვებაა, ჩვენ გვსურს დავრჩეთ რუსეთის პოლიტიკური ორგანიზმის ჩარჩოებში, მხოლოდ ამასთან შინაურ საქმეებში გვინდა კიყვეთ სრულიად დამოუკიდებელნი. ერთი სიტყვით ჩვენ გვსურს ეროვნული ავტონომია მოვიპოვოთ“.

მაგრამ საქართველოს ავტონომიის საკითხი არჩილ ჯორჯაძის პოლიტიკურ პროგრამაში გადაჯაჭვულია კავკასიის ფედერაციის საკითხთან. ამიტომ იყო, რომ იგივე გაზეთის ფურცლებზე იგი წერდა: „საქართველო ეკონომიკურად კიწროდ არის გადაბმული დანარჩენ ამიერ-კავკასიასთან. რაც დრო გავა არსებული ეკონომიური ურთიერთობა და დამოკიდებლობა მეტად განვითარდება საერთო ეკონომიური ინტერესების დასაცავად, კულტურულ საერთო მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისათვის საჭირო შესაფერ პოლიტიკური ორგანიზაციის სხვა ნაწილებისა, პირველი პოლიტიკური ნაბიჯი იქნება რთული ფედერალისტური წესწყობილების დამყარებისათვის, ვინაიდან ფედერალიზმი იმგვარი ფორმაა ხალხის შეკავშირების, რომელიც თვითველ ერს, მხარეს და პროვინციას სრულ თვითმოქმედებას ანიჭებს და მეორეს მხრივ განსაზღვრულ ტერიტორიაზე მცხოვრებელთ რამდენსამე ერთ გაერთიანებულ პოლიტიკურ მიმართულების ფორმას აძლევს“.²

„საქართველოს“ ფურცლებზე ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი ეკავა ეროვნულ-პოლიტიკური ძალების გაერთიანების პროპაგანდას. ეს არც იყო გასაკვირი. თითქმის ყველა წამყვანი მნიშვნელოვანი წერილი გაზეთში, არჩილ ჯორჯაძის კალამს

¹ გაზ. „საქართველო“ 1903 წ. № 1.

² გაზ. „საქართველო“ 1903 წ. № 1.

ეკუთვნოდა, მან ახალ საფეხურზე აიყვანა ეროვნული კონსოლიდაციის იდეის თეორიული დასაბუთება, რომელსაც ახლა, ახალი სოციალურ-პოლიტიკური მოძღვრების,—სოციალიზმ-ფედერალიზმის პროპაგანდის გზით ეწეოდა, თუ „საერთო ნიადაგის“ თეორია საქართველოს კულტურულ-ეკონომიკური განვითარების ჯორჯაძისეულ კონცეფციას წარმოადგენდა, სოციალიზმ-ფედერალიზმის მთავარ ეროვნულ პოლიტიკურ ფორმულას საქართველოს ეროვნულ-ტერიტორიული ავტონომიის მოთხოვნა წარმოადგენდა. სწორედ ავტონომიის ლოზუნგით „საქართველოსტებმა“, არჩ. ჯორჯაძემ და მისმა თანამოაზრეებმა საქართველოში მოღვაწე მოპირდაპირე დასებს კვლავ გაერთიანებისაკენ მოუწოდეს.

გაზეთმა ავტონომიის დროშის ქვეშ მოუწოდა საქართველოს მთელ მოსახლეობას, ყველას ვინც აღიარებდა ეროვნული ავტონომიის იდეას. ვისგან უნდა შესდგეს „მებრძოლთა რაზმი“, რომელი კლასების ან წოდებისაგან?—კითხულობდა „საქართველო“ და პასუხობდა: რადგან მიზანი ერთი გვაქვს ყველას—საქართველოს ავტონომია—„ერთი საერთო რაზმი უნდა შესდგეს იმ მებრძოლებისაგან ვისაც სწადია ამ ავტონომიის მოპოვება“, (საქართველო 1903 წ. 15 ივნისი) ცხადია, „საერთო ნიადაგის თეორია „საქართველომ“ ავტონომიის ლოზუნგით შეცვლა, ხოლო ჯორჯაძისეული ეროვნული კონსოლიდაციის იდეის არსი უცვლელი დარჩა—ეროვნულ ნიადაგზე საქართველოში არსებული „მოპირდაპირე დასების“ გაერთიანება...!

იმოწმებს რა გაზეთ „საქართველოში“ გამოქვეყნებულ მასალებს, არჩილ ჯორჯაძე კიდევ უფრო დაწვრილებით განმარტავს საქართველოს ავტონომიის ხასიათს და შინაარსს. მისი თქმით, ავტონომია „უნდა იყოს პოლიტიკური და არა ადმინისტრაციული. საქართველოს პარლამენტი აღჭურვილია კანონმდებლობის უფლებებით. ცენტრალური მმართველობის კონტროლიდან გამოყოფილია. ბიუჯეტი, სამსჯავრო, ეკლესია, სწავლა-განათლების საქმე, ადმინისტრაცია, მილიცია,

¹ გაზ. „სახალხო განათლება“, 2 აგვისტო, 1989 წ.

კანონდება სოციალ-კულტურულ საჭიროებათა დასაკმაყოფილებლად. ტერიტორიის საზღვრების განსაზღვრის დროს უნდა ვიხელმძღვანელოთ, ერთის მხრივ, 1783 წლის ხელშეკრულებით, მეორეს მხრივ, ვიხელმძღვანელოთ იმით თუ ქართველთა ტომის ხალხი, სადა სად სახლობს... ავტონომია დაფუძნებულია დემოკრატიულ პრინციპზე, საერთო თუ სამოქალაქო დაწესებულებებში დეპუტატებს თუ მოხელეებს ხალხი ირჩევს საყოველთაო საარჩევნო უფლებათა პრინციპზე... ამრიგად, გაზეთი „საქართველო“ სამ მთავარ დებულებას აღიარებდა: ავტონომიის ტერიტორია ის არის, სადაც ქართველები სახლობენ, ავტონომიური დაწესებულებანი დემოკრატიულ საფუძველზე შენდებიან. საქართველოს ავტონომია არის ავტონომია პოლიტიკური და არა ადმინისტრაციული. სახელმწიფოებრიობა, დემოკრატიზმი, ტერიტორია—ამ ელემენტებისაგან შესდგება მომავალი ორგანიზაცია საქართველოს ავტონომიისა“.¹ საკითხის ამგვარ დაყენებას, თუკი მაშინ შექმნილ პოლიტიკურ სიტუაციას განვიხილავთ, არჩ. ჯორჯაძის და მისი თანამოაზრეების მიერ ავტონომიის მოთხოვნა და საკმაოდ გაბედული და შეიძლება ითქვას იმ პერიოდისათვის გამართლებულიც იყო.

როგორც ვხედავთ არჩილ ჯორჯაძემ სრულიად და გარკვევით ჩამოაყალიბა თავისი ეროვნული კონცეფცია და პოლიტიკური პროგრამა,—საქართველოს მომავალი სახელმწიფოებრივი სახე, რომლის პრაქტიკული ხორცშესხმისათვის, მისი აზრით, უნდა ებრძოლა მთელ ქართველ ხალხს და მის ყველა პოლიტიკურ პარტიას.

¹ გაზ. „საქართველო“, 1903 წ. № 1.

ილია ჭავჭავაძის პუბლიცისტიკა და არჩილ ჯორჯაძე

ილია ჭავჭავაძე, როგორც უკვე აღინიშნა, იყო არა მარტო დიდი პოეტი და ბელეტრისტი, არამედ—„ზეგარდმო ნიჭით ცხებული“ პუბლიცისტიც. მის შემოქმედებით მემკვიდრეობაში პუბლიცისტიკას მეტად საპატიო ადგილი უჭირავს არა მხოლოდ ოდენობით, არამედ—თავისი შემეცნებითი ღირებულებითაც. მაგრამ არც ისაა სადავო, რომ ილია ჭავჭავაძის სახელი და სიდიადე, პირველ ყოვლისა, მისმა მხატვრულმა თხზულებებმა აღამაღლეს და განადიდეს. ამან განაპირობა ის გარემოებაც, რომ ფართო მკითხველისა და მკვლევართა ინტერესიც, თავიდანვე, უფრო მეტად ილიას პოეზიამ და პროზამ მიიპყრო.

ილია ჭავჭავაძე—მხატვრული სიტყვის ოსტატი იმთავითვე შესწავლის საგნად იქცა. ამ ნიჭიერი შემოქმედის ყოველი მხატვრული ქმნილება გამოქვეყნებისთანავე მსჯელობის საგანი ხდებოდა და ქართული ლიტერატურული კრიტიკა მის შესახებ გარკვეულ შეხედულებას სთავაზობდა მკითხველ საზოგადოებას. ამიტომაც განვლილ საუკუნე-ნახევარის განმავლობაში მდიდარი და უაღრესად საინტერესო კრიტიკული ლიტერატურა შეიქმნა დიდი მწერლის მხატვრული მემკვიდრეობის შესასწავლად და შესაფასებლად. რაც შეეხება ილიას პუბლიცისტურ წერილებს, რომლებიც ყოველთვის ჩვენი ქვეყნის სოციალურ-პოლიტიკური და კულტურული ცხოვრების უმთავრეს და მტკივნეულ საკითხებს აშუქებდნენ, დიდ როლს ასრულებდნენ ქართული საზოგადოებრივი აზრის შემუშავებასა და წარმართვაში, მაგრამ მისი ზემოქმედება და მნიშვნელობა, ძირითადად, ერის მოწინავე ინტელიგენციის სფეროებში აღიქმებოდა. მართალია, ის პოლემიკა თუ დისკუ-

სიები, რომლებსაც ისინი იწვევდნენ, ილიას პუბლიცისტიკის შესწავლასა და შეფასებასაც გულისხმობდა, მაგრამ ეს მაინც არ შეიძლება მივიჩნიოთ მისი მეცნიერული, და თუ გნებავთ, ობიექტური შესწავლის მაუწყებლად.

ანგარიშგასაწევია ის გარემოებაც, რომ ილია ჭავჭავაძის პუბლიცისტური თხზულებანი თითქმის არ იბეჭდებოდნენ ცალკე წიგნებად თუ ბროშურებად, რის გამო მათი თვალის მიდევნება და, საჭირო შემთხვევაში, კვლავ გაცნობა ძალიან ძნელდებოდა. ფაქტია, რომ ილია ვერ მოესწრო ენახა თავისი პუბლიცისტური თხზულებების კრებულები. ამგვარი ვითარება კი განპირობებული იყო სხვადასხვაგვარი ობიექტური და სუბიექტური მიზეზებით; აშკარაა ისიც, რომ ამით ხშირად სარგებლობდნენ ხოლმე მისი იდეური მოწინააღმდეგენი და მკითხველს დამახინჯებულად აცნობდნენ დიდი პუბლიცისტის მიერ ადრე გამოთქმულ შეხედულებებს, რის გამო ილია იძულებული ხდებოდა თავი დაეცვა მათი თავდასხმების გამო და მკითხველისათვის ხელახლა მოეგონებინა მის მიერ ადრე გამოთქმულ თვალსაზრისი.

ილია ჭავჭავაძის პუბლიცისტური მემკვიდრეობის მეცნიერულ შესწავლას საფუძველი დაედო მხოლოდ მეოცე საუკუნის დამდეგიდან, და უაღრესად მისასალმებელი პირველი ამგვარი ცდა დაკავშირებულია ცნობილი მოაზროვნისა და პუბლიცისტის არჩილ ჯორჯაძის სახელთან.

—არჩილ ჯორჯაძემ, 1901 წელს, დაწერა და გამოაქვეყნა (ეურნ. „მოამბე“, 1901, № 6-10) თავისი ერთ-ერთი საყურადღებო გამოკვლევა „პუბლიცისტი—ილია ჭავჭავაძე“, რომელიც შემდეგ თავის თხზულებათა მეორე ტომში შეიტანა. მართალია, არც ეს გამოკვლევა წარმოადგენს ისეთ მონოგრაფიას, რომელიც სრულ სურათს იძლეოდა ილია ჭავჭავაძის პუბლიცისტური მემკვიდრეობის ყველა ასპექტსა და მათ მნიშვნელობაზე, მაგრამ მასში მოსაწონი მეცნიერული მიდგომითაა შესწავლილი ავტორის მიერ კვლევის ობიექტად გამხდარი საკითხები. სხვაგვარი პრეტენზია არც თვითონ ამ ნაშრომს არ ჰქონია. თვითონ არჩილ ჯორჯაძემ, 1911 წელს, თავის ამ ნაშრომს, ასეთი შენიშვნა დაურთო: „ეს წერილი 1901 წელში დაწერილი, არ გვაძლევს სრულ სუ-

რათს ილ. ჭავჭავაძის პუბლიცისტურ მოღვაწეობისა. აქ არ არის აღნიშნული არც „საქართველოს მოამბეს“ დაარსების ხანა, არც უკანასკნელი პერიოდი ჭავჭავაძის მოღვაწეობისა. ხოლო რადგან ის, რაც არის ამ წერილში, ერთგვარ სინათლეს ჰყენს წარსული საუკუნის ერთ-ერთ საყურადღებო ხანას, ამიტომ ვათავსებ ამ წერილს ჩემს თხზულებათა მეორე წიგნში, სადაც შევაგროვე მასალები ქართველ ინტელიგენციის საზოგადოებრივ აზროვნების ისტორიისათვის“.¹

რა პრობლემების შესწავლა და გარკვევა დაისახა მიზნად არჩილ ჯორჯაძემ და როგორი ინტერპრეტაციით წარმოგვიდგინა ისინი?

თავიდანვე უნდა გავითვალისწინოთ ის გარემოება, თუ რა მიზნით და რა ვითარებაში მოუხდა არჩილ ჯორჯაძეს ამ გამოკვლევის დაწერა და რა სიტუაცია იყო მაშინ შექმნილი დიდი მწერლის გარშემო. საქმე ის გახლავთ, რომ იმ დროისათვის ჩვენს მოღვაწეთა შორის აშკარად შეინიშნებოდა აზრთა სხვადასხვაობა და მწვავე ჭიდილი საქართველოს მომავალი სოციალურ-პოლიტიკური სახის შესახებ. და ეს აზრთა ჭიდილი განპირობებულია არა მხოლოდ ცალკეულ მოაზროვნეთა განსხვავებული თვალსაზრისით, არამედ გარკვეული კლასობრივი და პარტიული პოზიციების ურთიერთდაპირისპირებითაც. ეს გარემოება განსაკუთრებით შესამჩნევი გახდა სამოღვაწეო ასპარეზზე „მესამე დასელთა“ გამოჩენის შემდეგ, როდესაც, დაიწყო ყოველივეს გადაფასება მანამდე თითქმის უცნობი კრიტერიუმების მიხედვით, რასაც, ცხადია, მოჰყვა ზოგიერთი უკიდურესობანიც მოვლენათა ისტორიული თვალთახედვით შესწავლისა და დაფასების საქმეში. ვითარებას ართულებდა ის გარემოებაც, რომ მარქსიზმის დროშით გამოდიოდნენ არა მხოლოდ ჭეშმარიტი მარქსისტები, არამედ ისინიც, რომლებსაც სწორად არ ესმოდათ ამ მოძღვრების ნამდვილი არსი.

შეიძლება ითქვას, რომ გასული საუკუნის ოთხმოცდაათიანი წლებიდან ამგვარ ვითარებაში, კრიტიკის ერთ-ერთ უმთავრეს ობიექტად იქცა ილია ჭავჭავაძე და მისი სოციალურ-პოლიტიკური ნააზრევი. ეს არ ყოფილა შემთხვევითი.

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 79.

მთელი ოცდაათი წლის მანძილზე ილიას მტკიცედ ეჭირა ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის დროშა: მისი სიტყვა და საქმე უპირველესი ორიენტირი იყო მშობლიური ერისათვის. ამიტომ ყველა, ვისაც განსხვავებული სოციალური და ეროვნული იდეალები უნდებოდა, ახალი ეპოქის და ახალი ვითარების ზეგავლენის წყალობით, თავისი კრედოს ჩამოყალიბებასა და განმტკიცებას იწყებდა ანალოგიურ საკითხებზე ილიას მიერ უკვე წამოყენებულ შეხედულებებთან მიმართების გარკვევით. ასე და ამგვარად, ამ დროისათვის, ილია ჭავჭავაძეს თავს ესხმოდნენ არა მხოლოდ ისინი, რომლებიც მაშინ გამოდიოდნენ სამოღვაწეო ასპარეზზე, არამედ ის ცნობილი მოღვაწეებიც, რომლებიც ადრევე უთანხმოებაში იყვნენ მასთან მთელ რიგ საკითხებში.

თვით არჩილ ჯორჯაძეც, რომელიც თავის თავს ილია ჭავჭავაძისა და მისი თანამებრძოლების მიერ დაწყებული საქმის გამგრძელებლად თვლიდა, დარწმუნებული იყო, რომ ისინი ახლებურად უნდა გაშუქებულიყვნენ და დაზუსტებულიყვნენ. მაგრამ, განსხვავებით ბევრისაგან, იგი არ ლაღატობდა ილია ჭავჭავაძის ნააზრევის შეფასების ჭეშმარიტ ისტორიულ თვალსაზრისს და ყოველთვის ხაზს უსვამდა მის დიდ დამსახურებას პროგრესულ-დემოკრატიული იდეების განვითარებისა და დამკვიდრებისათვის. იგი გულწრფელად ცდილობდა დაეცვა ეს პოზიცია და ეს კრიტერიუმი, რათა არა მარტო ობიექტურად შეეფასებინა დიდი წინამორბედი, არამედ—უფრო ნათლად გაერკვია შექმნილი ვითარება და ქვეყნის მომავლის საჭიროება.

არჩილ ჯორჯაძე თავიდანვე ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ, მართალია, ბევრს ლაპარაკობენ და წერენ წინა თაობების წარმომადგენელთა შესახებ, მსჯელობენ „დასებზე“, „პარტიებზე“, მაგრამ, ფაქტობრივად ჯერ არ გვაქვს „იმის ცოდნა, რაზედაც ჩვენ ვსჯით, არა გვაქვს შესწავლილი ძველი თაობის ვინაობა, მისი აზრი, გრძნობა, ლტოლვილება, მისი იდეალი“. ეს სიტყვები, ცხადია, მკაცრი განაჩენი იყო მათ მიმართ, ვინც ამ საგანზე ბევრს წერდა და ბევრს ლაპარაკობდა: ა. ჯორჯაძის შეხედულებით, ისინი სჯიდნენ და აყასებდნენ საკითხის სათანადო შესწავლისა და გარკვევის გა-

რეშე. ამდენად, მას მიზნად ქონდა ილია ჭავჭავაძისა და სხვა სამოციანელთა დაცვა იმ კრიტიკოსებისაგან, რომლებიც ხელაღებით უარყოფდნენ მათ ღიდ დამსახურებასა და პროგრესიულ როლს ქართული საზოგადოებრივი აზრის წინსვლაში.

არჩილ ჯორჯაძე თავიდანვე მიუთითებს იმ გარემოებაზეც, რომ არც მასა აქვს პრეტენზია სრულად და ყოველმხრივ განიხილოს ილია ჭავჭავაძის პუბლიცისტური მემკვიდრეობა; ამ უკანასკნელის შესწავლა მას მხოლოდ გარკვეული კუთხით აინტერესებს. კერძოდ, სურს წარმოაჩინოს ილია ჭავჭავაძე—როგორც ეროვნული პუბლიცისტი; მისი მსოფლმხედველობის თავისებურება მოღვაწეობის პირველ პერიოდში (ოთხმოციანი წლების ჩათვლით), გარკვევა იმისა, „თუ რას ემსახურებოდა ჩვენი მწერალი, რასა სცემდა იგი თავყანსა რაში იყო იმის ძალა და რაში—სისუსტე“¹, სურს აჩვენოს, აგრეთვე, თუ რომელ მიმართულებასა და ბანაკს ეკუთვნოდა იგი: იყო კონსერვატორი, ლიბერალი თუ დემოკრატი?

არჩილ ჯორჯაძე კიდევ უფრო კონკრეტულად მიუთითებს თავის ძირითად მიზანზე და გარკვევით ამბობს, რომ პასუხს გასცემს ორ კითხვაზე: „რანაირი, რა თვისებებისა იყო ილია ჭავჭავაძის პოლიტიკური მოძღვრება? რა მიმართულებას ადგა ის საზოგადოებრივ და ეკონომიკურ კითხვების განმარტებაში“² მისი ღრმა რწმენით, ამ კითხვებზე პასუხის გაცემა გააადვილებს ილია ჭავჭავაძის—როგორც საზოგადოებრივი მწერლის წარმოჩენას.

როგორც ვხედავთ, არჩილ ჯორჯაძემ მიზნად დაისახა გაერკვია და მკითხველისათვის ეჩვენებინა ილია ჭავჭავაძის პოლიტიკური მოძღვრებისა და სოციალურ-ეკონომიკური კონცეფციის ხასიათი და თავისებურება გარკვეული პერიოდის მანძილზე.

ამ მიზნის მისაღწევად, როგორც თვითონ მიუთითებს, იგი უპირველეს აუცილებლობად მიიჩნევს იმ ეპოქის ხასიათის გარკვევას, რომელშიც მომწიფდა და ჩამოყალიბდა ილია ჭავჭავაძის სოციალურ-პოლიტიკური მსოფლმხედველობა.

არჩილ ჯორჯაძის შეხედულებებით, მე-19 საუკუნის პირ-

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 80

² იქვე გვ. 80

ველ ნახევარში საქართველოს ცხოვრება მძიმე ვითარებაში აღმოჩნდა: სხვადასხვა მიზეზების გამო, თითქმის მთლიანად შეწყდა კავშირი ძველ საქართველოსთან, იმის კულტურასთან და ტრადიციებთან; ახალმა პოლიტიკურმა ძალამ მთლად ძირიანად შეარყია საქართველოს თავისებური ხასიათი, ქართველი ხალხის ცხოვრება როგორღაც მიუჩნდა, მან „ვერ შეიგნო საჭიროება ახალ პირობებში ძველ ეროვნულ ცხოვრების გაგრძელებისა, განმტკიცებისა, მისი მომავალი გაურკვეველი შეიქმნა...“¹

ერთი სიტყვით, არჩილ ჯორჯაძის კონცეფციის მიხედვით, „მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში ჩვენ არ ვხედავთ შეგნებულ დაკავშირებას ძველის ცხოვრებისას ახალთან, შეგნებულს განმარტებას ეროვნული პრინციპისას“.²

უნდა გარკვევით ითქვას, რომ არჩილ ჯორჯაძის ეს დებულება, და ამის გამო გამოწვეული მისი გულისტკივილიც, მართებული და გასაზიარებელია. მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრების ისტორია საკსებით იმსახურებდა ამგვარ შეფასებას, რაც თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში უკვე საფუძვლიანადაა ახსნილი და განმარტებული.³ ასევე მართებულია მისი შეხედულება ამავე პერიოდის ქართულ მწერლობაზე. უფრო სწორად, ქართველი რომანტიკოსების პოეზიაზე, რომ „ჩვენს ლიტერატურაში ჩივილი და გოდება ისმოდა დაკარგული თავისუფლების გამო“⁴, მაგრამ გარკვეულ კორექტივს საჭიროებს ამ პოეზიის მისეული შეფასება, თითქოსდა მისი „უილაჯო, უიმედო და ურწმუნო კილო სასოწარკვეთილებაში აგდებდა ჩვენს გადაგვარების გზაზედ დამდგარ საზოგადოებას და მას თავის ეროვნულ ვინაობის აღდგენის სურვილს უკარგავდა“.⁵

ქართული რომანტიკული პოეზია, ცხადია, თავისუფალი არ ყოფილა პესიმისტური და სევდიანი განწყობილებისაგან,

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 81.

² იქვე.

³ საქართველოს იტორიის ნარკვევები, ტ. 4-5.

⁴ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 81.

⁵ იქვე. გვ. 81

მაგრამ მასში არასოდეს დაკარგულა იმედი სასურველი მომავლისა. ყოველ შემთხვევაში, ალ. ჭავჭავაძის, გრ. ორბელიანისა და ნ. ბარათაშვილის ბრწყინვალე ნაწარმოებში „ეროვნული ვინაობის აღდგენის სურვილს“ არა თუ უკარგავდა, არამედ—საგანგებოდ უღვიძებდა ახალი ცხოვრებით გზაკვალებულ ჩვენს საზოგადოებას. მაგრამ, სადავო არაა, რომ მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრივი აზრი მეტად დაქსაქსული, არამწყობრი და გაურკვეველი იყო. არჩილ ჯორჯაძესაც სწორედ ამ გარემოებაზე სურს ყურადღების გამახვილება, რათა უფრო რელიეფურად წარმოაჩინოს მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული ეროვნული ტკივილები და ილია ჭავჭავაძის სოციალ-პოლიტიკური შეხედულებების მნიშვნელობა მისი გარკვევისა და სათანადო იდეალის შექმნისათვის.

„მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარი რომ დადგა,—წერს არჩილ ჯორჯაძე,—ჩვენ სრულებით მოუშზადებელნი ვიყავით მოქალაქეობრივ ცხოვრების ეროვნულ ნიადაგზე გადმონერგვისათვის. აუცილებლად საჭირო იყო გაგვეგო, შეგვეწვეს თუ არა ღონე ახალი ცხოვრებისათვის, საჭირო იყო იმისი ცოდნა, რომ ეს ახალი ცხოვრების დენა არ ჩანთქავს ჩვენს პიროვნებას და რომ ხალხს აქვს თავისი მომავალი“¹.

არჩილ ჯორჯაძის ეს შეხედულებაც იმდროინდელი ქართული სინამდვილის ობიექტურ სურათს გამოხატავს და მართებულადაა გამახვილებულ ყურადღება იმაზე, რომ მაშინ გადაუდებელ პრობლემად იდგა ეროვნული თვითშეგნების გაღვიძება და უკეთესი მერმისის რწმენის შექმნა ჩვენი ხალხისათვის.

სწორად შენიშნა არჩილ ჯორჯაძემ, რომ ამისათვის საჭირო იყო ხალხს, უპირველეს ყოვლისა, შეეგნო ორი რამ: ბატონყმობის მოსპობისა და ეროვნული თვითშეგნების განმტკიცების აუცილებლობა.

არჩილ ჯორჯაძის შეხედულებით, ილია ჭავჭავაძე სწორედ ის მწერალი იყო, რომელსაც ეს გარემოება კარგად ჰქონდა გათვალისწინებული და ამ გაგებიდან გამომდინარე ხელმძღვანელობდა თავის შემოქმედებითს და პრაქტიკულ

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 81.

მოღვაწეობაში. იგი სწორად აღნიშნავს, რომ, მართალია, ილია ჭავჭავაძე უპირატესობას აძლევდა ეროვნული საკითხის გაგებას და განმარტებას, მაგრამ ეროვნული და ეკონომიკური ცხოვრების ურთიერთკავშირის აუცილებლობა მას შეგნებული ჰქონდა; „იგი იყო ბატონყმობის წინააღმდეგი და მის ეროვნებაში მონობისაგან განთავისუფლებული კაცი იგულისხმებოდა“.

დიახ, როგორც ზემოთაც ვნახეთ, და როგორც უკვე შენიშნულია სამეცნიერო ლიტერატურაში, ილია ჭავჭავაძე ეროვნულ საკითხს ყოველთვის მთავარი საკითხის ინტერესებიდან გამომდინარე წყვეტდა, მაგრამ მათი აუცილებელი კავშირი და მიმართება მას ყოველთვის სახელმძღვანელოდ ჰქონდა. ამიტომ, სავსებით მართებულად შენიშნავს არჩილ ჯორჯაძე, როცა ამბობს, რომ „შეიძლება არ დაგვაკმაყოფილოს ამ მწერლის ეკონომიკურმა მოძღვრებამ, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ჩვენ წინააღმდეგი ვართ იმ აზრისა, ვითომ ილია ჭავჭავაძე „უშინაარსო“ ეროვნებას ჰქადაგებდა, ვითომ მას არ ჰქონდა გათვალისწინებული ის უბრალო აზრი, რომ კულტურა და ხალხის მატერიალური მდგომარეობა ვიწროდ არიან ერთმანეთთან დაკავშირებულნი“.¹

თავისი ამ მართებული შეხედულების განსამტკიცებლად არჩილ ჯორჯაძეს შეეძლო მიეთითებინა ილია ჭავჭავაძის სტატიაზე „საქართველოს მოამბეზედ“, რომელშიც, პირველად ქართულ სინამდვილეში, დიალექტიკური ლოგიკითაა ნაჩვენები ბაზისისა და ზედნაშენის ურთიერთობა, რომელიც არაეითარ ეჭვს აღარ ტოვებს ამ მიმართულებით, მაგრამ, სამწუხაროდ, ამ შესაძლებლობას იგი ხელიდან უშვებს.

მაგრამ საქმე იმაშია, რომ არჩილ ჯორჯაძეს არც ეს მიაჩნია საკამათოდ (ამით იგი მწარედ დასცინის ილიას ვაიკრიტიკოსებს!) და არც ის გარემოება, რომ ახალი ეპოქა მოითხოვს ილიას ეროვნულ კონცეფციას ამჯერად საფუძვლად თუ სარჩულად დაედოს ახალი ეკონომიკური თვალსაზრისი. მას თავის წმინდა მოვალეობად მიაჩნია განაცხდოს, რომ ილიას შეგნებული ჰქონდა ის უცილობელი კავშირი რომე-

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 81.

ლიც არსებობდა ეკონომიკურ და პოლიტიკურ (ეროვნულ) პრობლემათა შორის ჩვენს სინამდვილეში. მაგრამ, ამავე მოვალეობის შეგნებიდან გამომდინარე, იგი საჭიროდ თვლის მიუთითოს იმაზე, რომ ილიას ეკონომიკური პროგრამა აღარ აკმაყოფილებს მას. ამიტომ,—შენიშნავს ის,—ჩვენ გვსურს „იმის ეროვნულ პროგრამას სხვა ეკონომიკური, ჩვენი ღრრის შესაფერი, საფუძველი დაუდევთ და ამ საზით განვმარტოთ ის გზა, რა გზითაც გვესაჭიროება სიარული“.¹

ამგვარად, არჩილ ჯორჯაძემ პირველად სწორედ ამ სტატიაში ჩამოაყალიბა თავისი ეროვნული და ეკონომიკური პროგრამები. გარკვევით მიუთითა, რომ თავის მომავალ თეორიულ და პრაქტიკულ საქმიანობაში იგი იხელმძღვანელებს ილია ჭავჭავაძის ეროვნული პროგრამით, მაგრამ მას საფუძველად დაუდებს განსხვავებულ—ახალი ეპოქის შესაფერ ეკონომიკურ პროგრამას.

ამის შემდეგ კი გარკვევითი ისმის კითხვა: როგორ ესმის არჩილ ჯორჯაძეს ილია ჭავჭავაძის ეროვნული და ეკონომიკური პროგრამები? როგორ აქვს გაგებული მათი მიზანი და შინაარსი? ე.ი. როგორ წარმოუდგენია მას ი. ჭავჭავაძის პოლიტიკური მოძღვრება?

სანამ ამ კითხვაზე პასუხის გაცემას შეუდგება, არჩილ ჯორჯაძე საყვედურს გამოთქვამს ნოე ჟორდანიას მისამართით, ვინაიდან მან თავის ნაშრომში „ქართული პრესა“, რომელშიც თავს ესხმის ი. ჭავჭავაძეს, საკმაოდ არ გაარკვია და პასუხი არ გასცა ამ კითხვებზე. ილიას პოლიტიკური მოძღვრების გაგება და მისი დაფასება კი სხვაგვარად შეუძლებელია.

ილია ჭავჭავაძის პოლიტიკური სიმბოლო,—ამბობს არჩილ ჯორჯაძე,—ქართული ეროვნული ცხოვრების აღორძინების აუცილებლობაა. ამასთან, ილიას მიაჩნია, რომ ამ მიმართულებით ჯერ კიდევ ბევრია გასაკეთებელი 70-იანი წლებისათვისაც კი. უფრო მეტიც, მას სავალალოდ აქვს წარმოდგენილი ამ პოლიტიკური სიმბოლოს იმდროინდელი სურათი.

თავისი ნათქვამის ნათელსაყოფად არჩილ ჯორჯაძე იმოწ-

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 82.

მებს ილია ჭავჭავაძის სიტყვებს სტატიიდან—„ზოგიერთი რამე“, რომელიც გაზეთ „დროების“ 1876 წლის 27-ე ნომერში დაიბეჭდა. ილია წერს: „სად არის ქართველი და ქართველობა?... აჩქარებული კაცი... ადვილად გვიპასუხებს და გვეტყვის: ბრმანი ყოფილხართო. ეს ჩვენი დედაქალაქი და ეს შავის ზღვიდან კასპიის ზღვამდე გუნდ-გუნდათ მორიგებული მისი შვილი-სოფლები, ქართველები კი არ არიან? ქალაქი იქნება დედა იყოს, სოფლებიც იქნება მისი შვილები იყვნენ, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ დედის ძუძუ დიდი ხანია გაშრა და დედის ძუძუს შვილი აღარ სწოვს...

ქართველები არ არიან, მაშ რანი არიანო? არიან თავდა-აზნაურნი, მღვდელნი, ვაჭარნი, გლეხნი, ჩინიანნი და უჩინონი—ყველანი არიან და ქართველი კი არსად არის. თავადს აზნაური სძულს, აზნაურს თავადი, გლეხს—ორივე. ნუთუ ესენი ქართველები არიან ერთის დედის საქართველოს ოჯახის შვილნი? თავადის აზრია სათავადო, აზნაურისა—სააზნაურო, გლეხისა—საგლეხო, ვაჭრისა—სავაჭრო, ნუთუ ესენი ქართველნი არიან, ერთს თესლზედ ამოსულნი?...“¹

არჩილ ჯორჯაძე, ვფიქრობთ, მართებულად თვლის, რომ „ამ სიტყვებში პოლიტიკური ერთიანობის დარღვევის აზრი აქვს ავტორს გატარებული და არა ეკონომიკურ განხეთქილებაზედ აღმოცენებული ქართველობის განთვითლება“.²

ცხადია, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ თვით ილია და არჩილ ჯორჯაძეც ამ სიტყვებით არ აღიქვამდნენ იმ გათიშვასა და წინააღმდეგობას, რომელსაც სოციალური უთანასწორობა და დიფერენციაცია ქმნიდა, მაგრამ არჩილ ჯორჯაძე სწორად შენიშნავს, რომ, ამ შემთხვევაში, ილიას მხედველობაში აქვს პოლიტიკური ერთიანობის დარღვევა, იმ ძარღვის გადაწყვეტა, რომელიც სოციალური განსხვავების მიუხედავად, უნდა აერთიანებდეთ მათ. თავისი ამ შეხედულებების დასადასტურებლადაც საკმაო საბუთი მოაქვს მას: „ქართველი,—ამბობს ილია,—საყოველთაო სახელია და ამათში (განკერძოებაში) რა არის საყოველთაო?... თვითო-თვითოდ გაწყვეტილს ჯაჭვის

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 82-83.

² იქვე, გვ. 83.

რგოლებივით... ცალ-ცალკე და თავ-თავად დაკვორავთ ზოგი აქეთ, ზოგი იქით. თქვენ მე მიჩვენეთ ის ადგილი, საცა მათ თვითიულის გზები ერთად იყრება საყოველთაო საქართველოს სიკეთისათვის, მაშინ მეც ვიტყვი: ქართველი აგრე ის არის-მეთქი. ის საერთო ნიშანი მიჩვენეთ, საითკენაც თვითიუელი ჩვენთაგანის ჭკუა, გონება, ფიქრი, გრძნობა, სურვილი ერთად ხალისიანად და შეუპოვრად მიიწევდეს საყოველთაო საქართველოს კეთილდღეობისათვის, მაშინ მეც ვიტყვი: ქართველი აგერ აქ არის მეთქი... ის შემკრებლობითი, დიდებული, ერთიანი აზრი, რომელსაც ყოველი ჩვენგანი ქართველობაში უნდა კხედავდეს, ის სახელი რომელიც ყველას გვერქვა—დიდი ხანია დაირღვა, ჩვენი გონებიდან ამოიშალა... ვაი იმ ხალხს, რომელთაც საერთო ძარღვი გაუწყდა, ვაი იმ ქვეყანას, სადაც საერთო ძარღვში სისხლი გამრა, საცა ყველაში თვითიუელი ყველასათვის არ ჰფიქრობს და ყველა-თვითიუელისათვის, საცა „მე ხშირია და ჩვენ“—იშვიათი“.¹

უკეთებს რა კომენტარს ილიას ამ სიტყვებს, არჩილ ჯორჯაძე დასძენს: „ამ რიგად გვიხატაეს ავტორი ჩვენს ოდესღაც გაერთიანებულ პიროვნების დამხობას“.²

არჩილ ჯორჯაძის თქმით, „გაერთიანებული პიროვნების დამხობის“ მაჩვენებელი, ილია ჭავჭავაძის შეხედულებით, არის პატრიოტული გრძნობის დაკარგვა, ეროვნული თვითშეგნების დამდაბლება, „საერთო ძარღვის“ უქონლობა. და ამ მძიმე ბრალდებას უყენებს ილია იმდროინდელ ქართველს, როცა წერს: „მამული!—ეხლა ეს დიდებული სიტყვა თვითიულის ჩვენთაგანის გათავთაყვებულს უძრავს ქონებას კნიშნავს და არა მთელი ხალხის სამშობლოს ბინას... მამულის ხსენებაზედ ეხლანდელ ქონდრის კაცს თავისი ნებედაყრილი სახნავის მიწა წარმოუდგება ხოლმე! მამულისათვის ბრძოლა ეხლა სასამართლოში შეტანილი ღერბიან ქალაღდზე სადავო საჩივარია; მამულისათვის ძლევა-მოსულობა მოგებულის საქმის განაჩენის პირია, ჯეროვნად შემოწმებული; მამულის სიმაგრე—ტყრუშული ღობეა, ენახს გარშეო შემორტყმული;

¹ გაზ. „დროება“, 1876, №27.

² თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 83.

მამულის პატივი—ნეხვია, სახნავ მიწაზე დაყრილი; მამულის შვილობა—მხენელობა და მთესველის სახელიდაა!.. განეთეთვეუღდით და თვითუღლის ზურგმა ველარ ზიდა ის დიდი აზრი მამულისა, რომელიც ყველასათვის ადვილი საზიდაა. თვითვეულობით ტვინი ამოშრა, შევიწროვდა და მაგ სიტყვის დიდი მნიშვნელობა ველარ იტვირთა... დავაქციეთ მამათა ჩვენთა სამარე, შვილთა ჩვენთა აკვანი, დიდი „მამული“ დავეშალეთ, პატარა გავიკეთეთ...“¹.

ილიას ეს გულში ჩამწვდომი სიტყვები ამჟამად საკმაოდ ცნობილია და მისი აზრი და დანიშნულებაც კარგადაა გარკვეული და შესწავლილი, მაგრამ იმ დროისათვის მას სხვადასხვაგვარ კომენტარს უკეთებდნენ და სხვადასხვაგვარად იყენებდნენ. არჩილ ჯორჯაძემ კი არა მხოლოდ სწორად განმარტა მისი აზრი, და ავტორსაც თავისი მიუზლო ყველასათვის, ყურადსაღები შეხედულების მაღალი ოსტატობით გადმოცემისათვის, არამედ—გარკვევით მიუთითა იმაზეც, რომ იგი მთლიანად იზიარებდა ილიას ამ მოსაზრებას. „ჩვენს პატრიოტულ ლიტერატურაში შენიშვნას იგი—ამ სიტყვების ბადალი არა ვიცით რა. ავტორი აღიარებს სინამდვილეს, იმას, რის უარყოფა შეუძლებელია... ეს იყო ჩვენი გათახსირების დაძაბუნების აღსარება... მაგრამ ამაზე შეჩერდა,—მისი თქმით—მაინც შეუძლებელი იყო: ჩვენს მდგომარეობას შეველა უნდოდა, ჩვენს სულისკვეთებას—ახსნა“.²

არჩილ ჯორჯაძის შეხედულებით, ილიამაც არ დააყოვნა და მალე ჩამოაყალიბა „ჩვენი მამულის სიყვარულის ფსიქოლოგიური ფორმულა“. ამგვარ ფორმულად მიაჩნია მას ჟურნალ „ივერიის“ 1882 წლის პირველ ნომერში დაბეჭდილ სტატიამი („საპოლიტიკო მიმოხილვა“) ნათქვამი სიტყვები: „მამულის სიყვარული ემსგავსება ნაზს კაკლის ხესა, რომლისთვისაც საჭიროა შესაფერი ნიადაგი, შეზავებული ჰაერი, რომელიც ვერ იმშვენებს დამჩაგვრელს ხეებს, რომელიც დიდხანს იზრდება... ეროვნულს, პატრიოტულს, გრძნობასაც დიდი ხნის ზრუნვა, მოვლა, ყურისგდება და ერთგულება

¹ გაზ. „დროება“ 1876, № 27.

² თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 84.

ეჭირება. იგი არის ნაზი, როგორც კაკლის ხე, ღრმა, როგორც მისი ფესვები, მაღალი, როგორც მისი წვერი, მის ტოტებსავით განიერი და მის კოკრებსავით ნაყოფიერი“.

ილია ჭავჭავაძის მიერ მხატვრულად გამოთქმულ ამ აზრს არჩილ ჯორჯაძემ უწოდა პატრიოტული გრძნობის ფსიქოლოგიური ფორმულა; ფსიქოლოგიური, ვინაიდან იგი უფრო მეტად სათანადო განწყობას და იმპულს ქმნის მკითხველში. მაგრამ იგი, ცხადია, არ არკვევდა პატრიოტული მოღვაწეობის დანიშნულებასა და თავისებურებას ქართულ სინამდვილეში, რის გარეშე არ შეიძლებოდა საკითხის სრულყოფილად გაშუქება.

ამიტომ,—შენიშნავს არჩილ ჯორჯაძე,—ილია ჭავჭავაძეს წერტილი არ დაუსვამს თავისი ამ ნათქვამისათვის. მან გარკვევით მიუთითა იმაზე, რომ „ჩვენში მამულის სიყვარული სხვა თვისებისაა: იგი იპყრობს მხოლოდ წმინდა გრძნობას, ამ გრძნობაში თავის თავის მეტი არა ურევია რა. ვისიმე სიძულვილი, ვისიმე დათრგუნვის სურვილი, ვისიმე გაუბედურების წადილი მასში სრულიად არ არის... როგორც წარსულში ჩვენი ერი იბრძოდა არა სხვა ხალხების დამონაევებისათვის, არამედ თავის საკუთრის დამოუკიდებლობის დაცვისათვის, ისე ეხლა ჩვენი მამულიშვილები მოღვაწეობენ არა იმ განზრახვით, რომ სხვანი დაუთრგუნოთ და მათის დამცირებით ვისიამოვნოთ, არამედ იმისათვის, რომ ჩვენს ერსაც გაუუკუღიოთ გზა გონების განვითარებისა, ზნეობის ამაღლებისა და კეთილ-დღეობისა“.

არჩილ ჯორჯაძე სავსებით იწონებს მამულიშვილობის ამგვარ გაგებას, რითაც სავსებით ავლენს თავის შეხედულებასაც ამ საგანზედ. მაგრამ შეიძლება ვინმეს კითხვა დაებადოს: მაინც რა არის მასში განსაკუთრებული და ორიგინალური? პატრიოტიზმი, ბოლოს და ბოლოს, ხომ ყველგან თავისი სამშობლოსათვის ზრუნვას ნიშნავს, მშობლიური ხალხის გონებრივი განვითარებისა და ზნეობრივი ამაღლებისათვის თავდადებას გულისხმობს? მაგრამ, ჯერ ერთი, პატრიოტიზმი ყველგან და ყოველთვის, სამწუხაროდ, ასე არ

ესმოდათ: ხშირად, პატრიოტიზმით ხსნიდნენ და ასაბუთებდნენ იმ თავდასხმებსაც, რომელთაც მიზნად ჰქონდათ სხვა ერთა, სხვა ხალხთა დაპყრობა და დამორჩილება. ამიტომაც ილიამ საგანგებოდ გაუსვა ხაზი იმ გარემოებას, რომ ქართველ ხალხს არასოდეს უცდია სხვა ხალხთა დამონება და არც მისი თანამედროვე წარმომადგენლები ფიქრობენ სხვაგვარად. ერთი სიტყვით, როგორც ილია ჭავჭავაძე, ასევე არჩილ ჯორჯაძეც, იღვწოდნენ ისეთი პატრიოტული გრძნობის გაღვივებისა და დამკვიდრებისათვის, რომელიც თავისუფალი იყო სხვა ერთა მიმართ მტრული განწყობილებისაგან; მათი პატრიოტიზმი თავის თავშივე იტევდა ინტერნაციონალიზმსაც.

მაგრამ ილია ჭავჭავაძის შეხედულებით, არც მხოლოდ ამის შეგნება და აღსრულება კმაროდა. საჭირო იყო ქართველ ხალხს, და მისი ინტერესების დამცველ და გამომსახველ ქართველ მოღვაწეებს, ერთი წუთითაც არ დავიწყოდეთ ის გარემოება, რომ მათი პატრიოტული მოვალეობა კიდევ მეტს გულისხმობდა და მეტს საჭიროებდა. და მისი ეს თავისებურებანი განპირობებული იყო ქართველი ხალხის იმდროინდელი მდგომარეობით—იგი მოკლებული იყო ეროვნულ თავისუფლებას. ასეთ ვითარებაში მყოფი ხალხისა და მისი პატრიოტი წინამძღოლებისათვის მამულიშვილობა და სამშობლოს ჭეშმარიტი სიყვარული დამატებით და განსხვავებულ პრობლემებს ჰქმნიდა.

არჩილ ჯორჯაძე, იმდროინდელ ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში წარმოქმნილი ზოგიერთი ტენდენციის გამო, საგანგებოდ იშველიებს ი. ჭავჭავაძის მოსაზრებას იმის თაობაზე, რომ „ამ საგანზე ლაპარაკი ფრიად საჭირო იყო ჩვენში, სადაც „კაცობრიობის“ მოსარჩლე, ჩვენი უნიადაგო ახალგაზრდობა თითქოს პთაკილობდა თავის პატარა სამშობლოს, რომელიც ვითომდა ეღობებოდა მის „კაცობრიობისათვის ლტოლვილებას“; საჭირო იყო „ლიბერალიზმს“ ნიადაგი მოეპოვებინა ჩვენში, იმ „ლიბერალიზმს“, რომელიც მესამოცე წლებიდან ჩვენში გამოვიდა საზოგადოებრივ ასპარეზზე და დაჰბადა უთანხმოება „მამებსა და შვილებს“ შუა. რასაკვირველია, რუსეთის ცხოვრებას დიდი

გავლენა ჰქონდა ჩვენსაზე, მაგრამ რუსულ ლიბერალიზმს ერთი შინაარსი ჰქონდა, ჩვენსას—მეორე, თავის, განსაკუთრებული. ხოლო ეს განსხვავება ყველასათვის ცხადი არ იყო“¹!

როგორც ვხედავთ, არჩილ ჯორჯაძე ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ რუსულ პროგრესულ აზრს დიდი გავლენა ჰქონდა ჩვენს ცხოვრებაზე, რასაც იგი ყოველთვის მაღალ შეფასებას აძლევს, მაგრამ მხოლოდ მისი მიღებითა და ათვისებით არ შეიძლებოდა ჩვენი ერის წინამძღოლობა, მისი სატიკიარის მკურნალობა, ვინაიდან მას ჰქონდა თავისი საკუთარი და სპეციფიკური პრობლემები, რომელთა გაუთვალისწინებლობისა და პასუხის გაუცემლობის შემთხვევაში არც სხვა საკითხების გარკვევა და მოგვარება შეიძლებოდა: იმდროინდელი ქართველი პატრიოტიზმის უმთავრესი საზრუნავი ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლა იყო.

ამის გამო, არჩილ ჯორჯაძე აღფრთოვანებაში მოჰყავს ილია ჭავჭავაძის წინდახედულ მსჯელობას ამ მიმართულებით და შესაფერი შეხედულებების მიწოდებას თანამებრძოლთა და მთელი ხალხისათვის. ილიას ამ აზრისა და კონცეფციის კინტესენციას ხედავს იგი დიდი მწერლის შემდეგ სიტყვებში: „ჩვენებური დღევანდელი დღე სულ სხვასა თხოულობს, სულ სხვასა დაღადებს და, მამასადამე, ჩვენი ლიბერალობა სულ სხვა რაზედმე უნდა მიექცეს მთელის თავის ძალღონითა. და თუ აქაც ბედის წერას ისე არ გადავრჩებოდი, რომ „მამა-შვილობა“ არ გამართულიყო ბრძოლის საგნად, ის „სხვა რამე“ უნდა ყოფილიყო „მამებს და შვილებს“ შუა მიჯნად დადებული. ის „სხვა რამე“ იყო ჩვენის დაცემულის ვინაობის აღდგენა, ფეხზედ დაყენება და დაცვა ყოველის მოსალოდნელის ფათერაკისაგან. რომ ეს ფათერაკი მოსალოდნელი იყო და დღესაც თავიდან რა აგვცდენია—ყველასათვის ცხადზედ ცხადია... მართალია, ჩვენის „ვინაობის“ აღსადგენად მაგ ახალს გუნდს არა უქნია რა („საქართველოს მოამბე“, „მნათობი“, „დროება“, „ივერია“), მაგ-

¹ ილია ჭავჭავაძე, „შინაური მიმოხილვა“ ჟურნ „ივერია“, 1888 №5.

რამ ისიც დიდი საქმეა, რომ მაგ მიმართულებას მიაგნეს და ჩვენს ცხოვრებაში ცოტად და ბევრად ფეხი მოაკიდებინეს... ეგ მიმართულება იქნება ახალი იმ დრომდე, სანამ ჩვენი ვინაობა თავის შესაფერს და კუთვნილ ადგილს არ დაიჭერს ჩვენს ცხოვრებაში და საზოგადო საქმეთა სათავეში არ მოექცევა. სხვა საგანი, ამაზედ უმძიმესი, ამაზედ უსაჭიროესი არა აქვს ეხლანდელს შეიღოს. ამ მიმართულების ქვეშ უნდა მოიყაროს თავი და ერთად ძმურად იმოქმედოს“.¹

ყურადღებას ამახვილებს რა ილიას ამ შეხედულებაზე, არჩილ ჯორჯაძე კმაყოფილებით დაასკვნის: „აქ ავტორი ჩვენი ცხოვრების დედა ძარღვს მოეჭიდა და საფუძველი დაუდო ჩვენს ეროვნულ პროგრამას და ამასთან ისიც გამოიჩინა, რომ ეს საფუძველი იქნება იმ დრომდე, სანამ ჩვენი ვინაობა შესაფერს და კუთვნილ ადგილს არ დაიჭერს ჩვენს ცხოვრებაში“.²

როგორც ვხედავთ, საქმე გვაქვს ფრიად მნიშვნელოვან ფაქტთან. არჩილ ჯორჯაძემ 1901 წელს, სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსვლისთანავე, აშკარად და ყველასათვის გასაგებად განაცხადა, რომ იგი იზიარებს ილია ჭავჭავაძის ეროვნულ პროგრამას და მასაც სავსებით უეჭველად მიაჩნია მისი ძალაში დატოვების აუცილებლობა მანამ, სანამ ქართველი ხალხი არ მოიპოვებს ეროვნულ თავისუფლებას.

ამგვარად, არჩილ ჯორჯაძემ გაარკვია და დაახასიათა არა მხოლოდ ილია ჭავჭავაძის ეროვნული პროგრამის შინაარსი და ხასიათი, არამედ მისი სრული გაზიარების მეშვეობით ჩამოაყალიბა თავისი ეროვნული პროგრამაც. ეს იყო მეტად მომგებიანი ფაქტი: ნაცვლად იმისა, რომ ახალგაზრდა მოაზროვნე პრეტენზიულად გამოსულიყო თავისი ეროვნული პროგრამით, მან, ეს უკანასკნელი, მეტად მოხერხებულად გადმოსცა ილია ჭავჭავაძის ეროვნული პროგრამის გაანალიზების წყალობით.

არჩილ ჯორჯაძე, სრულიად სამართლიანად, ამახვილებს ყურადღებას იმ გარემოებაზეც, რომ ილია ჭავჭავაძე იყო არა

¹ ილია ჭავჭავაძე, „შინაური მიმოხილვა“. ჟურნ „ივერია“, 1881 №5.

² თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გ. 90.

მხოლოდ ავტორი დიდებული ეროვნული პროგრამისა, არა მარტო თეორიულად განმსჯელი თავისი სამშობლოსათვის საჭირო და აუცილებელი ეროვნული პრობლემებისა, არამედ ამ პროგრამის ხორცშესხმისათვის მებრძოლი და თავგანწირული დამცველი. ამის უტყუარ საბუთად მიაჩნია მას, კერძოდ ილია ჭავჭავაძის საყოველთაოდ ცნობილი გამოსვლები იანკოვსკისა და კატკოვის წინააღმდეგ, როცა პირველმა ქართული სკოლების რუსიფიკაცია მოითხოვა, ხოლო მეორემ შეურაცხყო ქართული ეროვნული მეობა. მართლაც, ილიას ეს ნაბიჯები მხოლოდ გაბედული პუბლიცისტური გამოსვლები არ ყოფილა. ეს იყო ჭეშმარიტი თავგანწირვა სამშობლოსათვის და მისი კეთილდღეობისათვის. ამდენად იგი იყო ბრწყინვალე და სახელმძღვანელო მაგალითი მამულის მსახურთათვის.

ამიტომ არჩილ ჯორჯაძე საგანგებოდ მიუთითებს, რომ „ილია ჭავჭავაძე დიდი ყურადღებით აღევნებდა თვალს ჩვენს ეროვნულ ცხოვრებას და ამ ცხოვრების მოწესრიგებას და დაცვას უპირატესს მნიშვნელობას აძლევდა“.¹ იგი მხედველობიდან არ უშვებს არც იმ გარემოებას, რომ ილიას „ყურადღება იყო მიქცეული აგრეთვე ეკონომიკურს კითხვებზედაც“;² მაგრამ თვითონაც არ მალავდა, რომ უმთავრესი ყურადღება პირველს უნდა მიქცეოდა, და ამას ჩადიოდა არა მიუხედავად, არამედ—შეგნებულად. ამ დებულების ნათელსაყოფად კი თვითონ ილიას სიტყვებს იშველიებს: „... უნდა გაეტყდეთ და ვაღიაროთ, რომ სოციალურის და ეკონომიკურის კითხვების შემუშავება ტოლად არ მიდიოდა ეროვნული კითხვების განვითარებასთან და თვალსაჩინოდ უკან რჩებოდა. ეს აიხსნება იმ გარემოებით, რომ ეროვნული მდგომარეობა უფრო საშიში იყო, ვიდრე ეკონომიკური; ეროვნული მხარე ჩვენის არსებობისა უფრო ძლიერ გვტკიოდა, გვაღონებდა, ვიდრე სოციალური... ქონებით ჩვენი გლეხობა.

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 89.

² იქვე. გვ. 89.

უკან არ ჩამორჩება რუსეთის გლეხობას, მაგრამ აბა შეადარეთ ჩვენი ენის, ლიტერატურის, ჩვენი მეცნიერების და სხვა ეროვნულ ძალათა უფლებანი რუსეთისას და თქვენ მათ შორის დაინახათ განუზომელს მანძილსა“.¹

როგორც ვხედავთ, არჩილ ჯორჯაძემ, პირველმა ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში, მართებულად და გასაგებად შეაფასა ილია ჭავჭავაძის ეროვნული პროგრამის შინაარსი და დაახასიათა მისი სპეციფიკა განპირობებულ ფაქტორებზე მითითებით, თვით ილიას ნააზრევის ობიექტური მომარჯვებით და მისი შესაშური ანალიზით. ამიტომაც იგი, ამ მხრივ, დღემდე რჩება მნიშვნელოვან გამოკვლევად. როგორც უკვე მიუთითეთ, ამ ნაშრომს აქვს მეორე საინტერესო მხარეც: იგი ასევე ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის თვით არჩილ ჯორჯაძის ეროვნულ კონცეფციაზე, ამას იგი თვითონაც არ მალავს. „ამგვარად,—წერს ის,—ილია ჭავჭავაძე ეროვნული საქმეების ბელადად და მოსარჩლედ გამოდის—არ შეიძლება არა ესთქვათ, რომ მისი პირველ ხანის ეროვნული პროგრამა არამც თუ არ ეწინააღმდეგება ჩვენს დღევანდელ პოლიტიკურ მდგომარეობას, პირიქით, იგი სრული გამომსახველია ამ მდგომარეობისა. ამისათვის ჩვენ თითქმის შეუცვლელად ვიღებთ მას სახელმძღვანელოდ. მხოლოდ ამ პროგრამას უნდა დაეუმატოთ მისი (პროგრამის) და ჩვენი დროის შესაფერი ეკონომიური მოძღვრება, იმგვარი სოციალურ ცხოვრების განმარტება, რომელიც ხშირად ეწინააღმდეგება ილია ჭავჭავაძის ეკონომიურ შეხედულებას“.²

ამ სიტყვების შემდეგ მკითხველისათვის გაურკვეველი რჩება ორი საკითხი; 1. რა განსხვავებას ხედავს არჩილ ჯორჯაძე ილია ჭავჭავაძის პირველი ხანისა და შემდგომი პერიოდის ეროვნულ პროგრამებში; 2. როგორ აქვს წარმოდგენილი ახალი დროის შესაფერისი ეკონომიკური მოძღვრება?

* * *

არჩილ ჯორჯაძემ არა მარტო მოიწონა ილიას ეროვნული პროგრამა, არამედ ღირსეულად დააფასა დიდი მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის თავდადებული პატრიოტული, პრაქტი-

¹ ილია ჭავჭავაძე, „პოლიტიკური მიმოხილვა“, ჟურნ. „ივერია“, 1882, №2.

² თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 90.

კული და სამწერლო საქმიანობაც. იგი დაბეჯითებით ავითარებს იმ აზრს, რომ ილია იყო მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული საზოგადოებრივი აზრის წარმმართველი და ერის აღიარებული წინამძღოლი. ამასთან იგი დიდი პუბლიცისტური ოსტატობით გეაჩვენებს იმდროინდელი ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების ისეთ პრაქტიკულ და ინტელექტუალურ პერიპეტეებს, რომლებიც კიდევ უფრო აშკარასა და გამოკვეთილს ხდიან ილია ჭავჭავაძის გამიზნული მამულიშვილური საქმიანობის მთელ აზრსა და მნიშვნელობას.

სწორედ ამ მიზნით მსჯელობს არჩილ ჯორჯაძე მე-19 საუკუნის 70-იან და 80-იან წლებში შექმნილ ე.წ. „უნიადაგო“ ტიპზე, რომელთა გამრავლება, მისი აზრით, სიკეთეს არ უქადდა ჩვენი ეროვნული ვინაობის გამორკვევისა და პროგრესის საქმეს.

ვის უწოდებს „უნიადაგო“ ტიპს არჩილ ჯორჯაძე?

70-80-იან წლებში, მისი შეხედულებით, გარკვეული ნაწილი ქართველი ახალგაზრდობისა სამშობლოს გაურბოდა და „თავის მოვალეობად სთვლიდა რუსეთის საშუალებით კაცობრიობის მოძრაობაში ჩარეულიყო... კაცობრიობის სამსახურში მოინდომა უშუამავლო ეროვნული ჩარჩოების გარედ“.¹ ამ ახალგაზრდების გატაცება, არჩილ ჯორჯაძის აზრით, რამდენადაც გულწრფელი იყო, იმდენად—უნაყოფოც. მაგრამ ასეთი ტიპები, ცხადია, შემთხვევით და სათანადო მიზეზების გარეშე არ წარმოშობილან. მათი „დაბადება“ განაპირობა, ერთი მხრივ, იმ გარემოებამ, რომ ჩვენი ცხოვრება ვერ აკმაყოფილებდა განვითარებულ გონებას, მეორე მხრივ, „ვიწრო პატრიოტულმა მიმართულებამ, რომელიც თანდათან ფეხს იდგამდა ჩვენი საზოგადოების ერთ ნაწილში“.²

ამგვარი „უნიადაგო“ ტიპი, არჩილ ჯორჯაძის აზრით, „არც წარსულში, არც აწმყოში, არც მომავალში... არა ხელდაედა სანუგეშოს, სანუკუარს, გამახალისებელს და გულის გამკეთებელს“. ამგვარი ახალგაზრდობის ერთ-ერთ ტიპურ წარმომადგენლად მიაჩნია მას „Письма о Грузии“-ს ავტორი ივანე ჯაბადარი, რომელმაც 1889 წლის „სევერნი ვესტნიკში“

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 90-91

² იქვე. გვ. 91.

„ნარ-დონის“ ფსევდონიმით გამოაქვეყნა თავისი ცნობილი წერილები.

ივ. ჯაბადარის წერილებმა, წერს არჩილ ჯორჯაძე,—თავზარი დასცა ჩვენს საზოგადოებას, რადგან მან შეგვიგინა ყოველივე ის, „რითაც თავი მოგვწონდა, რითაც გაჭირვებაში თავს ვინუგეშებდით... თავის სურვილისამებრ გადააკეთა ჩვენი ისტორიის დასაწყისი, მისი მიმდინარეობა...“¹

საჭირო იყო სერიოზული პასუხის გაცემა ამგვარ და მსგავს გამოხდომებზე, წინააღმდეგ შემთხვევაში ეროვნული ნიჰილიზმი და, შესატყვისად, სკეპტიციზმი ფრთებს გაშლიდა და გავრცელდებოდა. პირველი ასეთი პასუხის ავტორად ილია ჭავჭავაძე მოგვევლინა. თავისი საპასუხო წერილებით „აი ისტორია“. იგი, არჩილ ჯორჯაძის აზრით, შესაძლებელია არ წარმოადგენს უნაკლო და უხარვეზო ნაშრომს, მაგრამ მისი მნიშვნელობა მხოლოდ სუსტი მხარეების წინ წამოწევით არ უნდა შეფასდეს, უფრო მეტი ანგარიში სწორედ მის ისტორიულ როლსა და იმ ჭეშმარიტად პოზიტიურ შეხედულებებს უნდა გაეწიოს, რომლებიც უხვად მოიპოვებიან მასში. „ამ ნაწარმოებს,—წერს არჩილ ჯორჯაძე,—დღევანდელი განვითარებული ისტორიოგრაფიის თვალთა რომ შეეხედოთ, თავისი ნაკლულოვანებაც აქვს, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მისი საზოგადოებრივ-ეროვნული მნიშვნელობა დღესაც დიდია“. საგულისხმოა ის გარემოებაც, რომ ეს სიტყვები არჩილ ჯორჯაძეს, შენიშვნის სახით, 1911 წელს დაუმატებია თავისი სტატიისათვის.

როგორც ვხედავთ, არჩილ ჯორჯაძე არ ღალატობს მოვლენათა ისტორიული თვალსაზრისით შეფასების კრიტერიუმს, მაგრამ, ამის გამო, იგი თვითონაც გახდა კრიტიკის ობიექტი. გახეთ „კვალის“ ფურცლებზე, მოსაუბრემ², ილია ჭავჭავაძისადმი ამგვარი დამოკიდებულების გამო, არჩილ ჯორჯაძის მისამართით გამოაქვეყნა მკაცრი შინაარსის წერილი, რომელშიც ეკითხულობთ: „ჩვენ გეაკვირებს მხოლოდ

¹ იქვე, გვ. 92.

² მოსაუბრე (ფ. მახარაძე), „საუბარი სხვადასხვა საგნებზე“, „კვალი“, 1901, №30

ის გარემოება, თუ რად უღალატა ბ-მა ჯორჯაძემ თავის გონებას, თუ რად შესცვალა მან წერის კილო? ესე იგი თანახმად თავისი ეკონომიური პროგრამისა, პირდაპირ, შეუკიბა-შემოუკიბავად, რად არ უარჰყო ილია ჭავჭავაძის ეროვნული პროგრამა?" არჩილ ჯორჯაძე გაკვირვებას გამოთქვამს ამგვარი პოზიციის გამო და დასძენს, ნუთუ არ შეიძლება კაცმა არ გაიზიაროს რომელიმე მოღვაწის ნააზრევის გარკვეული მხარე და, ამავე დროს, მოიწონოს მისი სხვა მხარე?

„აი ისტორიაში“,—შენიშნავს არჩილ ჯორჯაძე,—ილია ჭავჭავაძე გვაძლევს იმ საზომს, რომლითაც უნდა ვიხელმძღვანელოთ ქართული ისტორიის უმთავრესს მომენტების დაფასებაში.¹ კერძოდ, მას ამ ნაშრომში მოსწონს ავტორის მსჯელობა ჩვენი ისტორიის პოლიტიკურ და კულტურულ მხარეებზე, ის შეხედულებები, რომლებიც მას აქვს გამოთქმული ძველი საქართველოს საგარეო პოლიტიკაზე, ქრისტიანობის მნიშვნელობაზე საქართველოში, ძველ ქართულ ხუროთმოძღვრებაზე, ქართული ენის გავრცელებაზე და სხვა. ყველა ამ კითხვებზე პასუხის გაცემისას, არჩილ ჯორჯაძის აზრით, ილია წარმოდგა არა მხოლოდ ფართო ერუდიციის მქონე მოაზროვნედ, არამედ ეროვნული საკითხის ღრმა მცოდნე მოღვაწედ, რომლისთვისაც მისაწვდომი და ცნობილია არა მხოლოდ ფილოსოფიური კონცეფციები, არამედ—სოციოლოგიურ პრობლემებზე გამოთქმული შეხედულებებიც. რაც მთავარია, ამ უკანასკნელს იგი სრულებით არ უგულველყოფს თავის აზროვნებაში თვით ეროვნულ საკითხზე მსჯელობის დროსაც კი. არჩილ ჯორჯაძეს მოსწონს ის გარემოება, რომ ილია „სოციოლოგიურ კითხვების გადაწყვეტაში... უფრთხის ცალმხრივ დოქტრინალურ მოძღვრებებს, იგი ერიდება ცალმხრივ მოძღვრების საშუალებით რთულ და მრავალშტოიან ისტორიულ ცხოვრების განმარტებას“.²

„არჩილ ჯორჯაძისეული „აი ისტორიის“ ანალიზს არ ეწინააღმდეგება თანამედროვე ქართველ მეცნიერთა შეხედულებები. პ. რატიანი წერს: „ჯაბაღარის ცილისმწამებლურ

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 94.

² დასახელებული თხზულება, გვ. 98.

ბრალდებებზე პასუხის გაცემა ი. ჭავჭავაძემ იკისრა. მან უდიდესი შრომა გასწია და გამოაქვეყნა წერილების მთელი სერია საერთო სათაურით „აი ისტორია“, რომელშიც პირდაპირ გააცამტვერა ივ. ჯაბადარის იდეალისტურ-ნიჰილისტური მონაჩმაზი... ილიას შესანიშნავ წერილებში „აი ისტორია“ ჩამოყალიბებულია მთავარი, უაღრესად საინტერესო და ღრმად მეცნიერული დებულება, რომლებიც მატერიალისტური აზროვნების ბრწყინვალე ნამუშევრად ჩაითვლება და რომლებიც მარგალიტებივით ამშვენებენ ქართული საზოგადოებრივი აზრის მდიდარ საგანძურს“.¹

მაგრამ არჩილ ჯორჯაძემ მშვენივრად იცის ის გარემოებაც, რომ ილია ჭავჭავაძე იყო არა მხოლოდ პუბლიცისტი და მოაზროვნე, ჩვეულებრივი გაგებით, არამედ,—მწერალი, მხატვრული სიტყვის ოსტატიც, რომელიც თავის სათქმელს ზოგჯერ ცნებებზე დამყარებული წერილობითი ფორმებით გამოთქვამდა, ზოგჯერ კი—მხატვრული სახეებით. ამიტომ მისი აზროვნებისა და იდეალის დასახასიათებლად და გამოსაკვეთად მარტო პირველი არ იკმარებდა, საჭირო იყო მეორის გათვალისწინებაც. „მწერლის ნამდვილი ხასიათის გასაგებად,—წერს არჩილ ჯორჯაძე,—ძალიან გეშველის იმისი სულიერი ცხოვრების გაცნობა. საუკეთესო წყაროდ ამ სულიერ ვითარების გასაცნობად თვით მწერლის ნაწერები უნდა ჩაითვლებოდეს...“.²

ამ მიზნით კი, არჩილ ჯორჯაძეს, სრულიად სამართლიანად, ილია ჭავჭავაძის „მგზავრის წერილების“ მომარჯვება და გათვალისწინება მიაჩნდა აუცილებლად.

პირველ ყოვლისა, არჩილ ჯორჯაძე მართებულად შენიშნავს, რომ „მგზავრის წერილები“ მეტად თავისებური მხატვრული ნაწარმოებია; მასში შესაშური ოსტატობითაა შეწყმული მხატვრული და პუბლიცისტური სახეები და ელემენტები. ეს უნაკლო მხატვრული შედეგები უდიდესი პუბლიცისტური დატვირთვითაა გამდიდრებული და დამშვენებული. ამ მხრივ იგი სანიმუშო ნაწარმოებთაგანია. ამიტომაც მასში

¹ გაზ. „კომუნისტი“ 1987, 24 სექტემბერი.

² თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 100.

ყველაზე უფრო ნათლად და შთამბეჭდავადაა წარმოჩენილი ავტორის ეროვნული იდეალები, მისი ეროვნული ტკივილები.

არჩილ ჯორჯაძე გონებამახვილურად შენიშნავს, რომ, თუკი ყურადღებით დაეაკვირდებით, „მგზავრის წერილების“ არსებითი იდეა, ავტორის სანუკვარი იდეალები თვით მწერლის მიერაა ნათქვამი თითქმის აშკარად და დაუფარავად. ამიტომ იგი ხაზს უსვამს ასეთ ადგილებს, რითაც მკითხველის ყურადღებას მიაქცევს მათ შინაარსსა და მოწოდებაზე.

არჩილ ჯორჯაძე, კერძოდ, გახაზავს ილიას სიტყვებს თერგის დასახასიათებლად; „თერგი სახეა ადამიანის გაღვიძებულ ცხოვრებისა“; „თერგის სახე უფრო მომწონს და უფრო მიყვარს“ (ვიდრე მეინეარისა); „მოდრაობა და მარტო მოძრაობა არის, ჩემო თერგო, ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მომცემი“.

არჩილ ჯორჯაძე ასევე საგანგებოდ გახაზავს იმ სიტყვებს, რომლებსაც ავტორი ლელთ ღუნიას ათქმევინებს „ერთა საბჭოსა“ და მისი მოსაპობის სავალალო შედეგებზე. რაც მთავარია, მისივე ბაგეებით ილია მეტად მოხერხებულად გადმოსცემს თავის ეროვნულ იდეალს. „ადრიდა ავად თუ კარგად ჩვენ ჩვენი თავნი ჩვენადვე გვეყუნეს, მით იყვის უკედ“; „ერი დავარდნილ არნ, ვარდომილ-ერთომილი“; „რაის ვაქნევ ცარიელ მშვიდობას, ცარიელ სტეამაქით“; „რაი არნ მტრობა თუ ერი ერობს? ცარიელ მშვიდობა მიწაჩიც გვეყოფის...“!

არჩილ ჯორჯაძის შეხედულებით, ეს ის ადგილებია „მგზავრის წერილებში“, რომლებიც „გვიხატავენ ავტორის საზოგადოებრივ ხასიათს, იმისს მოქალაქეობრივ ენერგიას და ბრძოლის უნარს“.²

ძნელი გამოსაცნობი არაა, რომ არჩილ ჯორჯაძე ყოველმხრივ უთანაგრძნობს დიდი მწერალს, როცა იგი თავისი ერის უპირველეს საზრუნავად სამშობლო ქვეყნის თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის აღდგენას მიიჩნევს.

სრულიად სამართლიანად, არჩილ ჯორჯაძეს მიაჩნია, რომ

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 101-106.

² იქვე, გვ. 100.

მოხვევის სიტყვებით გამოთქმულია ილიას პოლიტიკური ფილოსოფია, რომელიც კიდევ უფრო გამოკვეთილადაა წარმოდგენილი ავტორის რეაქციაში ამ სიტყვების გამო: „მიგიხვდი, ჩემო მოხვეე, რა ნესტარით ხარ ნაჩხვლეტი. ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდნესო“, სიტყვი შენ და მე გავიგონე თუ არა, რაღაც უეცარმა ტკივილმა ტვინიდან გულამდე ჩამირბინა, იქ გულში, გაითხარა სამარე და დაიმარხა. როდემდის ღამრჩეს ეგ ტკივილი გულში როდემდის? ოხ, როდემდის, როდემდის? ჩემო საყვარელო მიწა-წყალო, მომეც ამისი პასუხი?!

ყველა ამის ასახსნელად, ერთი სიტყვის მომატებაც ჩვენ საჭიროდ არ მიგვაჩნიაო,¹ დასძენს არჩილ ჯორჯაძე და ამაში ვლინდება მისი ნიჭიერებაც და ზომიერების გრძნობაც. მართლაც, განა ილიას ასეთ კომენტარს კიდევ კომენტარი ესაჭიროება?!

* * *

არჩილ ჯორჯაძეს მხედველობიდან არ გამორჩენია არც ის გარემოება, რომ ილია ჭავჭავაძემ დიდი პატრიოტული შემართებითა და მოქალაქეობრივი გამბედაობით გასცა პასუხი არა მარტო ეელიკო-რუსულ გამოხდომებს (კატკოვი, იანოვსკი), არა მხოლოდ ადგილობრივ „უნიადგო“ ელემენტებს (ივ. ჯაბადარი და სხვა). არამედ — მოძმე ერის (სომხების) რეაქციონერ-ნაციონალისტებსაც, რომლებიც წინდაუხედავად მსჯელობდნენ და წერდნენ საქართველოსა და ქართველების ისტორიული წარსულის შესახებ.

არჩილ ჯორჯაძე, ამჯერად, დიდ კმაყოფილებას გამოთქვამს, პირველ ყოვლისა, იმის გამო, რომ ილია იყო არა მარტო ჭეშმარიტი პატრიოტი, არამედ — დიდი ინტერნაციონალისტიც, რის გამოც მას ერთმანეთში არ არევია სომეხი ხალხი, სომეხი ერი და მისი ზოგიერთი ვაიწარმოდგენილი.

არჩილ ჯორჯაძე იმოწმებს „ქვათა ღაღადის“ შესავალს, სადაც ნათქვამია: „ჩვენ ადრე გვითქვამს და ახლაც ვიტყვით: ღმერთმა გვაშოროს იგი ბრალი, იგი ცოდვა მთელს ერს სომხისას შეეწამოთ, მარტო ერთს გვარს გუნდს სომხებისას

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 106.

და .იმ გუნდის მწიგნობარმეცნიერთ ეკუთვნის. თუმცა ასეა, მაგრამ მინამ კალამს ხელში ავიღებდით ამ წერილის დასაწერად, დიდხანს ჩავუფიქრდით ერთს ჩვენთვის დიდ-მნიშვნელოვანს გარემოებას: როგორ ჩამოგვართმევს წერილს მთელი ერი სომხებისა?¹

„ქვათა ღაღადი“ მართლაც რომ ბრწყინვალე მაგალითია პატრიოტი მოღვაწის დიდი ტაქტიკისა და წინდახედულობის წარმოსაჩენად, მისი ინტერნაციონალისტური ხედვის გასაგებად. მაგრამ, როგორც არჩილ ჯორჯაძეც გვაგრძნობინებს ზოგიერთმა ჩვენმა „პატრიოტმა“ თავი მაინც ილიას განსაქიქებლად გამოიყენა. ეს ის „პატრიოტები“ და „თეორეტიკოსები“ იყვნენ, რომლებიც, ფაქტიურად, თვითონ შეურაცხყოფდნენ ხალხს,—არ თვლიდნენ მას ისტორიის შემოქმედად და ისტორიული სიმდიდრის მემკვიდრედ. ამიტომ იყო, რომ ისინი ნიჰილისტურად ეკიდებოდნენ ყველაფერს მას, რითაც ერს უნდა ეამაყა: ძველი დამწერლობა, ძველი მწერლობა, ძველი ხუროთმოძღვრება და სხვა ყველაფერი—ეს ხომ ხალხის შრომითა და მისი გენიით იქმნებოდა საუკუნეების მანძილზე? ეს ვაჟბატონები კი მას მემამულეთა და ბურჟუათა საკუთრებად აცხადებდნენ. ამიტომ იყო, რომ მათ ილიას „ქვათა ღაღადი“ მხოლოდ ორი ერის მაღალ წოდებათა ინტერესების დაპირისპირებად შეიცნეს; თითქოს ხალხს მასთან არაფერი ესაქმებოდა.

არჩილ ჯორჯაძე, ამ შემთხვევაშიც, უეჭველს ხდის ილია ჭავჭავაძის გონივრული და ჭეშმარიტად პატრიოტული ნაბიჯის მნიშვნელობას ქართული ერის ინტერესთა საკუროთხეველის წინაშე. მან ხაზგასმით მიუთითა, რომ „პატრიოტული ფანატიზმი და სიძულვილი კი არ ალაპარაკებდა ავტორს, არამედ—დამცირებული და შელახული ადამიანობა, ავტორის წყრომა და ჯავრი კანონიერი წყრომაა თავხედობის და თავგასულობის წინააღმდეგ“.²

ასე სამართლიანად აღიმადლა ხმა არჩილ ჯორჯაძემ ილია ჭავჭავაძის „ქვათა ღაღადის“ მრწამსის მართებული გა-

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 108.

² იქვე, გვ. 110.

გებისათვის ჯერ კიდევ ამ საუკუნის დამდეგს, მწერლის სიცოცხლეშივე, მაგრამ მისმა ღირსეულმა რეაბილიტაციამ, სამწუხაროდ, მაინც დიდი ხნით დაიგვიანა; ილიას ვაიმოწინააღმდეგენი მას მაინც თავის მიზნებისათვის იყენებდნენ.

ყოველივე ამის შემდეგ არჩილ ჯორჯაძემ უფლება მისცა თავის თავს, რომ საჯაროდ განეცხადებინა: „აქ თავდება ილია ჭავჭავაძის ის ეროვნული და პოლიტიკური მოძღვრება, რომელსაც არამც თუ თანავუგრძნობთ, პირიქით, ჩვენს ეროვნულ მოძღვრებადა ვსთვლით. ეუსვამთ წერტილს და ვამბობთ, რომ აქ თავდება საზღვარი, როდემდინაც ჩვენ ფეხდაფეხ მივდედით ავტორს“.¹

მაგრამ გაურკვეველია, რატომ „აქ თავდება საზღვარი?“ ამის შემდეგ ილიამ უღალატა თავის ეროვნულ პროგრამას?

ამ კითხვაზე არჩილ ჯორჯაძე ასეთ პასუხს იძლევა: „აშკარაა ავტორის სულიერ ცხოვრებაში რაღაც ცვლილება ხდება, რწმენა ეკარგება და გულიც უტყდება. და ეს გულის გატეხა და რწმენის დაკარგვა იმაში გამოისახება, რომ ავტორი აღარ ხედავს თვით საზოგადოებაში და ხალხში აღორძინების და გაღვიძების უნარს. მისი ზნეობრივი ძალა სუსტდება და ეროვნული თვით მოქმედების ქადაგების სურვილი ეკარგება. ფსიქოლოგიური კანონია, რომ სუსტი და ღონემიხდილი სხვას შეჰყურებდეს და სხვისგან მოელოდეს მოწყალებას და დახმარებას. ასე ემართება ილია ჭავჭავაძესაც. თვალი გადაავლეთ „ივერიის“ ნომრებს 1887 წლიდან დაწყებული. კითხულობთ და არა გჯერათ, რომ შესაძლებელია ამგვარი ცვლილება“.² ნიშანდობლივია ის გარემოებაც, რომ, არჩილ ჯორჯაძის შეხედულებით, ამგვარი ცვლილება დატყობია არა მხოლოდ ილია ჭავჭავაძეს, არამედ სამოციანელებს საერთოდ. „ეს ცვლილება,—წერს ის,—მარტო ილია ჭავჭავაძის დამახასიათებელი არ არის, იგი თითქმის მთელ ძველ თაობას ეხება...“.³

ამგვარი დასკვნა თუ დებულება მეტად ლიტონ

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 110.

² იქვე, გვ. 110-111.

³ იქვე.

განცხადებად მოჩანს თვით არჩილ ჯორჯაძისათვის საერთოდ დამახასიათებელი მეცნიერული ანალიზის ფონზე; თავის ნათქვამს ავტორი არ ამაგრებს და ვერ ასაბუთებს სათანადო არგუმენტებით. მართალია, ის სქოლიოში შენიშნავს, რომ 1901 წელს მისი სტატიიდან ცენზურას ამოულია შესაფერი ადგილები, მაგრამ, როგორც ამ შენიშვნებიდან ჩანს ისინი მოტანილი ყოფილა ილიას იმ სტატიებიდან, რომლებიც გამოქვეყნებული იყო „ივერიის“ 1886, 1889, 1897 და 1899 წლების ნომრებში.

აღნიშნული სტატიების ანალიზი კი მოწმობს, რომ ილიას არავითარი კორექტივი არ შეუტანია თავის ეროვნულ პროგრამაში. იგი, რა თქმა უნდა, კვლავ ქართველი ხალხის ეროვნული თავისუფლების და საქართველოს ეროვნული დამოუკიდებლობის იდეას ქადაგებს და ეთაყვანება. შესაძლოა მათ აკლდეთ ძველებური სიმწვავე, მაგრამ ამას პქონდა ობიექტური და სუბიექტური საფუძველი და ახსნაც პირველ ყოვლისა, ეროვნული თავისუფლების იდეა, ამ პერიოდისათვის, უკვე საკმაოდ იყო ფესვმოკიდებული ქართველი ხალხის სულსა და აზრში; მის მნიშვნელობასა და აუცილებლობაზე ძველებური მსჯელობა აღარ იყო საჭირო. ამასთან, ამ დროისათვის ილია ჭავჭავაძეს უხდებოდა მოწინააღმდეგეთა სხვადასხვაგვარ გამოხდომებზე პასუხის გაცემა და მისი ყურადღება სხვა ხასიათის საკითხების განმარტებაზეა მიქცეული. ამას უნდა დაემატოთ ის გარემოებაც, რომ 90-იან წლებში, მარქსიზმის გავრცელებასთან დაკავშირებით ილია საჭიროდ თვლის ახლებურად დააკვირდეს დროთა მსვლელობას, გაანალიზოს ახალი ცხოვრებისეული ტენდენციები და აუჩქარებლად გააკეთოს დასკვნები. ამიტომ იგი სიტყვაძუნწობს და ახალი იდეებით შეიარაღებულ მოაზროვნეთა შეხედულებებს სწავლობს, ეპოქის სუნთქვას უსმენს; განსაკუთრებით აფიქრებს მას ეკონომიური განვითარების თავისი პროგრამა, რომლის სისუსტეს აშკარად გრძნობდა და ისიც იცოდა, რომ მისი დაზუსტების გარეშე ეროვნული პროგრამის შესახებ კატეგორიული მსჯელობა იმ დროისათვის თითქმის შეუძლებელი იყო.

სხვათა შორის, არჩილ ჯორჯაძის ზემოთ მოყვანილ გამო-

ნათქვამსაც თუ დავაკვირდებით, აშკარა გახდება რომ იგი, ფაქტიურად, ილიაში უფრო მეტად ფსიქოლოგიური ხასიათის ცვლილებას ამჩნევს; გრძნობს, რომ ამ დიდი მოღვაწის „სულიერ ცხოვრებაში რაღაც ცვლილება ხდება“. მაგრამ ის კი შეცდომად უნდა ჩავუთვალოთ, რომ ილია საზოგადოებასა და ხალხში თითქოს ევლარ ხედავდა აღორძინებისა და გაღვიძების უნარს, რის გამო ეროვნული თავისუფლების იდეის ქადაგების სურვილი დაკარგოდა. პირიქით, 900-იანი წლების დამდეგს რევოლუციური სიტუაციის კვლავ აღორძინების დროს, ილიას ეს სურვილი და იმედი ახალი ძალით იპყრობს.

ვიმეორებთ, არჩილ ჯორჯაძე, ამ შემთხვევაში, თვითონ ლაღატობს მოვლენების მისთვის ჩვეულ ღრმა ანალიზს და ილიას პიროვნებაში წარმოქმნილ ახალ ფსიქოლოგიურ განწყობას თუ მოქმედების ახლებურ ტაქტს შეცდომით ხსნის ეროვნულ შროგრამაში მომხდარი „ცვლილებით“. გამოირიცხული არაა, რომ ამგვარი პოზიციისაკენ არჩილ ჯორჯაძეს ზედმეტად უბიძგებდა თავისი მომავალი მისიის ინტერესები; მას სურდა ილია ჭავჭავაძისაგან „გადაეხარებია“ იდეური წინამძღოლის მოვალეობანი რის გამო გზას უწმენდდა თავის ეროვნულ და სოციალურ-ეკონომიურ პროგრამებს. ამ მხრივ მას განსაკუთრებული იმედი ჰქონდა თავისი ეკონომიკური პროგრამის, რომელიც მართლაც, საგრძნობლად განსხვავდებოდა ილიას ანალოგიური ხასიათის პროგრამისაგან.

ილია ჭავჭავაძის სოციალურ-პოლიტიკურ შეხედულებების ისეთი ღრმა ანალიზი და ობიექტური შეფასება როგორც ეს გააკეთა არჩილ ჯორჯაძემ, არ მოუცია არც ერთ რევოლუციამდელ მკვლევარს. მის ყოველ მსჯელობაში, ყოველ ფრაზაში აშკარად იგრძნობა, რომ გულწრფელი პატივისმცემელია დიდი მწერლის და საფუძვლიანად აქვს გაცნობიერებული მისი უდიდესი დამსახურება ქართველი ერისა და ქართველი მწერლობის წინაშე. ამიტომ, იმ შემთხვევაშიც კი, როცა მას საბაბიც აქვს უფრო მკაცრად გაანალიზოს მისი

ესა თუ ის შეხედულება, პირველ ყოვლისა, იმას ცდილობს რომ არაფერი დაუკარგოს ავტორს, არაფერი გამორჩეს უთქმელი, რომელიც დიდი ილიას სასარგებლოდ შეიძლება ითქვას. თანაც, ვიმეორებთ, სულ იმის ცდაშია, რომ ობიექტურობასა და ჭეშმარიტებას არ უღალატოს. და ეს იმ ღროს, როცა ილია ჭავჭავაძის ხელალებით კრიტიკა თითქმის მოღალად იქცა.

არჩილ ჯორჯაძემ მშვენიერად იცის ვინ არის ილია ჭავჭავაძე, ამიტომაც, მისი დახასიათებისას იგი უაღრესად დიდ პასუხისმგებლობას გრძნობს, როგორც დიდი მწერლისა და მოაზროვნის, ასევე შთამომავლობის წინაშე. მას კარგად აქვს შეგნებული ის გარემოება რომ ერის ასეთი ღირსეული შეილის შესახებ წერა კერძო საქმე არაა. ილიას სახით მას საქმე აქვს მთელ ქართველ ერთან. მისი ამგვარი განწყობილება და ტაქტი კიდევ უფრო მეტად მაშინ ვლინდება, როცა ის ილია ჭავჭავაძის ეკონომიკური პროგრამის გაგება-შეფასებაზე გადადის; როცა ის ბევრ რამეში აღარ ეთანხმება თავის დიდ მასწავლებელს.

არჩილ ჯორჯაძის მართებული შეხედულებით, ილია ჭავჭავაძის ეკონომიკური და პოლიტიკური მოძღვრების გასაგებად და გასათვალისწინებლად არ კმარა მარტო მისი ეროვნული პროგრამის დახასიათება; საჭიროა ასევე სრულად გაეიზიაროთ „მისი საზოგადოებრივი ფილოსოფია და ჩვენი ეკონომიკური ცხოვრების განმარტება“¹.

ამ მიზნით, არჩილ ჯორჯაძე, პირველ ყოვლისა, იკვლევს ილია ჭავჭავაძის შეხედულებას წოდებათა ურთიერთობაზე საქართველოში. და ეს არ ყოფილა შემთხვევითი. ეს საკითხი მარტო იმიტომ კი არ იყო აქტუალური რომ მის თაობაზე ილიას ჰქონდა საკმაო ორიგინალური შეხედულება, არამედ იმიტომაც, რომ ყველა მოწინააღმდეგე, უწინარეს ყოვლისა, ამ კუთხიდან იწყებდა მის კრიტიკას.

ჩვეულებისამებრ, და სრულიად მართებულადაც,—შენიშნავს არჩილ ჯორჯაძე,—ილიას წესად ჰქონდა ყოველი სოციალური მოვლენა ისტორიულ ასპექტში გაეთვალისწინებინა.

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე 1911 წ. გვ. 111

წოდებათა ურთიერთობის საკითხზეც თავისი შეხედულება მან გამოთქვა ამ მომენტის გათვალისწინებით. მისი თქმით, „ჩვენს ენაში სიტყვაც არ მოიპოვება იმ აზრის გამოსახატავად, რასაც რუსული სიტყვა "сочиние" ნიშნავს. ეხლანდელი ჩვენი სიტყვა „წოდება“ გუშინდელი სიტყვაა... ჩვენს ძველ ცხოვრებაში დას-დასად დაყოფა ერობისა არ არსებობდა... ჩვენში ყველანი ერთნაირად უხმონი და უფლებას მოკლებულნი იყვნენ წინარე უმაღლესი მთავრობისა... იმ ბრძოლას და შეხეთქებას წოდებათა შორის უფლებათა დასაპყრობად, გასაღრმავებლად, რომელიც ევროპაში იყო და ახლაც არ გათავებულა და რომელიც უპირველესი მიზეზი იყო ერის წყობ-წყობად დაყოფისა, ჩვენში ადგილი არ ჰქონია... ჩვენში თავადაზნაურობას ღლეწანდლამდე თითქმის მარტო ის უპირატესობა ჰქონდა, რომ მოკითხვის წიგნში ბრწყინვალედ იხსენებოდა და გლეხი კი არა. ღლეს ჩვენში გლეხიც იმისთანა მფლობელია მიწისა, როგორც თავადი, აზნაური, ეკლესია... არც ზნეობით, არც გრძნობით, არც მიმართულებით და არც ჩვეულებით ჩვენი თავად-აზნაურობა არ დაკშორებია გლეხობას, არ შეუკეცია თავი, თავისი საკუთარი ინტერესები არ შემოუხაზავს ისე როგორც სხვაგან... ჩვენში გლეხთა და სხვა წოდებათა შორის კეთილი მიდრეკილება სუფევს“.

დიახ, ასე წერს ილია თავის „ცხოვრება და კანონში“¹ და მისი ეს ახსნა საქართველოში წოდებათა ურთიერთობის თითქოსდა თავისებურებისა, ცხადია, ყველას განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებდა. საქმე ისაა, რომ ყველა კარგად იცნობდა ილია ჭავჭავაძეს—ბატონყმობის წინააღმდეგ მებრძოლს, „აჩრდილის“ „გლახის ნამბობის“, „კაცია ადამიანის“, „კაკო ყაჩაღის“ და სხვათა ავტორს; ყველამ კარგად იცოდა მისი დამსახურება სოციალური ჩაგვრის მოსასპობად და შრომის განსათავისუფლებლად. მაშ რა ხდება? რატომ ვერ ახერხებს ილია უფრო რადიკალურად და რაც მთავარია, ლოგიკურად განაწილდეს თავისი ეკონომიური კონცეფცია 70-იანი წლების დასასრულიდან?

¹ ილია ჭავჭავაძე, ცხოვრება და კანონი, თხზულებათა სრული კრებული ხუთ ტომად, ტ. IV, 1987 წ. გვ. 338-353.

მაგრამ, სანამ ამ კითხვაზე პასუხს გავცემლეთ, მივყევით თვით არჩილ ჯორჯაძის მსჯელობას და გავეცნოთ მის შეხედულებას.

არჩილ ჯორჯაძის აზრით, ილიამ წოდებათა ურთიერთობა ძველ საქართველოში ამგვარად წარმოადგინა იმის გამო, რომ „თანამედროვე ეკონომიურ პირობებში ავტორი არა ჰხედავს, ძირითად ინტერესთა წინააღმდეგობას. და ამ თავის აზრს, სხვათა შორის, აფუძნებს იმაზედაც, რომ ჩვენს ძველ დროშიაც არ იყო ამგვარი წინააღმდეგობაო“!

არჩილ ჯორჯაძე უფრო ზუსტი და კონკრეტული იქნებოდა, რომ ნაცვლად „არ ჰხედავს“ ეთქვა—„არ უნდა დაინახოს“. და „არ უნდა დაინახოს“, ცხადია, სრულიად შეგნებულად, თორემ განა მართალი ვიქნებით „ოთარაანთ ქერივის“ ავტორს ამგვარი წინააღმდეგობის დაუნახველობა დაეაბრალოთ? ანდა ისეთ ანალიტიკურ მოაზროვნეს, როგორც ილია იყო, შეიძლება ევროპის სინამდვილეში არა მხოლოდ კარგად შეემჩნია კლასთა ბრძოლის მთელი არსი, არამედ ლოგიკურად და კანონზომიერადაც ელიარებიანა იგი, ხოლო საქართველოსათვის უცხოოდ და შეუფერხებლად მოჩვენებოდა?!

საქმე ის არის, რომ ილია ჭავჭავაძე წინააღმდეგობის შემცველ ამ თავისი თეორიის ახსნასა და დასაბუთებას ვერ იძლევა უფრო გარკვევით და მთელი სიცხადით. იგი მხოლოდ ქვეტექსტითა და შემოვლითი გზით ცდილობს მისახვედრი და მისაღები გახადოს იგი ჩვენთვის. სხვა გამოსავალი ვერ მოუნახავს კოლონიურ მდგომარეობაში მყოფი ქვეყნისა და ერის იდეურ წინამძღოლს! მისი ეს კონცეფცია ასეთია: ბატონყმობის ურთიერთობის მოსპობის წყალობით ქართველმა გლეხმა არა მხოლოდ იურიდიული თავისუფლება მიიღო, არამედ, დროთა განმავლობაში, მან ეკონომიურადაც გაიუმჯობესა მდგომარეობა. ქართველი გლეხკაცი ამ მხრივ რუსგლეხს აღარ ჩამორჩება, მაგრამ იგი მოკლებულია ეროვნულ თავისუფლებას. ამიტომ მთავარი ყურადღება ამ უკა-

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 112.

ნასკნელის მოსაპოვებლად უნდა მივაპყროთ, ყველაფერი მის მოახლოვებას უნდა ვანაცვალოთ და რადგან ახლა გარკვეული საშიშროებაა—კლასთა ბრძოლის გამწვავებით, ჩვენი შინაური უთანხმოებით ისარგებლებს ცარიზმი, რომელიც რუსიფიკაციის პოლიტიკას ადგას, დროებით უნდა მოვითმინოთ და არ გავამწვავოთ წოდებათა შორის არსებული წინააღმდეგობა; პირიქით, ყოველი წოდება უნდა ეცადოს თავისი გარკვეული მსხვერპლი გაიღოს, რათა ჩვენი საერთო ეროვნული მთლიანობა უფრო ძლიერი და ეფექტური იყოს.

სხვა საკითხია, დავეთანხმებით თუ არა ილიას ამ კონცეფციას, მაგრამ, ფაქტია, რომ იგი ასე უნდა გავიგოთ. ამიტომ მისი კრიტიკა ადვილიც იყო და ძნელიც, ადვილი იმის გამო, რომ გარკვეული წინააღმდეგობის შემცველი იყო, ძნელი—თუკი გავიზიარებდით მისეულ მოტივაციასა და არგუმენტაციას, რომელიც, იმ დროისათვის, მოკლებული არ იყო საფუძველს.

ამიტომ საკესებით მართალი იყო არჩილ ჯორჯაძე, როცა ამბობდა ილიას მიერ მოწოდებული „სათემო საზოგადოება“ („Всесословная волость“) პირველი შეხედვით მართლაც ჰგავს ლიბერალურ დაწესებულებას; „იურიდიულის“ შეხედულებით რომ შევეხოთ, მართლაც ამგვარი დაწესებულება არ ეწინააღმდეგება ლიბერალიზმს, რადგან დაფუძნებულია წოდებათა იურიდიულად გათანაწილებასზე, ...თუმცა ამგვარი დაწესებულება თეორიულად ლიბერალიზმს არ ეწინააღმდეგება, პრაქტიკულად გამოუსადეგარია, რადგან ამ „სოფლობაში“ შედიან სხვადასხვა ეკონომიურ ხასიათის წარმომადგენლები (მდიდრები და ღარიბები) და რადგან ამ ეკონომიურ სხვადასხვაობაში უპირატესობა ყოველთვის შეძლებულს ექნება და ღარიბი ყოველთვის დაჩაგრული დარჩება“.¹

არჩილ ჯორჯაძე მართებულად შენიშნავს იმასაც, რომ ილია ჭავჭავაძის კონცეფციის ეს სუსტი მხარე ადრეც სამართლიანად იყო გაკრიტიკებული (ხუდადოვი, ჟორდანიას) და მითითებული იმაზე, რომ „საქმე სწორედ ჩვენს „წოდებათა წყობაში“ იყო და მის „შინაგან არსებაში“. წოდებათა წყობა დაედო საფუძვლად ჩვენი სოციალური ცხოვრების აგებულებას“.

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 113-114.

80-იანი წლებისათვის, და მით უმეტეს 90-იანი წლებისათვის ცხადია, ძნელი არ იყო კრიტიკის ობიექტად გამხდარი ილია ჭავჭავაძის შეხედულება იმის შესახებ, რომ თითქოსდა „ღიღი შეცდომა იქნება წოდებათა შორის განხეთქილების მიზეზი თვითონ წოდებათა წყობას, მის შინაგან არსებას, თვისებას, ზნეს და ჩვეულებას და აქედან წარმომდგარ მიდრეკილებას მივაწეროთ. ამის მიზეზი იგივეა, რაც თვითოეულ კაცთა შორის: ავი გული, ხარბი თვალი, გრძელი ხელი და ნამუსის ქულის ახლა“¹!

თავის ამგვარი შეხედულებიდან გამომდინარე, — შენიშნავს არჩილ ჯორჯაძე, — ილია ჭავჭავაძე საერთო კეთილდღეობის ძიებაშია და ყოველ წოდებას მოუწოდებს შრომისა და მოქმედებისაკენ; „მისი იდეალი წოდებათა თანხმობაა“.

„ივერიის“ 1881 წლის მე-11 ნომერში („შინაური მიმოხილვა“) ილია ჭავჭავაძე წერდა: „ჩვენის გულითადის ფიქრით ქვეყანა იმისია, ვისაც ერთ ხელში ხმალი უჭირავს და მეორეში გუთანს. ხმალი იცავს გუთანს, ხოლო გუთანი ასაზრდოებს ხმალს...“

ილიას ამგვარი დამოკიდებულება ქვეყნის ახალი ეკონომიკური სახის და მისი განვითარების ახლებურ ტენდენციებისადმი ცხადია, ერთგვარ გაკვირვებას იწვევს არჩილ ჯორჯაძეში, რომელიც შენიშნავს: ილია ჭავჭავაძეს „არა აქვს გამოსახული და ნათლად განსაზღვრული შრომაზედ დაფუძნებული და შრომით აგებული ხალხის ეკონომიური წყობილება... არ ჰქონდა ზედმიწევნით შეგნებული თანამედროვე ეკონომიური ცხოვრების მოძრავი ხასიათი, არ ჰქონდა გათვალისწინებული მრეწველობის მომავალი როლი, მისი მნიშვნელობა პროფესიონალურ კლასების დაარსებაში და ხალხის სიმდიდრის მოძრაობაში. ჭავჭავაძის ყურადღებას მარტო სოფელი იწვევდა. ამას გასამართლებელი საბუთი ჰქონდა, რადგან ჩვენი ქვეყანა სოფლური ქვეყანაა. მხოლოდ ავტორს უნდა დაენახა, რომ სოფელთან ერთად იბადება და ისახება იმგვარი ეკონომიური ნიადაგი, საიდანაც წარმოსდგება სრულებით ახალი და საქართველოში უცნობი ფაქტო-

¹ ჟურნალი „ივერია“, 1879, №3.

რი წარმატებისა და მოძრაობისა—აღებ-მიცემობის გაძლიერება, მრეწველობის აღორძინება, ფულის გაბატონება“...¹

ილია ჭავჭავაძისადმი ასეთი საყვედური უნდა ვაღიაროთ, საფუძველს არ ყოფილა მოკლებული. ისიც ნიშანდობლივია, რომ არჩილ ჯორჯაძე, რამდენადაც კი საშუალებას აძლევდა ობიექტური გარემო, ცდილობდა ერთგვარი გამართლებაც მოეძებნა ილიას ასეთი პოზიციისათვის, მაგრამ მისი უცვლელად მიღება, ცხადია, შეუძლებელი იყო. „გუთანისადმი“ ასეთი ყურადღება და ბურჟუაზიული ურთიერთობის მაუწყებელი ამჟამა ფაქტების უგულვებელყოფა, რა თქმა უნდა, გაუმართლებელი იყო. ამიტომაც არჩილ ჯორჯაძე იძულებულია თქვას: ილია ჭავჭავაძე „მარტო სოფლის ცხოვრებას აღევენებს თვალ-ყურს, ქალაქი თავის რთულის აგებულებით აქვს სრულებით მივიწყებული. თვით სოფლის ცხოვრების შესწავლაში ჩვენი ავტორი უყურადღებოთ სტოვებს ძირითად ეკონომიურ წინააღმდეგობას...“.²

ილია ჭავჭავაძის ეკონომიკური პროგრამის ამგვარი წინააღმდეგობრივი ბუნებით უნდა აიხსნას, არჩილ ჯორჯაძის აზრით, დიდი მწერლისა და მოაზროვნის ის განსაკუთრებული ყურადღებაც, რომელსაც იგი უთმობდა სათაუადაზნაურო ბანკის ხელმძღვანელობასა და მუშაობას. ამ მიმართულებითაც არჩილ ჯორჯაძე დიდ სიფრთხილეს იჩენს როგორც ილია ჭავჭავაძის ამაგის, ასევე ბანკის საქმიანობის დასაფასებლად, მაგრამ ჭეშმარიტება აიძულებს შენიშნოს, რომ სათაუადაზნაურო ბანკი მაინც წოდებრივი დაწესებულება იყო, რომლის ანგარიშგაუწველობა შეუძლებელია. „მართალია, —წერს ის,—ჩვენებურ ბანკებს საზოგადოებრივი ხასიათიც აქვს, წმინდა მოგებას ხშირად საზოგადოებრივ საქმეს ანდომებდნენ—სკოლა იყო ეგ საქმე, გაზეთი თუ თეატრი —მართალია ისიც, რომ ჩვენს ღარიბ და უფერულ ცხოვრებას „ბანკის კრებები“, ცოტა არ იყოს, აცოცხლებდნენ და აღელვებდნენ—ასე თუ ისე წვრთნიდნენ ჩვენს უნარს საჯაროდ ლაპარაკისას... ხოლო მიუხედავად ამისა, ჩვენი სათაუად-

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 120.

² იქვე, გვ. 122.

აზნაურო ბანკები იყო და არის წოდებრივი დაწესებულება, რადგან უმთავრესი მისი აზრი—თავად-აზნაურობის ეკონომიურ მდგომარეობის გაუმჯობესება და გამაგრება—ეწინააღმდეგება უმრავლესობის, ჩვენი მწარმოებლის ინტერესებს... ეს არ იყო საერო, საყოველთაო საქმე და ძალიან სამწუხაროა, რომ ილია ჭავჭავაძის ჭკუა, ცოდნა-გამოცდილება, მჭევრმეტყველება, მხნეობა „პატარა საქმეში“ დაიქსაქსა და შთაინთქა...“¹

არჩილ ჯორჯაძე უდავოდ მართალია, როცა მიუთითებს, რომ სათავადაზნაურო ბანკი წოდებრივი დაწესებულება იყო. თანაც განკუთნილი იმ წოდების სასიკეთოდ, რომელიც უმცირესობას წარმოადგენდა და მწარმოებელი წოდება არ იყო. მაგრამ იგი მართებულად შენიშნავს იმასაც, რომ ილია ჭავჭავაძეს ამ კუთხით არ ჰქონდა დანახული თავისი დანიშნულება ბანკის სამსახურში ყოფნისას. უფრო მეტიც, ამჯერად იმის თქმაც შეიძლება, რომ შესაძლოა ილიას არ გამოჰარვია მხედველობიდან ყოველივე ეს, მაგრამ სრულიად შეგნებულად, მაინც მოჰკიდა ხელი ამგვარი დაწესებულების ხელმძღვანელობას. რატომ? მან იცოდა, რომ სათავადაზნაურო ბანკი მაინც იარსებებდა, თანაც თავის მოგებას მთლიანად თავად-აზნაურთა ინეტერესების დაკმაყოფილებას მოახმარდა და არა—ეროვნული მნიშვნელობების ღონისძიებათა განხორციელებას (სკოლები, პრესა, თეატრი და სხვა). მან კი ამგვარი დაწესებულება ერის ინტერესებისთვის გამოიყენა რასაც სხვა არ გააკეთებდა ან ვერ გააკეთებდა. ამგვარი ნაბიჯის გადადგმაში კი ილიას მისი ეროვნული პოლიტიკა არ ზღუდავდა. ნ. ნიკოლაძის წასვლაც უფრო მოგვიანებით, ფოთის ქალაქისთავად განა ანალოგიური ვითარებით არ უნდა აიხსნას?

არჩილ ჯორჯაძეს უდაოდ სწორად ჰქონდა შეგნებული ეს ვითარება, კარგად ერკვეოდა იმაშიც, რომ კონკრეტული ისტორიული გარემო, ხშირად, სხვაგვარად აყენებდა ხოლმე პრაქტიკული ნაბიჯის გადადგმის საჭიროებას, ვინემ ამას კარნახობდა თეორიული პოსტულატი. ამის გამოა, რომ განსხვავებით ბევრი იმდროინდელი კრიტიკოსისა, ძალიან

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 122-123.

ფრთხილობს ილია ჭავჭავაძის ყოველი ნაბიჯის შეფასების დროს. და, მიუხედავად ამისა, რომ არ იზიარებდა ილიას ეკონომიკურ პროგრამას, მაინც ხშირად იმეორებდა: „ილია ჭავჭავაძის ეკონომიური მოძღვრება „უკიდურესობამდე არასოდეს არ მისულა პირიქით, ჩვენს ავტორს ყოველთვის ჰქონდა დაცული ერთგვარი „ზომიერება“.¹

მაგრამ არჩილ ჯორჯაძე ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ ილიას ეკონომიურ პროგრამას მაინც „არსებული სოციალური წყობილების გაუმჯობესება ჰქონდა მიზნად და არა მისი დარღვევა...“² ამ მხრივ, იგი, ცხადია, მართებულ შეფასებას აძლევს.

არჩილ ჯორჯაძეს სურს კიდევ უფრო კონკრეტული იყოს, და, რაც შეიძლება, ზუსტად წარმოადგინოს ილია ჭავჭავაძის ეკონომიური კონცეფცია. ამ მიზნით იგი მოგვაგონებს, რომ იმდროინდელ ევროპულ სინამდვილეში ბევრი სხვადასხვა დასი. მიმართულება იყო, რომლებიც გულწრფელად იღვწოდნენ არსებული სოციალური ცხოვრების გაუმჯობესებისათვის; ასეთები იყვნენ, მაგალითად, ე.წ. პროგრესისტები, ლიბერალები, რადიკალები, მაგრამ „სოციალისტებისაგან ყველა ისინი იმით განირჩევიან, რომ მაშინ, როდესაც სოციალისტების მოქმედება არსებული წყობილების გაუქმებისაკენ მიისწრაფვის, ამათ სურთ, პირიქით, არსებული უთანხმოება შეასუსტონ სხვადასხვა რეფორმებით და მით უფრო განამტკიცოთ ეს გარეგნობით განახლებული წყობილება“³.

რომელ ამ მიმართულებათაგანს უფრო მიესადაგება ილია ჭავჭავაძის ეკონომიკური კონცეფცია?

„ილია ჭავჭავაძე,—ევროპული საზომით რომ დავაფასოთ მისი ნაწერები,—წერს არჩილ ჯორჯაძე,—არსებული ცხოვრების გაუმჯობესების მომხრე იყო, ხოლო იარაღი და საშუალება, რომელსაც ხმარობდა ამ ცხოვრების გასაუმჯობესებლად, იმგვარი იყო, როგორსაც ხმარობენ ლიბერალ-რადიკალები“.¹

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 123.

² იქვე, გვ. 123.

³ იქვე.

როგორა აქვს წარმოდგენილი არჩილ ჯორჯაძეს ლიბერალ-რადიკალთა ეკონომიკური პროგრამა?

ლიბერალ-რადიკალები, არჩილ ჯორჯაძის შეხედულებით, ამტკიცებენ, რომ „კერძო საკუთრების ძირითადი პრინციპი შეურყეველი უნდა რჩებოდეს. ხოლო ამ პრინციპის შეკვეცა და შესწორებაა საჭირო, ღრიის და გარემოების მიხედვით“.² ისინი, როცა კერძო საკუთრების რომელიმე პრინციპის შესწორებასა და შეკვეცას მოითხოვენ, საზოგადოებრივი ინტერესებით ხელმძღვანელობენ; ამიტომ ამართლებენ მთავრობის იმ ღონისძიებებს, რომლებიც სახელმწიფოს ინტერესებიდან გამომდინარე, არღევენ და კვეცავენ კერძო მესაკუთრის უფლებებს ასევე, ისინი მხარს უჭერენ პროგრესიულ გადასახადს შემოსავალზე.

არჩილ ჯორჯაძის შეხედულებით, ობიექტურნი არ არიან ილიას ის კრიტიკოსები (ნ. ჟორდანიას და სხვ.), რომლებიც მას კონსერვატორად მიიჩნევენ. მისი ამგვარ მოაზროვნედ და მოღვაწედ გამოცხადება სინამდვილეს ეწინააღმდეგება და არც ერთი ხელშესახები ფაქტით არ დასტურდება. მაგრამ ილია არც სოციალისტია, ვინაიდან სოციალისტები მოითხოვენ კერძო საკუთრების ძირიან-ფესვიანად აღმოფხვრას, რადგანაც ის არის მიზეზი კაცთა შორის უთანასწორობისა. ისინი სარგებლობენ ყოველგვარი რეფორმითა და თავისუფალი მოქმედებით, რათა მოისპოს არსებული სოციალური ინსტიტუტი.³

ილია ჭავჭავაძე, არჩილ ჯორჯაძის თქმით, იყო ბატონყმური სინამდვილის წინააღმდეგ მგზნებარე მებრძოლი, გლეხთა მღვდმარეობის გაუმჯობესების მომხრე. ამიტომაც იგი თავის ცნობილ „ცხოვრებასა და კანონში“ კმაყოფილებით ამბობს: „1864 წელს მოხდა ჩვენში ყმების განთავისუფლება. მოისპო ჩვენში ერთისაგან მეორის ადამიანობის გაქელვის მიზეზი, კაცი კაცად აღიარეს... ერთს ჩამოაცილეს ის, რაც სამართლის შეურაცხყოფა იყო, მეორეს დაუბრუნეს ის, რაც უმართლოდ წართმეულ კქონდა“.¹

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 124.

² იქვე.

³ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 124-125.

იმოწმებს რა სათანადო აღგილებს ილიას სტატიებიდან („ტფილისი, 14 ივლისი“, გაზ. „ივერია“, 1887, №144, „პოლიტიკური მიმოხილვა“, „ივერია“, 1882, №2), არჩილ ჯორჯაძე ნათელს ხდის, რომ ბატონყმური ინსტიტუტის წინააღმდეგ მებრძოლ მწერალს არც შემდეგ შეუწყვეტია გლეხებზე მზრუნელობა, მაგრამ ხაზგასმით მიუთითებს იმაზეც, რომ იგი არ ეხმარებოდა კერძო საკუთრების მოსპობის იდეას ამ უკანასკნელი მოსაზრების ნათელსაყოფად. იგი ანალიზს უკეთებს ილიას შეხედულებებს ხიზნობის საკითხებზე, რითაც ნათელყოფს რომ იგი კერძო საკუთრების უფლებების დამცველია. კერძოდ, არჩილ ჯორჯაძე იმოწმებს ილია ჭავჭავაძის სიტყვებს—„იმგვარი მფლობელობა მიწისა, რომელსაც ჩვენ ხიზნობას ვეძახით, არის უხელო მიწის და უმიწო ხელის ერთმანეთთან მორიგება კეთილ-ნებური ეკონომიურს ანგარიშზე აშენებული“² დასძენს: „ჩვენის აზრით, „კეთილ-ნებობაზედ“ ლაპარაკი მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება, როდესაც ორივე მხარე... ერთგვარ პირობებში იმყოფება. წინააღმდეგ შემთხვევაში სუსტი მხარე ყოველთვის დაემორჩილება ღონიერ მხარის წინადადებას... თავისუფლებაზედ და კეთილნებობაზედ შეუძლებელია ლაპარაკი იქ, სადაც მუშა ხალხი-გლეხია იგი, ხიზანი თუ ქარხნის მწარმოებელი—იძულებულია დაემორჩილოს კანონის და ადამის წინადადებას, იმ კანონის და ადამის, რომელიც ეკონომიურ უთანასწორობაზეა აგებული“³.

არჩილ ჯორჯაძის ეს შეხედულება, ცხადია, გასაზიარებელია, მაგრამ ისიც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ იქვე შენიშნავს: „სიმაღლედ მოითხოვს აღვნიშნოთ, რომ ილია ჭავჭავაძე თითქოს გრძნობდა ამ შეუთანხმებლობას. აქა-იქ ჩვენი ავტორი სცილდება „ბურჟუაზიულ“ მოძღვრების საზღვარს, ხოლო სცილდება გაუბედავად, კრძალვით და ისევ საჩქაროდ უკან ბრუნდება“⁴.

¹ ილია ჭავჭავაძე. ცხოვრება და კანონი, თბილისში სრული კრებული ხუთ ტომად, ტ. IV, 1987 წ. გვ. 301.

² ჟურნალი „ივერია“, 1877, № 176.

³ თბილისიდან არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე. 1911 წ. გვ. 129.

⁴ იქვე

როგორც ვხედავთ, ჩვეულებისამებრ, არჩილ ჯორჯაძე დიდი ობიექტურობით იცავს ფორმულას „კეისრისა კეისარს“ და ცდილობს იოტისოდენაც არ შელახოს ილიას კონცეფცია და მისი პროგრესიული ასპექტები. მაგრამ აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ არჩილ ჯორჯაძეც არ ამახვილებს ყურადღებას იმ გარემოებაზე, რომ ილია ჭავჭავაძე გარკვეულ განსხვავებას უნდა ხედავდეს პირად საკუთრებასა და კერძო საკუთრებას შორის; მაღალ კედელს იგი სწორედ პირველს უნდა უწოდებდეს. ამას კი პრინციპული მნიშვნელობა აქვს ილიას ეკონომიკური კონცეფციის გასარკვევად; იგი უფრო დაწერილებით შესწავლას მოითხოვს.

არჩილ ჯორჯაძის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მეტად რთულ ვითარებაში, როცა ვიმეორებთ, თითქოს წესად იქცა ილიასა და მისი თანმებრძოლების „განქიქება“, მან საჯაროდ და გაბედულად განაცხადა, რომ „ახალი თაობა თავის დანიშნულებას მხოლოდ მაშინ აასრულებს, როდესაც სამართლიანად დააფასებს და განმარტავს ძველი თაობის ნაანდერძებს...“¹

არჩილ ჯორჯაძეს არ მიუჩქმალავს ის განსხვავება, რომელიც მის და ილია ჭავჭავაძის სამოქმედო პროგრამებს შორის შეინიშნებოდა, მაგრამ არც ის უარყვია, რომ ბევრი აქონდა მასთან საერთო. „ის მოძრაეი ძალა, — წერს არჩილ ჯორჯაძე, რომელიც ამოქმედებდა ჩვენს მწერალს, ქართული ეროვნების დაცვის, გამოფხიზლების და სხვა ერთა შორის გათანაწოლების აზრი იყო. ეროვნება აღაფრთოვანებდა ავტორს, ეროვნება სამართლიანობის კითხვად მიაჩნდა. და ამ კითხვის ზნეობრივ მხარეში კპოვებდა ჩვენი მწერალი მოქმედების და წერის საფუძველს. სანამ ავტორი აღგა თავის დამოუკიდებელ ეროვნულ პროგრამას, ჩვენი მისაღმი თანაგრძნობა სრული და შეურყეველი არის და იქნება... უმთავრესი საგანი ჩვენის უთანხმოებისა ეკონომიური ნიადაგია. ჩვენი ავტორი წოდებათა წყობილების გაღონიერების ზრუნვაშია რადგან ჰგონია, რომ ამ წყობილების დაურღვეველად შესაძლებელია საერთო ეკონომიური კეთილდღეობა. ჩვენ კი ბევგონია, რომ საერთო კეთილდღეობა მოთიხვოს ახალ საზო-

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 131.

გაღების დაფუძნებას, იმგვარ საზოგადოებისა, რომლის არსებობა შრომაზედ იქნება დამყარებული...“¹

ამგვარად, არჩილ ჯორჯაძემ არა მარტო საკმაო სიღრმითა და დიდი ობიექტურობით შეისწავლა და გააანალიზა ილია ჭავჭავაძის სოციალურ-პოლიტიკური შეხედულებები, მისი ეროვნული პროგრამა და ეკონომიკური კონცეფცია, არამედ გარკვევით ჩამოაყალიბა თავისი შეხედულებებიც აღნიშნულ პრობლემებთან დაკავშირებით. ამიტომ მის გამოკვლევას „პუბლიცისტი ილია ჭავჭავაძე“, რომელიც ჯერ (1901 წ.) ჟურნალ „მოამბეში“ გამოქვეყნდა, ხოლო შემდეგ (1911 წ.) ავტორს თხზულებათა მეორე ტომში შევიდა, არსებითი მნიშვნელობა აქვს როგორც დიდი მწერლისა და მოაზროვნის ი. ჭავჭავაძის, ასევე—მისი პუბლიცისტური მემკვიდრეობის ღირსეული მკვლევარისა და გამოჩენილი ქართველი მოაზროვნის არჩილ ჯორჯაძის მსოფლმხედველობათა შესასწავლად და შესაფასებლად.

¹ თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეორე, 1911 წ. გვ. 131-132.

ასი წლის წინათ და ასი წლის შემდეგ....

იშვიათად ნახავს კაცი XX საუკუნის მსგავს ეპოქას საქართველოს ისტორიაში—საუკუნეს, რომლის თავსა და ბოლოში ტყუპის ცალივით ერთმანეთის მსგავსი პრობლემა ღვას, საით წავიდეთ, რა გზას დაეადგეთ, რომ სასრული მიეცეთ ასე უსაშველოდ გაწელილ „ძნელბედობის ხანას“.

ამ მხრივ, ჩვენს საუკუნეს XI საუკუნე თუ შეედრება მხოლოდ: მაშინაც სწორედ ჩვენს წინაშე იგივე დილემა იდგა—უცხო ძალით დეფორმირებული ჩვენი ქვეყანა შესძლებდა თავისი საკუთარი გზის მოძებნას და ეროვნული იერ-სახის დაბრუნებას თუ საბოლოოდ სპარსულ-არაბულ, ანდა, ბერძნულ ბიზანტიურ დომინანტს დაემსგავსებოდა, ჩვენი მაშინდელი ერისკაცების სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მათი შესძლეს შეექმნათ ეროვნული სახელმწიფოებრიობის „ქართული წეს-წყობა“, რითაც მკვიდრი საფუძველი ჩაუყარეს საქართველოს ისტორიის „ოქროვან ხანას“¹.

ეს კი შესაძლებელი გახდა, პირველ რიგში, თვითმყოფადი ეროვნული იდეოლოგიით: ექვთიმე და გიორგი ათონელები, არხენ იფალთოელი, იოანე პეტრიწი, გიორგი ჭყონდიდელი, დავით აღმაშენებელი „ხსნის გზას“ საკუთარ თავსა და ისტორიაში ეძიებდნენ და არა „უცხო ბაძით და შთაგონებით“ იგივე დილემის წინაშე იდგა ქართული აზრი ამ ასი წლის წინ და ამ დილემის გადაწყვეტას უნდა ესრაფეოდნენ ერის ინტელექტუალური ძალები დღესაც.

მაგარმ ეს საუკუნე ისე გადის, რომ ვერა და ვერ შევძელით „აღთქმული ქვეყნისკენ“ ჩვენეული გზის მოძიება და ამიტომაც მოსეს ებრაელებივით უდაბნოში უგზო-უკვლოდ ხეტიალი გვიწევს კვლავაც.

¹ გამოთქმა „ოქროვანი ხანა“ ქართლის ცხოვრებიდან აღებული

გვიახლოვდება იდუმალებით მოცული XXI საუკუნე, შიშნარევი იმედით რომ შეჰყურებს კაცობრიობა. გვეიმედება, რომ საქართველოსათვის ის იქნება ერის სულიერი აღორძინების, დანგრეულის აღდგენის, წართმეულის დაბრუნების, გათიშულის გამთლიანების, მტრადქცეულის შემორიგების საუკუნე.

ამ იმედიანი განწყობილების ფონზე ვფიქრობთ, რომ ილია ჭავჭავაძისა და არჩილ ჯორჯაძის მიერ ასი წლის წინათ წამოჭრილ ერის საჭირობოროტო საკითხებს, ასი წლის შემდეგაც რომ ისევ აქტუალურია და დღეს განსაკუთრებით მწვავედ დგას, 21-ე საუკუნე გადაწყვეტს.

ზუსტად 100 წლის წინ „ივერიის“ სარედაქციო წერილში ილია წერდა:

„... როგორ გადავრჩით? წამებულნი და ხისხლომთხვეულნი მამულისთვის რამღა გვაცოცხლა, რამ გვახულიერა? -- მან, რომ ვიცოდით იმ დროს რა უნდოდა, რა იყო მისი ციხე-ხიმაგრე, მისი ფარ-ხმალი... დროთა შესაფერი ღონე ვიცოდით, დროთა შესაფერი ცოდნა გვქონდა -- ვიცით კი დღეს ყოველივე ეს?...“

არ ვიცით -- რანი ვყოფილვართ, არ ეხედავთ -- რანი ვართ, ვერ გამოგვისახა -- რანი ვიქნებით“!

ისტორია -- ძველიც და ახალიც, იმას გვახსენებს, რომ მემკვიდრეობის უნივერსალური კანონის გარეშე ვერც კაცი და ვერც ხალხი ხაწადელს ვერასოდეს ვერ მაადწევს. „შვილმა უნდა იცოდეს, სად და რაზედ გაჩერდა მამა, რომ იქიდან დაიწყოს თავისი უღელის წევა“. მთავარი აქ ისაა, რომ სწორად და უტყუარად დავადგინოთ, თუ ვისი და რისი მემკვიდრენი ვართ, ვინაა ჩვენი მამა და ვინ კიდევ მამინაცვალი...

წინა თავებში ჩვენს მიერ განხილულ „საერთო მოქმედების თეორიაში“ ილია ჭავჭავაძე და არჩილ ჯორჯაძე, პირველ რიგში, აყენებდნენ ქართული ენის მოვლა-პატრონობის საკითხს. მათ მშობლიური ენის დევნა-შევიწროების, მიზეზად მარტო ცარიზმის სულისშემხუთველი რეჟიმი კი არ მიაჩნდათ, არამედ თვითონ ქართველთა დაუდევრობაც. ეს

ცოდვა უმეტესად თავადაზნაურობაზე მოდიოდა, რომელსაც ბევრად არ აღარღებთ მშობლიური ენა და ხშირად „საყველ-პუროდაც არ იცოდა იგი“.

ილია ჭავჭავაძე მშობლიური ენის შესახებ წერდა: „ენა საღვთო რამ არის, საზოგადო საკუთრებაა, მაგას კაცი ცოდვის ხელით არ უნდა შეეხოს“¹ მწერალი ენის სიწმინდისაკენ მოუწოდებდა ქართველობას, მისი ღრმა რწმენით, „ყმაწვილი თავის ენაზე უფრო ითვისებს ცოდნას და იმას გონება უფხიზლდება, ვიდრე უცხო ენაზე“.² მართალია, ძირითადად სწავლა-განათლება იმ დროს რუსულ ენაზე მიდიოდა, მაგრამ ამ კუთხით ქართველი საზოგადოებრიობაც ბევრს ცოდავდა, ისინი ხშირად ნებითაც ამბობდნენ უარს მშობლიური ენის გამოყენებაზე. ამიტომაც ილია წერდა „ჩვენ ყველანი ქართული ენის ხმარებაში ცოდვილნი ვართ და ჩვეულება ურთიერთის ცოდვების ჩვენებისა არ იქნება მომეტებული“.³

ი. ჭავჭავაძე უკმაყოფილოა იმით, რომ ქართველმა თავადაზნაურობამ საღაპარაკო ენად რუსული გაიხადა და მშობლიურ ენას ოჯახშიაც კი აღარ ხმარობენ. ამიტომ ცნობილ ლექსში „პასუხის პასუხი“ პირდაპირ წერდა: „ის არ ხართ თქვენა, რომ ღვიძლი ენა ბრძანებით დასთმეთ აღმოსაქვეთად?! შიშით არც კარში და აღარც სახლში მას აღარ ხმარობთ თქვენდა სარცხვენად“⁴ სხვა შემთხვევაშიც უკვირს ილიას „კაცმა როგორ უნდა გაიმეტოს თავისი ღედმამის ენა“.

მშობლიური ენის ქომაგი და მოსარჩლე თვითონ იყო მაგალითის მიმცემი ყველგან და ყველაფერში, ამიტომაც ქართულად გამოდიოდა თავადაზნაურთა შეკრებებზე, საბანკო საბჭოსა და სასამართლო სამსჯავრო სხდომებზე.

მდიდარი და მრავალფეროვანია ქართული ენის ლექსიკა, ამ ენაზე ყოველნაირი აზრისა და გრძნობის გამოხატვა შეიძლება, ალბათ, ეს ჰქონდა მხვედველობაში ილია ჭავჭა-

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. V გვ. 358.

² „დროება“, 1882 წ. 4.

³ ი. ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. III გვ. 26.

⁴ ი. ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. I გვ. 144.

ვაძეს, როდესაც წერდა:

„განა არ შეიძლება ენის გამოუცვლელად ქართულად ჩვენებურად კსწეროთ... და ვილაპარაკოთ კიდევ? თუ დააკვირდებით სიტყვები იმდენი არის, რომ ამიერ უკუნისამდე გეყოფათ“¹

არჩილ ჯორჯაძემაც თავის დროზე დასვა ქართული ენის, ლიტერატურისა და ხელოვნების დაცვა-განვითარების საკითხი. იგი სწუხს, რომ რუსეთთან შეერთებისთანავე ოფიციალურ სახელმწიფო დაწესებულებებში საქმის წარმოება შემოიღეს რუსულ ენაზე, მართლმსაჯულებაც რუსულ ენაზე ხორციელდებოდა, სკოლებიდან ნელ-ნელა განდევნეს ქართული, სამწუხაროდ, ქართველი საზოგადოების ერთმა ნაწილმა თვითონვე უგულველყო მშობლიური ენის ხმარება და „რუსულად აზროვნებდა, რუსულად წერდა და შემოქმედობდა“ ამის თაობაზე ა. ჯორჯაძე წერდა, „რატომ არა ეხმარობთ მას ოჯახში, გარეთ, სხვადასხვა დაწესებულებაში, სადაც ქართული ენის ხმარება კანონით არ არის აკრძალული? ქართული ენა იკარგებაო, აგრძელებს მსჯელობას იგი, დიადაც დაიკარგება, რომელი ენა გაუძლებდა ამდენ ძალმომრეობას?“²

არჩილ ჯორჯაძის აზრით, მშობლიური ენის ბედ-იღბლის გადაწყვეტა ისევ ქართველი ხალხის ხელშია. ილია ჭავჭავაძე და არჩილ ჯორჯაძე ქართული ენის დაცვისა და შენარჩუნების საქმეში მომავალ თაობაზე ამყარებენ იმედს, ილია წერდა: „გვიან თუ მალე, ღლეხა თუ ხვალე, რაც ენას ეცოდეთ ის გასწორდება“³ არჩილ ჯორჯაძეს კი მიაჩნდა, რომ, „ჩვენს ახალგაზრდობაში ენა ჯერ კიდევ ცოცხალია და ფესვების გამაგრებასაც აპირებს“⁴. არც შემცდარან. საბჭოთა ხელისუფლების პერიოდში არაერთხელ დაისვა საკითხი საქართველოში სახელმწიფო ენად რუსული ენის გამოცხადების შესახებ. ახალგაზრდობის ეროვნულმა სულისკვეთებამ, მშობლიური ენისადმი უსაზღვრო სიყვარულმა, გამბედაობამ

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. IV გვ. 294.

² ა. ჯორჯაძე, თხზ. წიგნი მეოთხე 1911 წ. გვ. 40.

³ ი. ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. I გვ. 98.

⁴ ა. ჯორჯაძე, თხზ. წიგნი მეოთხე 1911 წ. გვ. 42.

და თავგანწირვამ, ხოლო შემდეგ იმდროინდელი ხელისუფლებისა და ინტელიგენციის საუკეთესო ნაწილის მხარდაჭერამ გვიხსნა მოსალოდნელი უბედურებისა და სირცხვილისაგან.

საუკუნე გვაშორებს ილიასა და არჩილის მოღვაწეობის პერიოდს, მაგრამ მშობლიური ენის მოვლა-პატრონობა და დაცვა ღღესაც გადაუწყვეტელ პრობლემად რჩება. ერმა უნდა გაითავისოს მშობლიური ენის მაღლი და სიკეთე, მისი ზნეობრივი ძალა, დიდი გამომსახველობითი უნარი როგორც ქართული აზროვნების განვითარების აუცილებელი პირობა, თორემ ქვეყნის კონსტიტუციით (მე-8 მუხლი) სახელმწიფო ენად გამოცხადებული, ხელისუფლების გადაწყვეტილებებითა და მხარდაჭერით გამაგრებული ენაც ვერ იქნება სიცოცხლისუნარიანი, და კვლავ შეიქნება საფრთხე ენის წახდენასთან ერთად: ერის დაცემისა. („რა ენა წახდეს, ერიც დაეცეს“—გრ. ორბელიანი).

რა გვაქვს მხედველობაში. თუ საუკუნის წინათ ობიექტური და სუბიექტური მიზეზების გამო ქართული ენის შევიწროებით რუსული ენა მომძლავრდა და გაგვიბატონდა, ღღეს ჩვენივე სურვილით გაფეტიშებული (და არა აუცილებლობით გამოწვეული) ინგლისური, გერმანული, ფრანგული და სხვა დასავლური თუ აღმოსავლური ენები ცდილობენ ისევ ჩვენი მშობლიური ენის ხარჯზე ქართული აზროვნებისა და გონების დაპყრობას. ამას ყველა ხედავს, ამას ყველა გრძნობს, მაგრამ ჯერჯერობით გამოსავალი ვერ გვაპოვია.

ეკონომიური და სოციალური სიღუბნის პირობებში უფრო იმძლავრა უცხოურისადმი ქართველის განუკითხავი ლტოლვის აუადსახსენებელმა ტენდენციამ და ზღვარს გადაბიჯებულებს ველარაფრით შეგვიჩერებია იგი. განგაშის ზარების ძალუში შემომკვრელი კი არაეინ ჩანს. მარტო წარსულით ვერაფერს გაეხდებით, აწმყო გვჭირდება, „აწმყო შობილი წარსულისაგან“, მომავალის მშობლად რომ უნდა გადაიქცეს.

სწორედ ამიტომ ილია ჭავჭავაძესა და არჩილ ჯორჯაძეს ეროვნული მრეწველობის, ეაჭრობისა და აღებ-მიცემობის განვითარება ერის სასიცოცხლო მნიშვნელობის საქმედ მიაჩ-

ნდათ. მაშინაც თვლიდნენ, რომ უცხოური ბურჟუაზია, რომელსაც ხელთ ეპყრა ადგილობრივი ბაზარი და ეკონომიკური ცხოვრების ბერკეტები, აფერხებდა ეროვნული მრეწველობისა და ვაჭრობის განვითარებას. მათი აზრით, „ქართველი ხალხის კეთილდღეობისათვის აუცილებელი იყო ეკონომიური მონობიდან განთავისუფლება“. ისინი ფიქრობდნენ, რომ ქვეყნის აღორძინებისათვის მრეწველობა და ვაჭრობა—აღებმიცემობა ერთდროულად და პარალელურად უნდა განვითარებულიყო. ასეც უნდა მომხდარიყო, რადგან მარტო ვაჭრობითა და აღებ-მიცემობით ქვეყანა წინ ვერ წავიდოდა. „თუ რომელიმე საგანი ვაჭრობისა ნამეტნი არ არის და თვითონ საგნის მწარმოებელს არ ეჭარბება, მისი საბაზროდ გამოტანა ბევრს არას ჰნიშნავს და ამ სახით გამართული ვაჭრობა მარტო შემთხვევითია და ღიდხანს თავს ვერ დაიჭერს“ — წერდა ილია ჭავჭავაძე. მისი აზრით, ქვეყანაში ვაჭრობა-მრეწველობის განვითარება ფულის დაგროვებას გამოიწვევს, რასაც სახელმწიფოს მხრიდან დარეგულირების სამართლებრივი გარანტიები სჭირდება. „თუ ფული არ მუშაობს, თუ ხალხში თანხა უშიშრად არ ტრიალებს, თუ ხალხში მკვიდრი იმედი არ არის დამყარებული, რომ ყოველს ცილობას ადვილად გადამარჩენს სამართალიო, ყოველის დანაკარგს ადვილად და სწრაფად დამიბრუნებსო“, ამის გარეშე, ფიქრობს ილია ჭავჭავაძე, „მაშინ სიმდიდრე ხალხისა, და აქედან სიმდიდრე სახელმწიფოსი, ამაო ნატერაა.“¹

ქვეყნის ეკონომიკური აღორძინების საკითხები არანაკლებად აღელვებდა არჩილ ჯორჯაძეს, მისი ღრმა რწმენითაც, ქართული მწერლობის, ვაჭრობა—აღებმიცემობის განვითარება გეგმაზომიერად უნდა მიმდინარეობდეს. „ჩვენი ერის სვე-ბედი უნდა დაფუძნდეს მკვიდრ ეკონომიკურ საფუძველზე. ამის განსახორციელებლად ერთადერთი გზა ქართული მრეწველობისა და მეურნეობის განვითარებააო.“ მის გულის-ტკივილს იწვევდა ის, რომ საქართველოში ფულიანი კაცები ცოტანი იყვნენ და მათაც კაპიტალისტებს ეძახდნენ. ეს ფულიანი კაცები—ვაჭრები „ჩვენთვის ფულიანი კაცები საჭი-

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. VI გვ. 88.

რონი არიან, რადგან უფულოდ ჩვენ ვერ ვაწარმოებთ ქვეყნის სიმდიდრეს, რადგანაც უფულოდ ჩვენ ვერ ვახერხებთ ქართულს ვერავითარ საზოგადო საქმეს—თეატრია იგი, წერაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება თუ გამომცემლობა“. მისი აზრით, ეს ფულიანი კაცები--ვაჭრები და მრეწველები—კაპიტალისტებად კი არ უნდა მოვნათლოთ და ამით მუშათა კლასს კი არ უნდა დაუპირისპიროთ, არამედ იმ უცხო ტომის ელემენტებს, „ვისაც ხელში უჭირავს ალებ-მიცემობის მონოპოლია“. ამით არჩილ ჯორჯაძე არსებითად უპირისპირდებოდა კლასობრივი ბრძოლის თეორიას და ქვეყნის ეკონომიკური განვითარებისათვის „საერთო ნიადაგზე“ დგომას ქადაგებდა.

ჩვენდა სამწუხაროდ, ასი წლის შემდეგ საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ყოფა ისევ პრობლემების წინაშე დგას. ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური ეკონომიკიდან საბაზრო ეკონომიკურ ურთიერთობაზე გადასვლა საქართველოში მიმდინარეობს მტკივნეულად, ამის მიზეზები ბევრია, რომლის განხილვა-ანალიზს ჩვენ არ ვაპირებთ (არცა გვაქვს ამის პრეტენზია), მაგრამ გარდამავალი პერიოდის სოციალ-ეკონომიკური და მორალური დანაკარგების პოტენციალი რომ დიდია ეს ყველასათვის ნათელია.

არც თუ ისე სისტემური სოციალურ-ეკონომიკური ცვლილებების განხორციელებამ წარმოშვა სერიოზული სირთულებები. მართალია, აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებიდან განსხვავებით საქართველო დაადგა დამოუკიდებელი ეროვნული სამეურნეო კომპლექსის მშენებლობის გზას. ე.ი. ერთმანეთს დაემთხვა ორი თანმხვედრი მოვლენა „ქვეყნის პოლიტიკური თავისუფლების მოპოვება და საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა. დროსა და ზივრცეში. ამ ორი ისტორიული, თავისი ბუნებით, განვითარების თავისებურებებით ერთმანეთისაგან განსხვავებული პროცესის ერთდროულად დაწყება მოითხოვდა ერის მატერიალური და სულიერი პოტენციალის მაქსიმალურად ამოქმედებას, ქვეყნის მომავლის ინტერესების ერთიანი ნებისადმი დაქვემდებარებას, პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური ცხოვრების ისეთი მობილური სტრუქტუ-

რებით, მეთოდებითა და ხერხებით რეგულირებას, რომელიც უზრუნველყოფდა სტრატეგიული მიზნების, მრავალმხრივი ტაქტიკური პოლიტიკის რეალიზაციას, ქვეყნის ეკონომიკის ახალ თავისებურებაში ნაკლები ტკივილებით გადასვლას¹, რასაც ჩვენი ეკონომიკური და პოლიტიკური აზროვნება თავიდან მომზადებული ვერ შეხვდა. ამასთან ერთად ქვეყანაში შექმნილმა პოლიტიკურმა არასტაბილურობამ მკვეთრად გააუარესა სოციალური ვითარება, ქვეყანაში კატასტროფულად დაეცა წარმოების დონე. შემცირდა ბიუჯეტის შემოსავლები. პარალელურად გაუარესდა მოსახლეობის მატერიალური ცხოვრების პირობები. უკიდურესმა გაჭირვებამ შეაღო თითქმის ყველა ოჯახის კარი (მცირე ნაწილმა შეინარჩუნა ან გაიუმჯობესა მდგომარეობა), მომრავლდა ადამიანთა დაღუპვის შემთხვევები (მათ შორის თვითმკვლელობით).

ერთი სიტყვით, მოსახლეობის დიდი ნაწილი გაღატაკდა, ნაწილმა მათხოვრობასა და მაწანწალობას მიჰყო ხელი. განსაკუთრებით გაუჭირდა ინტელიგენციას. მდგომარეობა კიდევ უფრო მეტად გაართულა 1994 წლიდან დაწყებულმა ადამიანთა ტოტალურმა ძარცვამ. ამ პერიოდში „ნაწვიმარზე ამოსული სოკოებივით მომრავლდნენ საფინანსო-საინვესტიციო კომპანიები. „ახლადგამომცხვარმა ბანკებმა“, „ფინანსისტებმა“ და ათასი ჯურის თაღლითებმა მასობრივი შეტევა განახორციელეს ბოლო წლების უბედურებით ისედაც გაოგნებულ, გაღატაკებულ, დაბეჩავებულ ჩვენ თანამემამულეებზე“². არსებული მდგომარეობა ჰქონდა მხედველობაში ქვეყნის პრეზიდენტს, როდესაც წერდა: „ძარცვა-გლეჯის ქურდული კანონებით, იყო შეცვლილი სახელმწიფოს კანონები. მეფობდა ქაოსი და გაუგონარი კრიზისი“³.

სტატისტიკის მიხედვით ბანკირთა მიერ მოტყუებულთა რაოდენობა 100 ათას კაცს ითვლის, ხოლო მოტყუებით მითვისებულმა თანხამ 40 მილიონ დოლარს გადააჭარბა. დატა-

¹ ნ. ჭითანავა, გარდამავალი პერიოდის სოციალ-ეკ. პრობლემები, 1997 წ.

² სახალხო გაზეთი 1996 წ. 25 იანვარი, №8.

³ ე. შევარდნაძე, დამოუკიდებელი, განუყოფელი, დემოკრატიული საქართველოსათვის, თბილისი 1996 წ. გვ. 2-4.

ცებული თანხის ნაწილი კომპენსაციის გადახდა სახელმწიფოს მოუხდა ისედაც მწირი ბიუჯეტიდან. ამან კიდევ უფრო მეტად გააუარესა მოსახლეობის მატერიალური ცხოვრების პირობები.¹

შედეგად ამისა, დაიწყო ქვეყნიდან მოსახლეობის თითქმის ყველა ფენის ემიგრაცია. ოფიციალური მონაცემებით საქართველოდან ყოფილ საბჭოთა კავშირისა და მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნებში ბოლო შვიდი წლის მანძილზე ემიგრირებულია მოსახლეობის 20%. სამწუხაროდ, გამართლდა ილია ჭავჭავაძისა და არჩილ ჯორჯაძის მიერ საუკუნის წინათ გამოთქმული შიში ამ მოვლენისადმი.

სასწრაფო გადაწყვეტას საჭიროებს მოსახლეობის დასაქმების პრობლემა. სტატისტიკური მონაცემებით 1991-97 წლებში უმუშევართა რიცხვი 180 ათასიდან თითქმის მილიონამდე გაიზარდა. მსგავსი მოვლენები გარდამავალი პერიოდისათვის დამახასიათებელია და ამით არც ერთი ქვეყანა არ ყოფილა დაზღვეული, მაგრამ ეს პროცესი შეუქცევადი არ უნდა გახდეს.

დროულად უნდა მოიძებნოს გამოსავალი, რადგანაც სოციალურ-ეკონომიკურ სფეროში არასტაბილური მდგომარეობა უარყოფით გავლენას ახდენს საზოგადოებრივ აზროვნებაზე, ამახინჯებს ადამიანთა ფსიქიკას, იშლება ქართული ოჯახების ტრადიციული ცხოვრების წესი, საზოგადოებაში მკვიდრდება გაუტანლობა, გულცივობა, ღალატი, ერთი-მეორის ჭირისა და ღზინის მიმართ ინდიფერენტული დამოკიდებულება, ე.ი. „სხვისი ჭირი ღობის ჩხირი“-ს განწყობა, რაც დამღუპველია ერისა და ქვეყნისათვის.

„საერთო მოქმედების“ თეორიის ერთ-ერთი მტკივნეული საკითხი ქართული მიწების ქართველთა ხელში შერჩენის პრობლემაა, რომელიც დიდად აფორიაქებდათ ილია ჭავჭავაძესა და არჩილ ჯორჯაძეს. რადგანაც, ქართველი კაცი მკვიდრად არ იყო იმ მიწაზედ, რომელსაც იგი ამუშავებდა და რომელიც საქართველოს ტერიტორიას შეადგენდა, თუკად-აზნაურობა საკუთარ მიწას ჩალის ფასად პყიდდა. ვინ ყიდუ-

¹ სტატისტიკის მიხედვით საქართველოს მოსახლეობის 47% ლატავია, 43% ლარბი, 7% საშუალო სიმდიდრის, 3% მდიდარია.

ლობდა ქართულ მიწას, რა თქმა უნდა, ფულიანი კაცები, მერედა ვინ იყვნენ ისინი? უმეტეს წილად არაქართველნი. სწუხდა და ჯავრობდა ილია „თავად-აზნაურობის უქმობით ჩვენი მიწა-წყლის დაკარგვა“-ს მწერლის აზრით, „ქვეყანა და მისი მადლნი ყოველთვის და ყველგან მარტო მშრომელისა და გამრჯელის ყოფილა და არის... გამრჯელი და მშრომელი არის შემქმნელი და მოქმედი ამ ცხოვრების და თავის კერძსაც ცხოვნების სუფრაზედ მარტო იგი კშოულობს სხვის დაუყვედრებლად, სხვის უმუნათოდ. სხვა ყველანი ნალოები არიან ამ გამრჯელსა და მშრომელზედ ათასნაირ ხვანჯრებით გამობმული“. ილია ჭავჭავაძეს ეს სიტყვები ათქმევინა გამრჯე გლეხის ხარჯზე თავად-აზნაურობის ფუქსავეატურმა ცხოვრებამ. მისი აზრით, ქართველ თავადობას არც სიმდიდრე აკლდა და არც პატივი. მაგრამ იმ პერიოდში უსაქმურობამ, დროსტარებამ და უაზრო გატაცებამ ჩაითრია ისინი. „არავითარი სიმდიდრე აურაცხელი არ არის. ოქროს ზოდი, რაც უნდა დიდი იყოს, თავის დროზედ ყინულისავით დაუდნება უქმ კაცსა და თუ თვითონ არა, მის შვილს, ან შვილიშვილს მაინც აგრძნობინებს აუცილებლობას შრომისას და გარჯისას და სიმწვავეს უქმობისას და გაურჯელობისას“. ასე აფასებს მწერალი გაურჯელ და უსაქმურ კაცს. ასეთ კაცებში ილია არავითარ შემთხვევაში გლეხს არ გულისხმობდა, მას თავად-აზნაურობის „გულარხეინობა“ აწუხებდა. იგი ბევრს ფიქრობდა, თუ როგორ ეშველა მათთვის, რომ ეს პროცესი შემდგომშიც არ გაგრძელებულიყო. „ვჩივით, რომ მამულები ხელიდამ მიგვდისო და ვიძახით გვიშველეთო. ვინ იტყვის, შველა კარგი რამ არის. ვთქვათ დღეს გვიშველეს და მამულების ხელიდამ ხელში გადასვლა გააჩერეს, როდემდის?“. სვამს კითხვას. ილია ჭავჭავაძე და სწორედ ამ პრობლემის გადაჭრის გზების ძიებაშია „რა საბუთი გვაქვს ხელთა, რომ ხვალ ამავე დღეში არ ჩავცვივით, თუ ის მიზეზნი, რომელთაც ამ „გვიშველემდე“ მიგვიყვანეს, ისევ ისე ხელუხლებელნი დარჩნენ? კიდევ იმას ვიტყვით: ვინც უქმია, ვინც არ ირჯება მამულში, ვინც არ უვლის, არა პატრონობს, რიგიანის შრომითა, მხნეობითა და გამჭრიახობითა, იმას მამული ხელში არ დაუდგება, არა და რა შველით შეიძლება მამულის ხელიდან წასვლა ორის-სამი დღით თუნდ ხუთისა და ექვსის

¹ ი. ქაეკავაძე, თხზ. ტ.8. 1957 წ. გვ. 325.

წლით შეიჭერხდეს, მერე? ხომ ისევ ის დღე დაგვადგა, თუ მაშუას, როგორც სიმდიდრეს, იმას ეკონომიურ შენებისამებრ არ მოვექცევით¹: მართალი იყო ილია ჭავჭავაძე საკითხს ასე რომ ამწვავებდა და პროცესს როგორც დაავადებას ისე განიხილავდა. „შველა ამ შემთხვევაში წყლულის გარედამ გამრუდებას აკავს—წერდა ილია, მაშინ როდესაც ჩირქი წყლულისა შიგვე აგებულობაშია ჩაბრუნებული და ჩაგუბებული, განა ამისთანა მორჩენა მორჩენაა? წყლული ძირი-დამ, შიგნიდან უნდა იყოს გამოთელებული და მორჩენილი, მაღლი ამასა აქვს და მორჩენაც ამასა ჰქვია, თორემ გარედამ შველა უქმის კაცისათვის იგივე ხავსია წყალწალბებული-სათვის“².

ილია ჭავჭავაძე ამ სენის დაბუდებას თავადაზნაურობაში ხელავს. მისი ღიდი სურვილია მთელმა საქართველომ გაითავისოს ამის საშიშროება, რადგანაც ილია წინ იხედება და მომავალზე ფიქრობს. „მაშ უინა სჩივის მამულების ხელიდამ გასვლასა? მარტო თავად-აზნაურობა. მაშასადამე, ჭირიც უქმობისა აქ არის დაბუდებული და დაბინავებული. ამ ჭირს შიგნიდამ წამლობა უნდა. ეს წყლული უქმობისა უნდა გამოირწყას და აგებულებისაგან გამოღვენილ იქნას. ხსნა ამაშია, თუ თავად-აზნაურობას ფიქრად ის არა აქვს, ოღონდა დღეს—კი კუჭი როგორმე გარედამ შველით გავიძლოო და ხვალ კი უნდა ქვა-ქვაზედ ნუ იქნებაო. საქმე ანდრიას და პეტრეს დღევანდელი კუჭი კი არ არის სავალალო და სანადგლო თავად-აზნაურობისათვის, არამედ მთელი თავად-აზნაურობა მთელის მისი აწმყოთი და მერმისითა. ამიტომაც მიზეზი მამულების ხელიდამ წასვლისა იქ უნდა მოინახოს, სადაც თვით ეკონომიური ბუნება მამულებისა უტყუარად ხელს გვიშვერს და გვანიშნებს. მიზეზი ჩვენი საკუთარი უქმობაა, ჩვენი საკუთარი გაურჯელობაა და ამ მიზეზს იქ უნდა მოწყვეტა, საიდანაც მომდინარეობს“².

ილია ჭავჭავაძის აზრით, სხვისი ხელის შემეყრე კაცი წელში ვერ გაიძარსება, რაც არ უნდა გარედან დამხმარე გაუჩნდეს. მისი აზრები და მსჯელობა ისე ეხმაურება დღევანდელობას, დაკვირვებული თვალი იფიქრებს, თითქოს გუ-

¹ ი. ჭავჭავაძე, აზრ. ტ. 3, 1957 წ. გვ. 327

² იქვე გვ. 327-328

შინ დაიწერა ეს სტრიქონები „თუ ეს მიზეზი ისევე იბატონებს ჩვენში, მილიონებიც რომ ჩამოგიყარონ, დრო მოვა და მაინც იმავე დღეში ჩავცვივით რაც მილიონებამდე ვიყავით. რომელს უქმს და გაურჯელს კაცს დაუდგა ხელში მილიონები“. ილია ჭავჭავაძე ამით მოუწოდებს თანამედროვეთ, იუიქრეთ ზვალინდელ დღეზე და მიბადეთ ისეთ ქართველებს, რომლებიც არა თუ პეიდიან საკუთარ მამულს და ეზო-კარმიდამოს, არამედ პირიქით, ცდილობენ გასაყიდი მამულები თვითონ შეიძინონ და ეროვნული სიკეთე „უცხო ტომელთა“ ხელში არ ჩავარდეს. „აბა ერთი მიიხედ-მოიხედეთ და ისე განიკითხეთ აქ გამოთქმული აზრი? ან განა არ არიან იმისთანა თავადნი, თუ აზნაურნი, რომელნიც მხნეობენ, ირჯებიან, ყაირათობენ და რიგიანად კპატრონობენ და უვლიან მამულებსა. რატომ ამათ არ მიუბრით ხელიდამ მამული?..

პირიქით, სხვაც მოუვა, თორემ თავისი ხომ შერჩება და შერჩება. კიდევ ვიტყვით: ხსნა მხნეობასა და გარჯაშია. ასე უნდა მოიქცეს ყველა¹ იმ დროს საქართველოში იმიგრაცია უფრო ჩქარი ტემპით მიმდინარეობდა, ვიდრე—მიგრაცია, სწორედ ასეთი არათანაფარდობა აღელვებდა მწერალს, რადგანაც დაწყებული პროცესის არასასურველი შედეგების დადგომის შესაძლებლობას უკვე მომავალში ხედავდა. ილია ჭავჭავაძე მიგრაცია-იმიგრაციის საკითხზე ჯერ კიდევ მაშინ ამახვილებდა ყურადღებას, როდესაც იგი საქართველოს სინამდვილეში პრობლემად არ იყო ქცეული. „ჩვენს ცხოვრებაში ამ ბოლო ხანებში თავი იჩინა ერთმა მოვლენამ, რომელსაც ჯერ ფართო გზა არ გახსნია და ამის გამო ჯერ ყურადღება საზოგადოებისა და მთავრობისა არ მიუქცევია. ეს მოვლენა თუმიცა ჯერ კანტიკონტად, აქა-იქ იჩენს თავს, წერს ილია ჭავჭავაძე, მაგრამ მულამი მიზეზი რომელიც მას იწვევს, ისეთია, დღითი-დღე მეტს ადგილს დაიჭერს ჩვენს ქვეყანაში და დღითი-დღე უფრო გაძლიერდება. ჩვენ ვამბობთ მამა-პაპის ადგილიდამ აყრაზედ და სხვაგან გახიზვნაზედ მამულების საშოვრად“.²

¹ დაწ. იხ. ილ. ჭავჭავაძე, თხზ. სრული კრებული ათ ტომად 1957 წ. გვ. 325-328.

² ილია ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. 8 თბ., 1957 წ. გვ. 301.

იმ დროს რომ საქართველოში ემიგრაცია უფრო ჩქარი ტემპით მიმდინარეობდა, კიდრე მიგრაცია, ილია ჭავჭავაძეს რაჭის მაგალითი მოაქვს და წერს, თუ 1879 წელს მხოლოდ ერთი ოჯახი აყრილა და გადასახლებულა ალაგირში, 1882 წელს მათი რიცხვი 120 კომლამდე გაზრდილა. მწერალმა და მოაზროვნემ თავის დროზე შემოჰკრა ზარები, რომლის ექო ასი წლის შემდეგ იპყრობს ჩვენს ყურადღებას.

აღნიშნულ პრობლემას ასეთივე სიმძაფრით სვამდა არჩილ ჯორჯაძეც, „ვის უნდა დარჩეს ჩვენი მიწა?“—ავტორს ალელ-ვებდა არაქართული წარმოშობის ადამიანების მოძალეხული დამკვიდრება საქართველოს საუკეთესო კუთხეებში. არჩილ ჯორჯაძე ამ საქმეში თავად-აზნაურობის გარკვეულ ნაწილს ადანაშაულებდა, „თავად-აზნაურობას საუკუნო განსვენებაში წასვლა კსურს“ წერდა ის. მისი დიდი სურვილი იყო, გლეხობას შეეძინა ქართული მიწა, რომელსაც თავად-აზნაურობა ასე მასიურად და ხელაღებით ჰყიდდა. ბუნებრივია, გლეხობას ამის საშუალება არ ჰქონდა, ამიტომაც ბანკებს მოუწოდებდა დახმარებოდა მათ. მისთვის მთავარი იყო ქართულ კაცს შეეძინა მიწა, ის თავადი იქნებოდა, გლეხი თუ ვაჭარი მნიშვნელობა არ ჰქონდა. „ჩვენი მიწა გარემოებით და დროებით მოთხოვნილებით ქართველებს უნდა დარჩეს, ე.ი. ყოველ ქართველს განურჩევლად წოდებისა, ვინც კი შესძლებს გასაყიდი მიწის შეძენას, ვისაც მეტი ღონე აქვს გარეშე პირობებთან ეკონომიური ბრძოლისათვის: ასე რომ, მესამე პრაქტიკული საგანი ჩვენს ცხოვრებაში წამოყენებული საგანია, რომლის განმარტებაშიაც ჩვენი შეერთებული ძალაა საჭირო, საგანი ქართული მიწათმფლობელობის და ქართულ მიწათმოქმედების დაცვისა“.¹

არჩილ ჯორჯაძე გულისტკივილით აღწერს ქართლის სოფლებში მთებიდან ოსების ჩამოსახლებას და იმ საკითხებს, რაც ამას შეიძლება მოჰყოლოდა საქართველოსა და მამული-სათვის² „ორიოდე გროშისთვის და უამისოდაც ვიწრო აღ-

¹ არჩ. ჯორჯაძე, თხზ. წიგნი IV, 1911 წ. გვ. 49.

² სამწუხაროდ მოჰყვა კიდევაც.

გილზე ახლებს ასახლებენ, ტყეებს აჩეხინებენ და ბუნებით მდიდარ ქვეყანას გავერანებას და გატიალებას უმზადებდნენ“.

სამწუხაროდ, ეს მწარე სიმართლე თავის ღრობზე რომ გაგვეთავისებინა, იქნებ დღეს ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობის პრობლემა ასე მწვავედ არ დამდგარიყო. არჩ. ჯორჯაძეს ძალზე აღელვებდა სომეხთა ფართო ჩამოსახლება არამარტო თბილისში, არამედ საქართველოს სხვა კუთხეებშიც მათ მიერ ქართული მიწების ჩალისუფასად ხელში ჩაგდება. ამ ვითარებიდან გამოსავლის პოვნას ართულებდა ის, რომ ქართველი ინტელიგენციის საგრძნობ ნაწილს არჩილ ჯორჯაძის სიტყვები სასაცილოდაც არ ჰყოფნიდა ცილისმწამებლურად გაჰყვიროდნენ:—თქვენ გსურთ, შეზღუდოთ სხვა ხალხების ერთმანეთში მისვლა-მოსვლა, გინდათ გარეკოთ არაქართველნი საქართველოდან—ეს ხომ შოვინისტობა, ნაციონალისტობააო. არჩილ ჯორჯაძე პრინციპულად უარყოფს ამ ბრალდებას და დამაჯერებლად პასუხობს: „ჩვენ არც გასვლა-მოსვლის წინააღმდეგი ვართ, არც უცხოელების გარეკვის აზრი გვაღფრთოვანებს, ჩვენ ვამბობთ მხოლოდ, რომ ემიგრაცია-იმიგრაციის საკითხი მოწესრიგებულ უნდა იქნას თანახმად სამართლიანობისა და კავკასიის ყველა ერის ინტერესებისა“.

სამწუხაროდ, საქართველოს ტერიტორიაზე არაქართველთა უკანონო და ქაოსურმა ჩამოსახლებამ უფრო ფართო ხასიათი მიიღო საბჭოურ პერიოდში. ადგილობრივი ხელისუფლების ზოგიერთი წარმომადგენელი პირადი ინტერესების თუ სხვა ქვენა გრძნობების ხარჯზე არად დაგიდევდნენ წინაპართა წუხილს, საუკეთესო მიწებზე ასახლებდნენ სხვადასხვა ერისა და ეროვნების წარმომადგენლებს, რითაც ირღვეოდა დემოგრაფიული ბალანსი. ვამაყობდით იმით, რომ თუკი ყოფილ სსრ კავშირის ტერიტორიაზე ცხოვრობდა ასამდე ერი და ეროვნება, ჩვენთან, საქართველოს ყველა კუთხეში კი ოთხმოცი. ამით განა იმის თქმა მსურს, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე არ უნდა დასახლდეს და დასახლებულ იყოს სხვა ერისა და ეროვნების წარმომადგენლები. მაგრამ ყველაფერს გააჩნია თავისი ზედა და ქვედა ზღვარი. ეს პროცესი უნდა ემორჩილებოდეს ერის, საზოგადოების ინტე-

რეესებს, რომელიც ბოლოს თავს იყრის კანონიერებასა და სამართლებრივ მოწესრიგებაში.

„საერთო მოქმედების“ თეორია ქართველი ინტელიგენციის სახალხო კულტურულ მოღვაწეობასაც ითვალისწინებდა. აქაც თავისი პირადი ცხოვრებითა და საქმიანობით ყველასათვის მაგალითის მიმცემი იყო ილია ჭავჭავაძე. ქვეყნის ეროვნულ მაჯისცემას მიუყრადბული, ჯერ კიდევ ადრე პეტერბურგიდან საქართველოში მომავალი ღრმად უკვირდებოდა სამშობლოს იმდროინდელ მდგომარობას და გონებაში აღგენდა თავისი მომავალი მოღვაწეობის პროგრამას. „როგორ შევეყრები მე ჩემს ქვეყნას და როგორ შემეყრება იგი მე... შევიძლება კი რომ მას ღვიძლი სიტყვა ეუთხრა და ამ სიტყვით გულისტკივილი მოეურჩინო, დაერღომილი აღვადგინო, უნუგეშოს ნუგეში მოეფინო, მტირალს ცრემლი მოეწმინდო, მუშაკს შრომა გაეუადვილო... და ის თითოეული ნაპერწკალი, რომელიც არ შეიძლება, რომ ყოველს კაცში არ ბოლავდეს, ერთ დიდ ცეცხლად შევაგროვო ჩემის ქვეყნის გაციებულის გულის გასათბობლად.“—ასეთი იყო აზრი და სურვილი სამოქმედო ასპარეზზე გამოსული ახალგაზრდა მოღვაწისა ჭაბუკის გული და გონება ერთი მიზნისკენ იყო მიმართული, ეს იყო სამშობლო. მაგრამ აზრი და სურვილი ხომ ჯერ კიდევ არ იყო საქმე. ყოველ აზრს მაშინ აქვს ფასი და ჭეშმარიტი ღირებულება თუ საქმეც მოსდევს. ილია ჭავჭავაძეც ამ საქმისათვის ემზადებოდა და უნდოდა ერის გონებრივი პოტენციალი, მისი მთელი სასიცოცხლო ძალები თავის გარშემო შემოეკრიბა.

ილია ჭავჭავაძის აზრით, „ინტელიგენციის მოწოდებაა გადაიქცეს იმ კაცშირად, რომელიც ჯაჭვის რგოლივით აერთებს ყოველს ცალკე ჯგუფს, ცალკე კრებულს, და მათს მოღვაწეობას მიჰმართავს ერთის სურვილის საგნისკენ, რომელიც ერთნაირად ძვირფასია და სასარგებლო ყველასათვის („ივერია“ №23 1893 წ. 1) მკითხველისათვის გასაგებია, თუ გამოთქმაში „სასარგებლოა ყველასათვის“, რას გულისხმობდა ილია ჭავჭავაძე, იგი ყველა ფენას, ჯგუფს თუ კრებულს ერთიანობისაკენ მოუწოდებდა და ავანგარდში ინტელიგენციას აყენებდა: „ინტელიგენცია რის ინტელიგენციაა, თუ პირველშივე, რაკი თავისი ვერ გაიტანა, დადუნდეს, ფრთები

ჩამოჰყაროს და საქმეს გაეცალოს, მაშ ვიღას მოვკითხოთ მედგრობა აზრისა, სიმტკიცე რწმენისა, თაჲ-გამოდება ჭკუმა-რიტებისა, თუ არ იმ კრებულის საზოგადოების გონიერებისას, ზნეობისას, აღმატებულებისას, რომელსაც ინტელიგენციას ეძახიან? ვინ უნდა გაუკაუთოს გზა ცხოვრების აზრს, რწმენას, ჭკუმარიტებას, თუ არა იმათ, ვინც ამ აზრის, ჭკუმარიტების მქონებული და მატარებელია? განა ამათჲან ურდოების ჩამოყრა და საქმისგან გაცლა საკადრისია, როცა ცხოვრება პირველ შეტევაზევე არ უთმობს აღგილსა და გზას! ესე არ იქცევა გულთთალი რწმენის კაცი, ესე არ იქცევა იგი, ვისაც სამოსღვრელო აზრი რწმენად გასჭედვია სულსა და გულში და მოსვენებას არ აძლევს, ვიდრე ხორცს არ შეისხავს და აღგილს არ დაიჭერს ცხოვრების მოედანზედ"—წერდა ილია ჭავჭავაძე გაზეთ „ივერიის“ 1887 წლის № 163-ში. ამ სტრიქონებში ნათლად ჩანს ილიას დამოკიდებულება ინტელიგენციისადმი. თითქმის სამოქმედო პროგრამაა ჩამოუყალიბებული, თუ რა გზით უნდა იაროს ქართულმა ინტელიგენციამ რა როლი უნდა შეასრულოს ქვეყნის დამოუკიდებლობისა და წინსვლის საკითხში. უფრო მოგვიანებით იგივე „ივერიაში“ ილია ჭავჭავაძე წერდა, „ინტელიგენცია არას გზით არ უნდა იყოს წოდებული, ცალ-ცალკე მიმართული... კარი მისი ყურთამდე ღია უნდა იყოს ნიჭისა, ღირსებისა და ცოდნისათვის და არა გეარისუილობისა და ჩამომავლობისათვის.“¹

ამაში ხელაქლა ქართველი ინტელიგენციის უპირველეს ღანიშნულებას არჩილ ჯორჯაძეც. „ქართველმა ინტელიგენციამ სახალხო კულტურული მოღვაწეობა უნდა იკისროს“. სახალხო კულტურული მოღვაწეობის მიზანი კი იყო ქვეყნის დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა, განათლების, ცოდნის გაერცელება მშრომელ მოსახლეობაში, ქართველი ხალხის ეროვნულ-კულტურული თვითშეგნების აღზრდა-ამაღლება, რომელიც უნდა ემსახურებოდეს საქართველოს გამრთელებას და გაერთიანებას. სწორედ „სახალხო მოღვაწეობა ინტელიგენციისა არის ერთი იარაღთაგანი ამ გაერთიანებისა, განურსევლად ჩვენის აზრისა, რწმენისა“.²

ამ მიმართებით დიდ მუშაობას ეწეოდა „ქართველთა შო-

¹ ივერია, 1893 წ. №25.

² არჩილ ჯორჯაძე, წიგნი IV, გვ. 50

რის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება" იღია ჭავჭავაძის ხელმძღვანელობით. მასში არჩილ ჯორჯაძეც აქტიურად იყო ჩაბმული და ესწრაფოდა განმანათლებლური საზოგადოების საქმიანობის რადიკალურად შეცვლას და გაფართოებას. მისი აზრით, ეროვნული იდეა მხოლოდ ქართველი ინტელიგენციის ერთ ნაწილში ტრიალებდა. ამიტომ თეოდორე საჭიროდ ეროვნულ ნიადაგზე დგომის იდეით მთელი ქართველი ხალხის მოქცევასა და დაინტერესებას.¹

რა აქვთ საერთო იღია ჭავჭავაძეს და არჩილ ჯორჯაძეს? „წახდენილი ქართველთა სახელისა და „ქართული წეს-წყობის აღდგენა“, -- აი, უმთავრესი იდეა „საერთო მოქმედების“ თეორიისა და საერთოდ, მთელი ჩვენი ეროვნული იდეოლოგიისა. ქართული „ნაციონალიზმის“² ამოცანაა საქმედ აქციოს კოსმოპოლიტიზმისა და „უცხო ბაძის“ ზანგრძლივი სენისაგან დაუძლურებული და დავიწყებას მიცემული ქართული წეს-წყობის პრინციპები ეპოქის შესატყვისი ელფერით. სანამ ჩვენ ამას შევძლებთ, მანამდე ყველა სწორედ რომ ილიას მსგავსი „ნაციონალისტები“ უნდა ვიყვნეთ. შესანიშნავად გახსნა ეს ჩვენთვის დიდმნიშვნელოვანი პრობლემა არჩილ ჯორჯაძემ ნოე ჟორდანიასთან პოლემიკაში:

„დღეს ეროვნული საკითხი არა მარტო თეორიულ და „რომანტიულ“ ინტერესს წარმოადგენს, არამედ სამკვდრო-სასიცოცხლო საგანს, იმისთანა რამ საგანს, რომელიც ჰყოფს ქართველ ინტელიგენციას ორ დიდ ბანაკად. მაშინ როდესაც ამ საგანს... ქიშპობა და მბულეარება კი არ უნდა გამოეწვია, არამედ შეთანხმებული და ერთი აზრით გამსჭვალული მოქმედება“.

უადრესად სწორი დაკვირვება და პოლიტოლოგიური ანალიზი, რომელიც თავის ძალას და ჭეშმარიტებას ინარჩუნებს დღესაც. და იქვე კიდევ ერთი ნიშანდობლივი შტრიხი მაშინდელი და დღევანდელი ეპოქისაც:

¹ სხვათაშორის, ამასწინათ რუსეთის პრეზიდენტმა ბორის ელცინმა განკარგულების საფუძველზე შექმნა სახელმწიფო-ეკსპერტთა ჯგუფი, რომელსაც ეროვნული იდეის გააზრება დაევა.

² ნაციონალიზმი, ლათინური წარმოშობის სიტყვაა, რაც ერის, მშობლიური მიწის, ეროვნული ტრადიციების, ენის სიყვარულს ნიშნავს. რომელიც იოვალისწინებს ქვეყნის დამოუკიდებლობისა და განვითარებისთვის ბრძოლას.

„თუ თქვენ იმდენად გულუბრყვილო ბრძანდებით, რომ „ქართველობა“ არც გეთაკილებათ, რაც გეზიზღებათ, იცოდეთ „ნაციონალისტის“ სამარცხეინო სახელი უნდა ატაროთ და წყვდიადი და ბნელეთია მაშინ თქვენი ხეჯდრი. და თუ გამოხვედით მოუღანზე და შესძახეთ გულში ხელის რტყმევით: ამხანაგებო! წარსული მძულს, აწმყო მეზიზღება-თქო, იცოდეთ თქვენი მომავალი უზრუნველყოფილია, შარავეანდელით შეიმკობა თქვენი კოსმოპოლიტური გვამი..., თქვენზე თითხ მიუთითებენ--აი, ჩვენი მხსნელი, აი, თავისუფლების მოციქული“. ხასაცილოა სატირალი რომ არ იყოხ, როცა ღღესაც „ნაციონალისტის“ ბრალდებით უნდათ ხშირად პიროვნების დისკრედიტირება...

რა არის „საერთო მოქმედების“ თეორიის არსი სახელმწიფოებრიობის ფორმირების თვალსაზრისით? ჩვენ ვფიქრობთ, რომ აქ შეიძლება გამოიყოს 3 კომპლექსური პრობლემა:

1. ეროვნული იდეოლოგია, როგორც ეროვნული სახელმწიფოს ფორმირების აუცილებელი წინაპირობა.

2. ფედერალიზმი, როგორც ამ სახელმწიფოებრიობის სამართლებრივი და პოლიტიკური საფუძველი.

3. აგრარულ-ინდუსტრიული სამეურნეო სტრატეგია, როგორც ამ სახელმწიფოებრიობის ეკონომიკური საფუძველი.

აღსანიშნავია, რომ სამივე ამ პრობლემის გლობალურ გააზრებამდე ილიაც და არჩილ ჯორჯაძეც დამოუკიდებლად მივიდნენ.

ეროვნული იდეოლოგიის მიმართებაში არც ილიას და არც არჩილ ჯორჯაძეს თავიანთი პრინციპული პოზიცია არასოდეს შეუცვლიათ. ილიას მკვლევლობის შემდეგ არჩილ ჯორჯაძე დადგა ყველაზე მტკიცედ ამ პოზიციაზე მეტიც, წმინდა თეორიული კვლევის თვალსაზრისით, ღღემდე ამ მოვლენებიდან 80 წელზე მეტი ხნის გასვლის შემდეგ, ქართულ პოლიტიკურ აზროვნებაში არჩილ ჯორჯაძე მიუღწეველ სიმაღლედ რჩება. სოციალისტური მიმართულების ქართულ მოღვაწეებს შორის ასე თავგადაკლულად არავის დაუცვია ეროვნული პირველადობის იდეა და ამასთან, ქართველ „ნაციონალისტებს“ შორისაც არავის უკვლევია ისე ღრმად და ჩაძიებით საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური პრობლე-

მები როგორც მას. სწორედ ამ სფეროში ავსებს ილას არჩილ ჯორჯაძე ყველაზე მეტად.

რა არის ეროვნული იდეოლოგია? იგი, უპირველეს ყოვლისა, იდეათა გარკვეული სისტემური ერთობლიობაა, რომელიც ორგანულ კავშირშია საკაცობრიოსთან. ეროვნულობა უნდა ემსახურებოდეს საკაცობრიო იდეალებს. ამის გარეშე ნებისმიერი ერის წინსვლა გამორიცხებულია, იგი თვითიზოლირებული იქნება და მოწყდება ყოველგვარ პროგრესულს. ე.ი. დიდი თუ პატარა ერი კაცობრიობის შემადგენელი ნაწილია, ამდენად ეროვნული სული, იდეოლოგია ორგანულ კავშირშია საკაცობრიოსთან. დღევანდელი საქართველოს ვითარებისთვის, როცა ქვეყანა თავისი ისტორიული განვითარების გზაჯვარედინზე დგას და როცა კოსმოპოლიტიზმი და ყოვლისმომცველი ინტეგრაციული პროცესები რაღაც დაშტამპულ სტან-დარტად იქცეეს ყველა ერსა და ქვეყანას, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ეროვნულ თავისებურებათა წარმოჩენა და დაცვა. ამის მაგალითს იაპონია და იაპონელები გვაძლევენ ყველაზე მეტად. ერი და ეროვნული ინტერესები არავის დაეიწყებია თვით ბებერ ევროპაშიც კი, სადაც ინტეგრაციამ წაშალა სახელმწიფო საზღვრები და სხვა მნიშვნელოვანი ატრიბუტები და დანარჩენ ქვეყნიერებასაც იმას უჩვენებს, რომ კაცობრიობის მშვიდობიანი ცივილიზირებული განვითარება ბოლოს და ბოლოს „უსაზღვრებო და ინტეგრირებულ მსოფლიომდე“ მიგვიყვანს ყველას.

მაგრამ ხალხთა და ქვეყნთა დაახლოება ინტეგრირების იდეალურ პირობებშიც კი, ეროვნული თავისებურებანი და მათგან გამომდინარე ცხოვრების წესი და ტრადიციები უკვდავნი არიან. რუსი ვერასოდეს ვერ გახდება ინგლისელი, ანდა იაპონელი--ამერიკელი, რაც უნდა ერთიანი გახდეს ევროპა და დანარჩენი მსოფლიოც. თუ თვალს გადავაკლებთ კაცობრიობის განვითარების მთელ ისტორიასაც, იგი თითქოსდა, ორი ურთიერთგამომრიცხავი, ფაქტიურად კი, ურთიერთთანმშვედრი და ურთიერთგამაპირობებელი ტენდენციით მიიმართება: ხალხთა და ქვეყნთა ურთიერთდაახლოების და ამასთან ერთად, ეროვნული თვითმყოფადობის დამკვიდრების

გზით. მარტო ის ფაქტი რად ღირს, რომ სწორედ XX საუკუნის ინტენსიური ინტეგრაციული პროცესების პირობებში წარმოიშვა არა ერთი და ორი ათეული ეროვნული სახელმწიფო. ისე რომ, ინტეგრაციული პროცესები არაერთარ საფრთხეს არ უქმნიან ეროვნულ განვითარებას ამ მხრივ.

მაგრამ ისეთი პატარა ერისათვის, როგორიც ჩვენ ვართ, ეს პროცესები იმის რეალურ საფრთხეს კი აუცილებლად ქმნიან, რომ როგორც ილია იტყოდა, „თუ ჩვენ თავს ჩვენვე არ ვუპატრონეთ, შეიძლება ისეთ პოლიტიკურ ლეშად გადავიქცეთ, რომლითაც სხვები ამოიყორავენ თავიანთ გაუმაძღარს მუცელსა“, აი, აქ უნდა იდგეს ნაციონალიზმი ყველაზე ფხიზლად და ეს რომ არ მოხდეს, ამისთვის ერთადერთი გზა და საშუალება „ქართული წეს-წყობის“, ქართველი ერის ბუნებრივ-ისტორიული განვითარების ძველი, თუ ახალი „ძნელბედობებით“ შეწყვეტილი პროცესის აღდგენაა. სხვანაირად ვერასოდეს ვერ „ვიყუდნებთ ჩვენს თავს ჩვენად“.

დავაკვირდეთ და ჩავუღრმავდეთ იმასაც, თუ რა კონტექსტშია ნათქვამი ყველა ქართველისათვის „გულში ჩასამარხი“ ეს სიტყვები. იგი თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისაკენ ცარიელ და უშინაარსო მოწოდება კი არაა, არამედ საქართველოს თავის თავთან დაბრუნების, ზნეობრივი განწმენდისა და სულიერი ამაღლების, ჩვენი წარსულის ჩვენს აწმყოსთან და მომავალთან გამთლიანების პროგრამაა. ამიტომ უწოდებდა არჩილ ჯორჯაძე ლელთ ღუნიას ილიას „ნაციონალისტური პროგრამის პირველ მებაირახტრეს“, ხოლო მისი „ერთა საბჭოს აღდგენის“ იდეას, პირველ და უმთავრეს პოლიტიკურ მოთხოვნას.

ღრმად გვიჩვენა, რომ ერის ისტორიის ყოველი ძნელბედობის უამს სხვა ძალებთან ერთად გადაწყვეტ სიტყვას ამბობდა ინტელიგენცია. ასე იყო წინა საუკუნეებში, ასეა დღესაც. მეტიც კეთილის სურვილიც და საჭიროებაც იყო და კვლავ ძალაში რჩება, სამწუხაროა, მაგრამ ფაქტია, რომ XX საუკუნის მიწურულშიც არ არის განხორციელებული ილია ჭავჭავაძისა და არჩილ ჯორჯაძის თეორია—ეროვნულ ნიადაგზე დგომის იდეით მთელი ქართველი ხალხის გამთლიანებისა.

ბოლო პერიოდში ქვეყანაში შექმნილმა მძიმე საზოგადოებრივ-პოლიტიკურმა ვითარებამ, სოციალურმა და ეკონომიკურმა სიდუხჭირემ, ეპოქასთან შესაბამისობაში გათვლილმა ეროვნული იდეოლოგიის უქონლობამ კელაე გახლინა და გაათავითუელა ერი. ამ ფონზე შედარებით ნაკლებად იკვეთება ინტელისგენციის აქტიურობა. სხვაგვარად რით აიხსნება, რომ იდეოლოგიური ვაკუუმის შევსებას დღევანდელ პირობებში ქვეყნის ხელისუფლება ცდილობს.

საპარლამენტო ინფორმაციაში ქვეყნის პრეზიდენტმა ი. შევარდნაძემ აღნიშნა: ჩვენ ჩამოვყალიბებთ ეროვნულ იდეოლოგიას, რომელიც სულიერი ცხოვრების პრობლემას უკავშირდება, რადგანაც ეროვნული კულტურა ფართო გაგებით გამოხატავს ერის ჭეშმარიტ რაობას, ინახავს და შთამომავლობას გადასცემს სულიერი წყობის იმ ეროვნულ თავისებურებებს, რომელთა გამოც ეს ერი მიიჩნევს თავს ამ ერად. ამ თავალსაზრისით სახელმწიფოებრივი კულტურული სივრცე არანაკლებ დასაცავია ფარული თუ აშკარა ეპანსიონისაგან ვიდრე სახელმწიფოს გეოგრაფიული სივრცე.

მიგვაჩნია, რომ დაცვის ყველაზე კარგი საშუალება ეროვნული იდეოლოგიის დროული ჩამოყალიბებაა.

ილია ჭავჭავაძემ დროულად და პრინციპულად დააყენა საკითხი ქალაქებსა და სოფლებში თვითმმართველობის შესახებ. XIX საუკუნის II ნახევრისათვის უცხოური წარმოშობის ბერეუაზიამ ხელთ იგდო რა ამიერკავკასიის ბაზარი და ყველფერში თავისი წილი მოითხოვა. შეიქმნა რეალური საშიშროება ქვეყნის მართვა-გამგეობის უცხოზ ხელში გადასვლისა. ეკონომიურმა სიღარიბემ, საზოგადოებრივმა გათიშულობამ და თავად-აზნაურობის მხრიდან დაუინტერესებლობამ გამოიწვია თვითმმართველობაში ქართველთა სიმცირე. „არა ერთხელ გულგახეთქილებით გვიჩივლია, წერს ილია ჭავჭავაძე, რომ ქალაქებსა და მის გარეთ მცხოვრებ მკვიდრთა, სახელდობრ, სოფლობას რიგიანი პატრონი და მომკლელი არა ჰყავს. ვის არ გაუგონია სამართლიანი საჩივარი, რომ არც გზები გვაქვს, არც საკმაო სკოლები, არც სამკურნალო, არც მკურნალი გვაყავს, რომ კაცს გაუჭირდეს და მოიწვიოს.

ეს კიდეც ცოტაა: გაუჭირდება რა სოფლობას, ვთქვათ პური შემოაკლდა, შიმშილი ჩამოვარდა, ვთქვათ ჭირი გაჩნდა საქონლისა, თუნდაც ადამიანისა, ვთქვათ წყლები გააფუჭეს, ცეცხლი გეწვავს და ამისთანა სხვა რამ უბედურება... ყოველ ამისთანაში უღონონი ვართ“.¹

ილია ჭავჭავაძე ამ და ბევრი სხვა საკითხების მოუგვარებლობას თავად-აზნაურობის გარკვეული ნაწილისა და ხელისუფლების დაუინტერესებულობაში ხედავს. „თვითმმართველობის“ საგანი ყურადღების ღირსია, სხვა რომ არა იყოს რა, ჩვენი შინაური საქმეები ჩვენვე გვექონდეს ხელში წარსამართავად და საპატრონოდ, ჩვენვე გვექონდეს ხელში ღონე ჩვენისავე თავის შველისა და ათასნაირ საერთო განსაცდელისაგან ხსნისა. ჩვენვე გვებაროს სოფლობის ფული და ჩვენვე გვეკითხებოდეს სად რას მოვახმართ. ეს ისეთი საგანია, რომ ღირს კაცმა მთელი თავისი დრო და მოცულობა ზედ შეაღიოს. ეს ისეთი საგანია, რომ ანბანის უცოდინარსაც კი უნდა ესმოდეს მისი სიდიდე და სიმძიმე“.²

ილია ჭავჭავაძე სინანულს გამოხატავს იმის გამო, რომ მმართველობაში ქართველთა სიმცირის გამო ქართული საზოგადოებრიობისათვის მისაღები საკითხები არ წყდება. ტფილისის გუბერნიის თავადაზნაურობამ როგორც იქნა დააყენა საკითხი: „საქმე ტფილისის გუბერნიაში სოფლობის დაწესებულობათა“ გადაეცეს კომისიას, რომელიც შესდგებოდა გუბერნიისა და სამაზრო მარშლებისაგან. გ. მ. თუმანიშვილის თაემჯდომარეობით, რომელსაც უნდა წარმოედგინა პროექტი ადგილობრივი თვითმმართველობის შესახებ. ასეთი პროექტი მართლაც მომზადებულა; მაგრამ არც არავის განუხილავს, ეს საკითხი პრაქტიკულად არ გადაწყვეტილა. ამის თაობაზე ილია ჭავჭავაძე წერდა „ნუთუ არ იციან, რომ თავადაზნაურთაგან ამორჩეული კაცი, ვინც გინდ იყოს, სხვა არა არის-რა გარდა იმისა, რომ რასაც თავადაზნაურობა-ჩასძახებს ის უნდა ამოიძახოს და არა თვითნებობდეს და თავის ჭკუით იწუნებდეს ან ერთს, ან მეორე განაჩენსა, ამომრჩეველთაგან დადგენილს... მისი აზრით, სამოხელეო აპარატი უპატივცემუ-

¹ ილია ჭავჭავაძის თხზ. ტ. 8. 1957 წ. გვ. 339.

² ილია ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. 8. 1957 წ. გვ. 340-343.

ლოდ ეკიდება კრებულის გადაწყვეტილებას. ნუთუ ღირსების დამცირება, ღირსების შელახვა არ არის, რომ მაგალითად, ჩვენმა მოხელემ ჩვენს მოსაზრებულს სიტყვას, მოფიქრებულ განაჩენს ზედ არ შეხედოს, ხალიჩის ქვეშ ამოიღოს სადმე და გულში იძახოდეს: ბეკრი იმისთანა სულელობა გვინახავს, ეგეც იმათშიო“.¹

სამარსლიანია ილია ჭავჭავაძე, როდესაც საყვედურებს გამოსუქვამს თავადაზნაურობის ინერტულობის გამო.

„ყველაფერი ახია ჩვენზე, რაც მოგვდის ჩვენივე ბრალია, სხვას ნურავის ვუსაყვედურებთ, ტყუილად კი არ დაიცინებიან ნამეტნავად ამ ბოლოს ხანებში, და იძახიან: რა თავად-აზნაურობა, ვინ თავად-აზნაურობა, განა თავად-აზნაურობას თავი აქვს რამ ისაქმოს და გააკეთოს, ან არისლა თავად-აზნაურობაო!...“

მოდით და თუ არ დაგიშლიათ, სიტყვა მოუჭერით, სიტყვა შეუბრუნეთ ამის მთქმელს“.²

ანალოგიური გულისტკივილით განიხილავს „თვითმმართველობაში ქართველების ჩარევის აუცილებლობის“ საკითხს არჩილ ჯორჯაძე: მისი აზრით, ქართველთა გახლეჩა, არაერთსულოვნებაა ძირითადი მიზეზი თვითმმართველობებში ქართველთა სიმცირისა. ამ საკითხში თუ ილია ჭავჭავაძე თავადაზნაურობას საყვედურობს, არჩილ ჯორჯაძეს თავადაზნაურობის გარდა აქცენტი პოლიტიკურ პარტიებზე გადააქვს, ძირითად ყურადღებას სოციალ-დემოკრატიების არაკორექტულ მოქმედებაზე ამახვილებს, რომლებიც არჩევნების დროს შიმველი სოციალური პრინციპით ხელმძღვანელობდნენ და მხარს არ უჭერდნენ ქართველების არჩევას ხმოსნებად.

არჩილ ჯორჯაძის აზრით, თუ ქართველ ამომრჩევლებს ქალაქის საქმეებში მონაწილეობის მიღება ჰსურს: „უნდა იხელმძღვანელონ „ეროვნული პრინციპებით“ სიმართლე და ტაქტიკა მოითხოვს საერთო და დემოკრატიული საარჩევნო პროგრამის შემუშავებას“.³

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. 8, 1957 წ. გვ. 342

² იქვე გვ. 343

³ არჩ. ჯორჯაძე, თხზ. წიგნი მეოთხე 1911 წელი. გვ. 233.

ჩვენი მიზანია, მკითხველის ყურადღება შევაჩერო არჩილ ჯორჯაძის მიერ ერთ მეტად ყურადსაღებ დაკვირვებაზე, რაც „ერთა საბჭოს“ და მისი მოსპობის სავალალო შედეგებს ეხება. იგი საგანგებოდ გახაზავს იმ სიტყვებს, რომლებსაც ილია ჭავჭავაძე ლელთ ღუნიას ათქმევინებს.

გაკიხსენოთ ჩვენც ეს ადგილი „მგზავრის წერილებიდან“, რომელიც საერთოდ ეროვნული იდეოლოგიის პირველ გადმოცემას წარმოადგენს მას შემდეგ, რაც საქართველომ სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა დაკარგა. აქ მხატვრულ ფორმებში გადმოცემული „ქართული წეს-წყობის“ პრინციპები დღესაც არ კარგავენ თავიანთ ძალას და აქტუალობას. კითხვაზე, თუ როგორ იმართებოდა ადრე ქვეყანა,—ლელთ ღუნია პასუხობს:

„ოდეს ატყდეს ერობაში დიდ-ღავა, დიდ-საქმე, დიდ-არჩევანი, ერთა საბჭოს გამართვინ, აირჩივინ ბჭე და ბრძენ-ბერკაცი, პეიტრობით სახელდებულნი... ღვთის მადლით იგნ ბჭენი სთქმიან, გადასჭიან, არეინ შესლიან, არეინ გადავლიან.

...აწინა ყველაი გაცუდღის, ყველაი გაუქმღის აღრინდელ დაწყობაი...

ადრიდა ავად, თუ კარგად ჩვენ ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდნეს... აღრიდა ერი ერობღის, გული გულობღის, ვაჟაი ვაჟობღის, ქალაი ქალობღის... ერთურთს დავეყუდნით, ქვრივობოლს ვიფარავიდნით, შინ ეშმაკს, გარეთ მავნეს დავუღაგმნიდით, ერთ-ურთს ლაღ მტერთან ჩავუფარავიდნით... რაი არს მტერობა, თუ ერი ერობს?!

აწინა ერობა დაიშალის, მეძავ-მრუშობაი ჩამოვარდნის, ხარბობაი, ანგარი გვერივნის, ერთსულობაი დავარდნის...ერი გაღაზულ, დავარდნილ არს, ერდომილ-ერთომილ. წარხდა ქართველთა სახელი და ქართველთა წესწყობაი... წარხდა, მოისრნა ქვეყანაი...ჭამად-სმად სასყიდვალ, სამართალ სასყიდვა... აწინა ტყუობით, ღალატით სარჩო-სამადებელ სამოვარგაგვიზდნის“.

„ერთა საბჭო“ და „ქართული წეს-წყობის“ სხვა იდეები შემდგომ განვითარებას პოულობენ როგორც ილიას, ისე არჩილ ჯორჯაძის შემკვიდრეობაში. ამ მხრივ განსაკუთრებით

ხაზგასმულია სახელმწიფო სამართლის მთელი რიგი პრინციპები, რომელთაც „ისეთი თვისებანი გააჩნია, რომლითაც თავი მოსწონთ დღეს განვითარებული ქვეყნების კანონდებლობას“, აღნიშნავს არჩილ ჯორჯაძე. ყველაფერი ეს შეადგენს „ოქროვანი ხანის“ იმ მემკვიდრეობის გაგრძელებას, რომელიც დღეს ქვეყნის მმართველობის „ერთნებობითა და თანადგომით“ განხორციელების პოლიტიკურ საფუძვლებს ქმნის. „საერთო მოქმედების“ თეორიაც სწორედ ამას ისახავს მიზნად.

ახალი ქართული სახელმწიფოებრიობის ფორმირებისა და შემდგომი განვითარებისათვის ეროვნულ იდეოლოგიასთან და სამართლებრივ მემკვიდრეობასთან ერთად, განსაკუთრებული, შეიძლება ითქვას, გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ქვეყნის ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული მოწყობის პრობლემის სწორ დაყენებასა და გადაწყვეტას. ეს იმიტომ, რომ მხოლოდ ამ საფუძველზე შევძლებთ წარმატებით გადავჭრათ „იაფი მართვა-გამგეობის“, „სწრაფი სამართლის“, ადგილობრივი თვითმმართველობის და ეროვნული მემკვიდრეობის სხვა მნიშვნელოვანი პოლიტიკული და სამართლებრივი პრობლემებიც.

დღეს ჩვენთან დიდი კამათი მიდის ფედერალიზმისა და უნიტარიზმის ირგვლივ. აქაც საზოგადოება და მასთან ერთად, პოლიტიკური პარტიებიც ორ დაპირისპირებულ ბანაკად არის გათიშული: ერთნი კატეგორიულად მოითხოვენ ქართული სახელმწიფოებრიობის ფორმირებას ფედერალიზმის პრინციპზე, მეორე მხარე კი, უნიტარიზმის თავგამოდებული მომხრეა და ფედერალიზმს ჩვენი ქვეყნისთვის დამღუპველად თვლის. სწორეა კი პრობლემის ასეთი დაყენება? რას გვეუბნება ამ მხრივაც ჩვენი ისტორიული მემკვიდრეობა და როგორ შეიძლება მისი თანამედროვე ეპოქისადმი მისადაგება?

თავიდანვე უნდა ვთქვათ, რომ საქმის არსი ცნებებში კი არაა, არამედ მათ კონკრეტულ-ისტორიულ შინაარსშია. სწორედ ამ კუთხით იხილავდნენ ამ საკითხსაც ილიაც და არჩილ ჯორჯაძე და მას მჭიდროდ უკავშირებდნენ თვითმმართველობის პრინციპის საფუძველზე ქვეყნის მართვა-გამგეობის განხორციელებას. ერთიც და მეორეც ქვეყნის ყველა

უბედურებას უკავშირებდა იმას, რომ „ქართული წეს-წყობის ეს უმთავრესი დერიტა ხელყოფილია“ და მის ნაცვლად „კიდით-კიდემდე გაბატონდა“ მეტროპოლიის მიერ ხელოვნურად თავსმოხვეული ცენტრალიზირებული ბიუროკრატიული მართვა-გამგეობა. ამ მხრივ მეტად საინტერესო და ნიშანდობლივ პოლიტოლოგურ ანალიზს გვაძლევს ილია:

„ქვეყნიერებაზედ მმართველობას ორგვარი წყობა და აკებულება ჰქონდა და აქვს...

ერთგვარი მმართველობა იგი, საცა სახელმწიფო ყველგან და ყოველგვარის საქმის მწარმოებელია... ყოველივე მისგან წარმოსდგება და ყოველივე მასვე ერთვის... ამგვარს მმართველობას ცენტრალიზაციას უძახიან.

მეორეგვარი მმართველობა იგია, საცა სახელმწიფოს თვისნი ადგილობრივნი საქმენი აქვს ხელშეუვალად მინდობილნი ადგილობრივი მმართველობისთვის რაც სახელმწიფოს საერთო ვითარებას არ შეადგენს და არ ეწინააღმდეგება საერთო-სახელმწიფოებრივ ინტერესებს, იგი ქვეყნის მხარეების უცოდლობელი კუთვნილებაა... ჩვენი ხსნა თვითმმართველობასა და თვითმოქმედებაშია“--ასკენის ილია.

არჩილ ჯორჯაძეც ქვეყნის ფედერალურ მოწყობას მჭიდროდ და ორგანულად უკავშირებდა მისი ცალკეული მხარეების, თემებისა და დაბა-სოფლების თვითმმართველობას. მან კიდევ უფრო განავითარა ეს იდეა იმით, რომ თვითმმართველობის და ფედერაციის იდეები მჭიდროდ დაუკავშირა ერთმანეთს და იგი მთელი კავკასიის მასშტაბით განაერცო. არჩილ ჯორჯაძეს სრულიად სამართლიანად მიაჩნდა, რომ რუსეთის კოლონიური უღლისაგან განთავისუფლება კავკასიელ ხალხებს მხოლოდ ერთობრივი მოქმედებით შეუძლიათ. ეს ერთობა მათ კავკასიის ფედერაციით უნდა განახორციელონ.

„ოქროვანი ხანის“ ჩვენს მემკვიდრეობასაც რომ გადავხედოთ, მაშინდელი საქართველო, ფაქტიურად, კავკასიის თავისებურ ფედერაციას წარმოადგენდა. „ნიკოფსიდიან დარუბანდამდე“ ამ ვრცელ ტერიტორიას დავითის „ძალისხმევით“ და თამარის „სათნოების ხაზი“ ერთიან სამხედრო-პოლიტიკურ და სოციალურ-ეკონომიკურ ორგანიზმად კრავდა. არ-

ჩილ ჯორჯაძის ფედერალიზმის იდეა იმ მემკვიდრეობის თავისებური ანარეკლია, როცა „ქართველთა სახელი და ქართული წეს-წყობა“ კავკასიის ერთიანობას კვებავდა. ღლეხაც ამ იდეას დიდი პრაქტიკული ღირებულება და სამომავლო პოლიტიკური დატვირთვა აქვს, „კავკასიის ისტორიაში იწყება ფართო და საყოველთაო თანამშრომლობის, სახელმწიფოთა დაახლოების და უშიშროების ახალი ხანა“¹

ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი პოლიტიკური დასკვნა, რომელიც ილია ჭავჭავაძის და არჩილ ჯორჯაძის მემკვიდრეობის ანალიზს ახლავს თან, ეს ეკონომიკის გადამწყვეტი როლის ჩვენებაა ქვეყნის სამომავლო განვითარებისთვის. ქვეყნის პოლიტიკური და სოციალური სტაბილურობა მის გარეშე წარმოუდგენელა. რა არის ეროვნული ეკონომიკა? როგორ უნდა განისაზღვროს მისი სტრატეგიული მიმართულებანი?

შეიძლება ბევრს პარადოქსად მოეჩვენოს, მაგრამ ეროვნული ეკონომიკა უფრო სულიერი, ფსიქიკური მოვლენაა, ვიდრე ეკონომიკური: თვითოეული ერის ფსიქიკური წყობა და მისგან გამომდინარე ცხოვრების წესი და სამეურნეო ტრადიციები თავის განუმეორებელ კვალს აჩნევენ სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ისტორიულ თავისებურებებს. მხოლოდ ამით თუ ავხსნით თვით ერთი და იგივე გეოგრაფიულ და ბუნებრივ-კლიმატურ პირობებში მცხოვრები ხალხების ეკონომიკური განვითარების ხშირად მეტად განსხვავებულ ღონეს, ხასიათს და სტრატეგიულ მიმართულებებს.

ქართულ ხალხს ათასწლეულების მანძილზე თავისი სამეურნეო განვითარებისა და ცხოვრების წესი გამოუმუშავდა, რამაც თავისი გამოხატულება პპოვა მიწათმფლობელობისა და მიწათსარგებლობის განსაკუთრებულ ხასიათში, და ქვეყნის ტრადიციულ აგრარულ-ინდუსტრიულ განვითარებაში, რომლის ძალით ქვეყნის ხელოსნური წარმოება ყოველთვის აგრარული წარმოების განვითარებაზე იყო გათვლილი და აქცენტირებული. სწორედ ამის ასახვას წარმოადგენს „მიწისა და გუთნის“ საქართველოს ილიასეული იდეალიც.

¹ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. 14 ნოემბერი, 1997 წ. №285 (2638)

მართალია, ილიასაგან განსხვავებით, არჩილ ჯორჯაძის ეკონომიკურ მსოფლმხედველობაში „სამრეწველო-სავაჭრო კაპიტალს“ უფრო მეტი მნიშვნელობა ეძლეოდა, მაგრამ მისთვისაც მიწისა და სოფლის პრობლემები უმთავრეს „ეროვნულ კითხვას“ წარმოადგენდა. მისთვისაც საამაყოა ის, რომ ჩვენმა ისტორიამ, თვით ევროპის ქვეყნებისაგან განსხვავებითაც კი, ფაქტიურად „უმიწაწყლო და გაბოგანოებულ-გაპროლეტარებული გლეხობა არ იცის.“ ეს „ქართული წესწყობის“ ერთ-ერთი დიდმნიშვნელოვანი მონაპოვარია, რაც თავის მხრივ, განაპირობებდა ქართველი კაცის მკვიდრი, ბინადარი ცხოვრებისადმი განსაკუთრებულ მიდრეკილებას. ილია ამ ფაქტს „მეტად ღირსშესანიშნავ მოვლენას“ უწოდებდა, რომელიც საფუძვლად უნდა დაედვას ქვეყნის „სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებას: ე. ი. ღლეკანდელი გაგებით აგრარული პოლიტიკა უნდა განხორციელდეს კომპლექსურად, თანმიმდევრულად. ქვეყნის ეკონომიკის განვითარების კონკრეტული ეტაპის თავისებურებათა გათვალისწინებით“.¹

„მიწა, მამული, დედული, ნაფუძარი ჩვენთან სხვაა, არავისთან და არსად შესადარებელი.. ამიტომაც ძნელია ჩვენის გლეხკაცობისათვის ადგილიდამ დაძვრა, ამიტომაც იშვიათია ჩვენში უბინაოდ ტანტალი და სულ ცნობილი არ არის ერთგვარი დანაშაულობა, რომელსაც „бродяжничество“ ჰქვია. ამიტომაც ჩვენში ბინადარს მცხოვრებს „მკვიდრი“ ჰქვია და არა „მღვდური“ როგორც ზოგიერთს ენაშია“.

ილია განსაკუთრებულ სოციალურ-ეკონომიკურ და მასთან ერთად, პოლიტიკურ მნიშვნელობას ანიჭებს „კომლს და კომლეული წყობილების ეროვნულ ტრადიციებს“.

„... კომლი ჩვენს სოფელში წარმოადგენდა არამცთუ საზოგადოებრივ სხეულს, არამედ ეკონომიურსაც...“

თუ ბევრს დროთაგან დღემდე ამგვარს წყობას ჩვენის სოფლისაჲს ძირი არ შეერყა და არ შეეცვალა, თუ ღლეკანდლამდე ამას წუნი არსაით უჩანს, არავინ უჩივის, არავისგან შებღალული არ არის, ეს აშკარა საბუთია, რომ კომლეული

¹ დაწ. იხ. ნ. ქითანავა, გარდამავალი პერიოდის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები თბ., 1997 წ. 283-818

წყობილება უფრო საკეთილდო და სახეიროდ მიუჩნევია, როგორც თვით სახელმწიფოს, ისე თითონ გლეხკაცობასაც... საჭიროა, ჩვენის ფიქრით, ეს ხელზედ მაგრად დაიხვიოს კაცმა მამულების გაყოფის საქმეში და გაკანონდეს“.¹

დღეს, როცა ამდენი კამათია მიწის რეფორმებზე, ადგილობრივ თვითმმართველობასა და სოციალურ-ეკონომიკურ გარდაქმნებზე, საჭიროა ყურად ვიღოთ ილიას ეს ბრძნული რჩევა. აქ ჩვენ მარტო მიწის კერძო საკუთრებას არ ვგულისხმობთ, თუმცა-ღა ილიას იგი გლეხურ-ფერმერულ მეურნეობათა განვითარების აუცილებელ წინაპირობად მიაჩნდა. მაგრამ იგი არანაკლებ მნიშვნელობას ანიჭებდა მიწათმფლობელობისა და მიწათსარგებლობის დანარჩენ 5 ფორმასაც, განსაკუთრებით კი, საკომლო და სათემო-სასოფლო მიწათმფლობელობას და ამ საფუძველზე წარმოშობილ სასოფლო-სამეურნეო კორპორაციულ გაერთიანებებს. სწორედ ეს ტენდენცია იმედის მომცემად იკვეთება დღევანდელ პირობებში. „უკანასკნელ წლებში მნიშვნელოვნად გაიზარდა საშუალოდ ერთ კომლზე მიწის ფართობი. თუ 1990 წელს საშუალოდ ერთ კომლზე 0,26 ჰექტარი მიწა მოდიოდა, 1995 წელს იგი 0,8 ჰექტარს შეადგენდა. გაიზარდა კომლთა რაოდენობაც. 1996 წლის 1 იანვრის მდგომარეობით ქვეყანაში იყო 352 ათასი კომლი, მათ შორის 692,6 ათასი —სოფლად. მათ საკუთრებაში არსებულ მიწის საერთო ფართობში 9 ათასი ჰექტარი კოლექტიური მებაღეობის ამხანაგობებს და მოაგარაკეებს ეკუთვნით. 1990 წელს საქართველოში წარმოებული სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის თითქმის 47% საკარმიდამო (კომლურ) მეურნეობაზე მოდიოდა. 1995 წელს მან 80% შეადგინა.“

ვიზიარებთ ნ. ჭითანავას აზრს იმის თაობაზე, რომ საკომლო მეურნეობას სხვა დატვირთვაც აქვს, იგი არამარტო საოჯახო-ეკონომიკური, არამედ ეროვნული და ამასთან ერთად სოციალურ-ისტორიული ფენომენიც არის.

ამ გზით ახორციელებდნენ ჩვენი წინაპრები მარცვლეულზე ქვეყნის მოსახონილებათა დაკამაყოფილებას საუკუნეთა

¹ ნ. ჭითანავა იქვე გვ. 285-286.

მანძილზე. მეტიც, საქართველოს მარცვლეული ლამის მთელ კავკასიას ინახავდა. „ხოლაბუნების“ ასეთი საერთო-ეროვნული მნიშვნელობის ლოკუმენტურ დაფიქსირებას „ქართლის ცხოვრება“ პირველად შიომღვიმის მონასტრისადმი დავით აღმაშენებლის ანდერძში მოიხსენიებს. აღსანიშნავია, რომ სტალინმა სწორედ „ხოლაბუნების“ ეს ეროვნული სამეურნეო ტრადიცია გამოიყენა „ემტყესების“ სისტემის შესაქმნელად.

„ივერიის“ სარედაქციო წერილების განთქმულ ციკლში—„ცხოვრება და კანონი“, ილია ყოველთვის ხაზს უსვამდა „ეროვნული ცხოვრებიდან აღმოშობილი“ სამეურნეო ტრადიციების აღორძინების გადამწყვეტ მნიშვნელობას ეროვნული ეკონომიკისათვის. ისე რომ, ჩვენმა ისტორიამაც წარმოშვა „კიბუცის“ მსგავსი და კომლექსურობაზე დაფუძნებული „ხოლაბუნური“ სამეურნეო-ორგანიზაციული ფორმები, რომლებიც ათასწლეულების მანძილზე კვებავდა და ინახავდა ქვეყანას. ამ საუბრო-სასოფლო კორპორაციულ გაერთიანებებს მემარცვლეობის სტრატეგიულ სამეურნეო დარგს ახალი სიცოცხლე და განვითარების ფართო გზა უნდა მიეცათ. ქვეყანამ არ შეიძლება მუდმივად სხვათა იმედად იარსებოს ამ მზრივაც...

არჩილ ჯორჯაძეც ეროვნული ცხოვრების ამ ტრადიციების „აღორძინებასა და სამართლებრივი ნორმებით დაკანონებას“ უსვამდა ხაზს. იმოწმებს რა ივ. ჯავახიშვილს, იგი იძლევა მეტად მნიშვნელოვან დასკვნას, რომ სწორედ სოფლის თვითმმართველობის დემოკრატიული საწყისებიდან განვითარდა ისტორიულად ქართული სახელმწიფოებრივი წეს-წყობილებაც, რომ „სოფლის უფროსს და ქვეყნის მმართველს ყველას ერთგვარი სახელი („მამასახლისი“) აქვს... შემდეგში ასეთი სახელი მეფესაც ერქვა. .

პროფესორი ჯავახიშვილი გვპირდება... ქართული ეროვნული თვითშემეცნების ისტორიას შევიმუშავებ და გამოვცემო. მოუუცადლოთ სპეციალისტის გამოკვლევას, რომელშიაც იმედია ბევრ მასალას ვიპოვით იმ აზრის განმარტებისათვის, რომელსაც ჩვენ ამ წერილებში (იგულისხმება მისი პოლემიკური წერილები—„ეროვნული პრობლემების გარშემო“

—გ. ლ.), გაკერით ვეხებით, სახელდობრ იმას, რომ ქართული ეროვნული შემეცნება და ქართული სახელმწიფოებრიობის შემეცნება...ერთიმეორესთან შესისხლხორცებულნი არიან. ქართულმა სახელმწიფომ შექმნა ქართველი ეროვნება და ეროვნული შემეცნება“.

არჩილ ჯორჯაძის ეს სახელმძღვანელო დებულება მართლაც ბრწყინვალედ დაადასტურა შემდგომში ივანე ჯავახიშვილმა თავისი ფუნდამენტალური შრომებით. „ქართველი ერის ისტორია“, ილია ჭავჭავაძისა და არჩილ ჯორჯაძის თეორიული მემკვიდრეობის ემპირიული დასაბუთებაა და ეს კიდევ უფრო უნდა გვიმტკიცებდეს მათი პროგრამული მოთხოვნების ცხოვრებაში გატარების აუცილებლობას. ახალი ქართული სახელმწიფოებრიობის ფორმირებისათვის ამ დიდმნიშვნელოვანი მიზნის განხორციელებისათვის გადაუდებელ საქმედ მიგვაჩნდა სპეციალური სამეცნიერო ცენტრის ორგანიზება ჩვენი უმდიდრესი ეროვნული მემკვიდრეობის პოლიტოლოგიური კვლევა-ძიებისათვის.

„ქართლის ცხოვრებამ“ —ამ „უპირველესმა ქართულმა წიგნმა და ქართულმა ბიბლიამ“ ერთი მრავლისმეტყველი ფორმულა შემოგვინახა—„ახლად შენება საქართველოს“. დიახ, ყოველი ახალი ნგრევის და დარბევის შემდეგ, ჩვენი წინაპრები სწორედ ძველ ნაფუძარზე იწყებდნენ ქვეყნის ახლად შენებას. „ქართლის ცხოვრების“ პოლიტოლოგიური ცენტრის შექმნა ამ ტრადიციის გაგრძელებად გვესახება: წარსულის კვლევას ხომ არავითარი ფასი აქვს, თუ მას მომავალს არ დაუეკავშირებთ. ეს მითუმეტეს ისეთ პირობებში, როცა დღესაც საქართველოს ახლად შენების“ ეს ამოცარა დგას.

ქართული სახელმწიფოებრიობის მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მიუხედავად, ახალი დამოუკიდებელი სამართლებრივი სახელმწიფოს ჩამოყალიბების პროცესი მეტ-ნაკლებად ხანგრძლივ დროს მოითხოვს, რაც გულისხმობს ქვეყანაში საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ურთიერთობის რეგულირებას, სათანადო კანონმდებლობის, საერთაშორისო სტანდარტების შესაბამისად პიროვნების უფლებათა დაცვის უზრუნველყოფას. ამიტომ ეროვნულ იდეოლოგიასთან ერთად განსაკუთ-

რებული მნიშვნელობა ენიჭება ქვეყნის ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული მოწყობის პრობლემის სწორად დაყენებას და გადაწყვეტას. ამიტომ შემთხვევითი არ არის, რომ საზოგადოებაში და ქვეყნის უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოში, პარლამენტში ამ საკითხებთან დაკავშირებით ცხარე კამათი მიმდინარეობს. როგორც ვხედავთ ტკივილები, რომელიც 100 წლის წინ აწუხებდა ქართველ ერს და მის სახელოვან მამულიშვილებს, სამწუხაროდ, დღესაც ხშირად შეგვახსენებს თავს. მაშინაც ვეძებდით და დღესაც ვეძებთ ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობის, გახლეჩილი და გათვითოვებული ერის გამთლიანების, ქართული მიწა-წყლის ქართველთა ხელში შერჩენის, ინტელიგენციის სახალხო მოღვაწეობის, ენის სიწმინდის დაცვის, მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის აღორძინების გზებს. 100 წლის შემდეგაც რომ ისევ ამ პრობლემების ირგულივ ეტრიალებთ, ისევ რომ, ვცდილობთ წარსულის, აწმყოსა და მომავლის დარღვეული კავშირის აღდგენას, ამ ტკივილით შეიქმნა ამ ფორმით ეს წიგნიც. ტკივილით და დიდი იმედით, რომ შორეული საუკუნეებიდან მომდინარე დიდი სახელმწიფოებრიობის მქონე და მრავალჭირგამოვლილი ქვეყანა „ახლად აშენდება“, როგორც ყოველთვის.

დასკვნა

არჩილ ჯორჯაძემ თავისი პრაქტიკული საქმიანობითა და თეორიული მემკვიდრეობით დიდი ზეგავლენა მოახდინა XX საუკუნის დასაწყისის და შემდგომი პერიოდის ქართულ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაზე. ის იყო სოციალ-უელერალისტების პარტიის ერთ-ერთი დამაარსებელი და იდეოლოგი. ამის გამო ქართველი სოციალ-დემოკრატები ებრძოდნენ მას და ამ ბრძოლის ექო დიდხანს შემოჰყვა ქართულ ისტორიოგრაფიას. დიდი ხნის მანძილზე არჩილ ჯორჯაძე ბურჟუაზიული ნაპოვნალისგად ითვლებოდა. (და არა მარტო არჩილ ჯორჯაძე) მისი შემოქმედება თითქმის „თეთრ ლაქად“ აღიქმებოდა ქართული საზოგადოებრივი აზრის ისტორიაში. ჩვენ ისტორიის „საბჭოურ პერიოდში“ იშვიათად თუ ვინმე გაბედავდა რაიმე დადებითი მოენახა არჩილ ჯორჯაძის ნააზრევში. ყოველი მოაზროვნე თუ პოლიტიკული მოღვაწე იმდენად ითვლებოდა პროგრესულად და მისაღებად, რამდენადაც მისი მოსაზრებები ემთხვეოდა ან უახლოვდებოდა ე.წ. მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსების მიერ გამოთქმულ შეხედულებებს. მართალია, ამჟამად ეს ბარიერი გადალახულია, მაგრამ გარდასულ დროთა მიერ დატოვებული ტრადიციები და უსიქოლოგიური დამოკიდებულება არც თუ ადვილი დასაძლევია.

არჩილ ჯორჯაძე თავისი ცხოვრებით და მოღვაწეობით წარმოგვიდგება უაღრესად ოპტიმისტ პიროვნებად, მისი მწეობრივი სიმკაცრე და სისპეციალუ ბევრისთვის მაგალითი იყო. მასზე შეიძლება ითქვას, „პიროვნება ადამიანის უდიდესი ბედნიერებაა“ (გ. ნადარეიშვილი) უსიხარულო და ტრაგიკული ბავშვობა მის ადგილზე ბევრს გულს გაუტეხდა ცხოვრებაზე და ჩამოაშორებდა აქტიურ საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ მოღვაწეობას. მოხდა პირიქით, „არჩილ ჯორჯაძე თვითონ გახდა საკუთარი ბედის მჭედელი“, მან თავისი პიროვნული თვისებებით გალანგითა და ერისაღმი დიდი

სიყვარულით დაიპყრო თანამემამულეთა გულები, მისი პიროვნების მთავარი დამახასიათებელი თვისება იყო ძლიერი ნებისყოფა და დიდი შემოქმედებითი პოტენციალი. ის მძიმე ავადმყოფობის პერიოდშიც კი არ ჩამოცილებია შემოქმედებით საქმიანობას და მნიშვნელოვანი შემკვიდრეობა დაგვიტოვა, ამიგომაცაა დასაფასებელი მისი ნაამბავარ-ნალვაწი. არჩილ ჯორჯაძემ მესაძლებლობათა მთლიანი „გახარჯვა“ მაინც ვერ შოასწრო, მძიმე სენით შეპყრობილი ჯერ კიდევ ახალგაზრდა 41 წლის ასაკში გარდაიცვალა.

არჩილ ჯორჯაძის თეორიული შემკვიდრეობისა და პრაქტიკული საქმიანობის დედაბოძი ეროვნული კონცეფციაა, რომლის ირგვლივ იგოგება მისი ფილოსოფიური, პოლიტიკურ-სამართლებრივი და სხვა შეხედულებანი. ეს ეროვნული კონცეფცია საბოლოოდ გაფორმდა „საერთო მოქმედების ნიადაგის თეორიაში“.

ილია ჭავჭავაძისა და არჩილ ჯორჯაძის აზრით, ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის გზა რუსეთზე გადიოდა. ამიგომაც ისინი პირდაპირ არ მოითხოვდნენ რუსეთისაგან გამოყოფას და აბსოლუტური თავისუფლების მოპოვებას. ზეენი ღრმა რწმენით, ჭავჭავაძე-ჯორჯაძისა და მათ თანამოაზრეთა აზგეარი პროგრამა ემყარებოდა არა მარტო მაშინ არსებული რეალების შეცნებას, არამედ გარკვეული პოლიტიკული ნაბიჯი იყო ევოლუციის გზით საქართველოს სრული დამოუკიდებლობის მისაღწევად. და ეს გამართლებული გზა იყო.

იმ ეპოქის ქართული აზრის მკვლევარებისათვის კარგად ცნობილია ის ფაქტით, რომ მათ შორის ახლომეგობრული ურთიერთობა და თანამშრომლობა არ არსებობდა, თუქცადა ილიას მსოფლგაგების პირველი სერიოზული ანალიზი ილიას სიცოცხლეშივე (1901 წელს) არჩილ ჯორჯაძეს ეკუთვნის. ამ დროისათვის ილიას უკვე თავისებური აღერგია დასჩემდა სოციალიზმის ნებისმიერი იდეისადმი, ხოლო არჩილ ჯორჯაძე არცთუ უსაფუძელოდ, ილიას სოციალური პრობლემებისადმი გულგრილობას და ნაკლებ ყურადღებას საყვედურობდა. ამას მოჰყვა ილიას ცნობილი პასკილი, სადაც სარკაზმის მისეულ სტილში ირონიზირებულია არჩილ ჯორჯაძის ბოგიერთი შეხედულება ოჯახის საკითხებზე.

ილიას პოლემიკის სტილი კი ისეთი იყო, რომ შემდეგ მასთან თანამშრომლობა თითქმის გამორიცხული იყო. მაგრამ ისიც ილიას სიმართლის მოყვარეობის და მისი დიდბუნებოვანობის დამადასტურებელია, რომ იგივე ლაისტის დამოწმებით, თვითონვე გულწრფელად განიცდიდა და სწუხდა ამის გამო, — „რა ექნა, უძლური ვარ, ჩემი პიროვნული ხასიათის ნაკლიათ“.

ამის გამო იყო ცდები, რომ გასული ეპოქის ეს ორი დიდი საზოგადო და პოლიტიკური მოღვაწე ერთმანეთისათვის დაეპირისპირებინათ, ამის თაობაზე საქართველოს ისტორიის ნარკვევების მეექვსე ტომში ეკითხულობთ: „სოციალ-ფედერალისტები შოითხოვდნენ საქართველოს ეროვნულ ავტონომიას რუსეთის მემამულურ-ბურჟუაზიულ სახელმწიფოს ფარგლებში. სოციალ-ფედერალისტები მუშათა და გლეხთა მასების რევოლუციური მოძრაობის ზრდის პირობებში გამოსატანად ბურჟუაზიულ-თავადაზნაურულ თვალსაზრისს რევოლუციის წინააღმდეგ“, ან კიდევ: „საერთო ნიადაგის“ თეორია რომ მშრომელი ხალხის წინააღმდეგ მიმართული ბურჟუაზიული თეორიაა, ხოლო მისი ავტორი და შემქმნელი სოციალ-ფედერალისტური პარტიის ლიდერი ჯორჯაძეა, ეს ჭეშმარიტება დიდი ხანია მეცნიერულად დაასაბუთა შესანიშნავმა შოთბროენემ, მარქსისტმა ალექსანდრე წულუკიძემ, თავის სახელგანთქმულ ნაშრომში „ოცნება და სინამდვილე.“ ა. წულუკიძემ დაწერილებით განიხილა და პირდაპირ გააცემგერა ეს მანე თეორია... დაუნდობლად აკრიტიკებდა რა „საერთო ნიადაგის“ თეორიას ერთ სიგეჟასაც არ ამბობდა მის სათესაობაზე. ი. ჭავჭავაძის მიერ „ცხოვრება და კანონში“ გამოთქმულ წოდებათა შერიგების თვალსაზრისთან... ალ. წულუკიძე გამოიყენილი შოაბროენე იყო და მშეენიერად სედავდა იმ არსებით განსხევებას, რომელიც ა. ჯორჯაძისა და ი. ჭავჭავაძის შეხედულებებს შორის არსებობდა“. იგივე აბრია განვითარებული „საერთო ნიადაგის“ თეორიის შესახებ ქვემოთ შეჟასებაში: „ამავე დროს ძნელი მისახეღრი არ უნდა იყოს, რომ ბურჟუაზიის იდეოლოგია „საერთო ნიადაგის“ თეორია დემოკრატიის (ხალხის) ინგერესებს უქვემდებარებს „საერთო ეროვნულ“ (ე.ი. ბურჟუაზიის) ინგერესებს“, ხოლო რევოლუციურ დე-

მოკრატთა „წოდებათა შერიგების თვალსაზრისი მოითხოვს თაქადაზნაურთა პრივილეგიების გაუქმებას და ყველა წოდების უფლებრივ გათანასწორებას, ე. ი. გლეხისა და თავადის თანასწორობას. მართალია ეს თვალსაზრისი უგოპიურია (ე.ი. განუხორციელებელია), მაგრამ უდავოა, რომ მასში გამოხატულია არა გაბაგონებული კლასების (თავადაზნაურობისა და ბურჟუაზიის), არამედ მშრომელი ხალხის ინტერესები“. უფრო მეტიც, „არჩილ ჯორჯაძის თვალსაზრისი XIX საუკუნის საქართველოს ისტორიაზე, ისევე როგორც, საერთოდ საზოგადოების განვითარების ისტორიულ პროცესზე, აშკარად ეწინააღმდეგება თანამედროვე მეცნიერების (მარქსიზმ-ლენინიზმის) თვალსაზრისს, ამიტომ ვინც ა. ჯორჯაძის თვალსაზრისის თუნდაც ზოგიერთ ძირითად პრინციპს გაიზიარებს, ის ვერასგზით ვერ აიცილენს თავიდან თანამედროვე მეცნიერების ძირითადი პრინციპების უგულვებელყოფას და პირდაპი დამახინჯებასაც კი“. ამ თვალსაზრისით, ილია ჭავჭავაძესა და არჩილ ჯორჯაძეს შეხედულებებს ცალმხრივად განიხილავდნენ, უგულვებელყოფდნენ საზოგადოებრივი განვითარების მემკვიდრეობის თეორიას. ობიექტურობას მოკლებულ მეცნიერთა ერთი ნაწილი შექოთნის როლს ასრულებდა, ქოთანს ყურს სადაც უნდოდათ. იქ გამოაბამდნენ. სხვაგვარად როგორ უნდა აეხსნათ, რომ არჩილ ჯორჯაძის „საერთო ნიადაგის“ თეორია და საქართველოს ეროვნული ავტონომიის მოთხოვნა ბურჟუაზიულთაქადაზნაურული თვალსაზრისის გამოვლინებად მიაჩნდათ. ხოლო ი. ჭავჭავაძის „წოდებათა შერიგების“ საკითხი და იგივე ეროვნული ავტონომიის მოთხოვნა მშრომელი ხალხის ინტერესების გამოხატულებად.

სინამდვილეში კი არჩილ ჯორჯაძემ ილია ჭავჭავაძის მიერ წამოყენებული საქართველოს ავტონომიის საკითხი თავისი მოქმედებისა და მოღვაწეობის საგნად გაისადა, განაერცო, განაეითარა და საბოლოოდ ამიერკავკასიის ფედერაციაზე აიყვანა. არჩილ ჯორჯაძე პრინციპულად და უღალატოდ იდგა ილია ჭავჭავაძის მემკვიდრეობის დარაქად. მწერლის სიცოცხლეში და შემდეგაც გულისყურით აღეყნებდა თვალს მის შესახებ პრესაში გამოქვეყნებულ პუბლიკაციებს, კრიტიკულ წერილებსა და შეძლებისდაგვარად ყვე-

ლასი პასუხობდა კიგა აბაშიძესთან ერთად. არჩილი ილიას „კრიტიკოსების კრიტიკოსად“ იქცა. საკმარისია გაეხსენოთ მისი ცნობილი პოლემიკა ილიასადმი დამოკიდებულების გამო ნ. კორღანიასა და პ. გელეიშვილთან. ან კიდევ — პასუხი გერონგი ქიქოძის რეცენზიაზე (ილია ჭავჭავაძის თხზულებების „გლახის ნაამბობისა“ და „კაცია ადამიანის“ შესახებ), რომელიც 1912 წლის 21 სექტემბრითაა დათარიღებული. რეცენზიის ავტორი ბრალს სდებდა ილიას სუბიექტურობაში, მიკერძოებულობასა და გულგრილობაში. აღნიშნულ ნაწარმოებებს კი მხაგერული თეატლსაზრისით საგირულ თხზულებებად მიიჩნევდა. საპასუხო წერილში არჩილი წერდა:

„ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა დაფასებაჲ არ მაჰმაცოფილეს, სიძართილეს მოკლებულია აზრი, ეითომ „კაცია ადამიანი“, ილია სუბიექტური და მიკერძოებული იყოს, ხოლო „გლახის ნაამბობში“, გარეგნულად გულგრილი და ობიექტური“. მიკერის, როდესაც გ. ქიქოძე ამბობს, „გლახის ნაამბობში“ ავტორი წყნარი უშუოთებელი ეპიკური ტონით მოგვითხრობს და მკითხველს შეუძლია. მხოლოდ დაახლოებით იგრძნოს, თუ საითიქნაა მიძართული მისი სიმპათია სრულიად შეუფერებელი დაფასებაჲ. „გლახის ნაამბობში“ გადჭარბებული სენტიმენტალიზმიჲ კი არის და ხაზგასმით ჩანს, საითა არის ავტორის სიმპათია. ილიას ნამდვილი რეალისტური ნაწარმოებები კი გ. ქიქოძეს სუსტ ნაწარმოებებად მიაჩნია, ლუარსაბ თათქარიძეს წამდაუწუმ სულელს და გიჟს უწოდებს და ამით ის სრულად არღვევს მხაგერულ მთლიანობასო. სწორედ გითხრათ, თვით მოთხრობაში არც ერთი ადგილი არ მახსივს, სადაჲ ლუარსაბის ლანძღვა იყოს. მწერალი ჰხაგავს და თუ ლუარსაბი გაიღანძღა, ეს სურათის ბრალია და არა საღანძღაჲი ლექსიკონის, რომელსაც ეითომ ხმარობს ილია ჭავჭავაძე, გარდა ამისა, „გლახის ნაამბობის“ გ. ქიქოძე ილია ჭავჭავაძის სალიგერატურო მოღვაწეობის მეორე პერიოდს მიაკუთვნებს, იგი კი დაიბეჭდა (პირველი ნაწილი) „საქართველოს მოამბეში“ უფრო ადრე ვიდრე „კაცია ადამიანი“. არჩილ ჯორჯაძე რომ მხარს უჭერს ილია ჭავჭავაძის დამოკიდებულებას წოდებათა მიძართ, კარგად ჩანს ამ წერილში.

გ. ქიქოძეს არ მოსწონს ილიას მოთხრობებში ის, რაც ღირსეულად ჩაითვლება, მეზაგონენი დამახინჯებული არიან, გლეხები კი გამშვენიერებულნი, ავტორი ესთეტიკიზმით შეიარაღებული, უყურადღებოდ სტოვებს იმ ხანას, როდესაც მოქმედებენ ილიას გმირები, ეს ხანა იყო ბაგონყობა, ბაგონყობაშ დაბადა ლუარსაბისთანა და კაკო ყაჩაღისთანა გიპები, ილია ჭავჭავაძის სუბიექტივიზმში აქ არაფერ შეაშია. წერილში აქა-იქ ამგვარი ამრები გაფანტული, რომელთაც აღვილად ვერ დაეთანხმებით „არისგოკრაგს“ ბევრად უფრო აღვილად ძალუძს დემოკრატიის ბაირახგრობა, ვიდრე მისი უგყუარი ხელოვნული დასურათებაო“ ეს ამრი პარადოქსალურია, თუ ადამიანს ნიჭი აქვს მხატვრობისა, იგი კარგი დამასურათებელი იქნება, თუნდაც არისგოკრაგი იყოს ჩამომავლობით, (ჩამომავლობით გოლსგოი) ხოლო თუ მას ფართო ამროვნება, პუმიანური გრძნობა და ბაირახგრობის უნარი აკლია, ამ თვისებებს მისი არისგოკრაგული ჩამომავლობა მას ვერ შესძენს.¹ ა. ჯორჯაძემ ანალოგიური პასუხი გასცა ს. დადიანის და სხვათა პუბლიკაციებს.

ილია ჭავჭავაძის „წოლებათა შერიგების“, არჩილ ჯორჯაძის „საერთო ნიადაგის“ თეორია მაშინდელ საქართველოში ყველა წოლების, პარტიების, დასების და სხვა პოლიტიკული ძალების კონსოლიდაციისაკენ მიმართული საერთო ეროვნული პლატფორმის შექმნის ედა იყო. მათი თეორიების პრაქტიკულ განხორციელებას ხელი შეუშალა საქართველოში პოლიტიკური პარტიების სხვადასხვა წოდების და სამოგადოებრივი ძალების დაქსაქსელობამ, დაპირისპირებულობამ, რომლის დაძლევაც ვერ მოხერხდა იმ პერიოდისათვის. მიუხედავად ამისა, ისინი თავიანთი თეორიებისადმი ოპტიმისტურად იყვნენ განწყობილი, უკეთებდა რა ანალიზს შექმნილ სოციალ-პოლიტიკურ მდგომარეობას და „საერთო ნიადაგის“ თეორიის მარცხის შიშვებს, არჩილ ჯორჯაძე წერდა, „გარემოებას რომ ეაკვირდები, სხეანაირად არც შეიძლება რომ მოხდარიყო“²

ა. მუჯირი ამის შესახებ აღნიშნავდა „საერთო მოქმე-

¹ გ. ლეონიძის სახ. სახელმწიფო ლიტერატ. მუზეუმი შიხ. გედევანიშვილის პირადი არქივი ხ. №8580 ავტოგრაფით.

² არჩ. ჯორჯაძის თხ. წიგნი IV 1914 წ. გვ. 7

დების ნიადაგის“ თეორიის დროებითი მარცხის აღიარება არჩ. ჯორჯაძის მაღალი მოქალაქეობრივი პასუხისმგებლობის და პატიოსნების გამოვლენა იყო. იგი საკუთარი თეორიის ილია ჭავჭავაძის „წოდებათა შერიგების“ და ფორმულის „ჩვენი თავი ჩვენადვე უნდა გვეყუდნეს“ ერთგული დარჩა. მას ღრმად სწამდა, რომ ხელმეორედ წარმოდგება და იშეება საერთო მოქმედების ნიადაგის გამონახვის საჭიროება და ამ ნიადაგს ახალი შინაარსი ექნება“.

და აი, დადგა დრო „საერთო მოქმედების“ თეორიის კელაპ ამოქმედებისა და ახალი სულის შთაბერვისა. როგორ გვესახება „საერთო მოქმედების“ თეორიის შინაარსი დღევანდელი ქართული სახელმწიფოებრიობის ფორმირების პროცესში.

1. აუცილებლობას წარმოადგენს ჩამოყალიბდეს ეროვნული იდეოლოგია, როგორც დამოუკიდებელი სუვერენული და სამართლებრივი სახელმწიფოს განმტკიცების გარანტი.

2. საქართველოს ეროვნული ხელისუფლების კონსტიტუციური იურისდიქციის აღდგენა, სახელმწიფოს მთელ ტერიტორიაზე ფედერალიზმი როგორც ამ სახელმწიფოებრიობის სამართლებრივი და პოლიტიკული საფუძველი.

3. ეროვნული მრეწველობის და აგრარული სტრატეგიის შემუშავება, როგორც ქვეყნის ეკონომიკური საფუძველი.

4. საზოგადოებაში არსებული დაქსაქსულობის დაძლევა, ბოლოს და ბოლოს ერის გათლიანება. პოლიტიკურ პარტიათა კონსოლიდაცია ქვეყნის საკეთილდღეოდ.

ქართული საზოგადოებრივი ამრის განვითარებაში ილია ჭავჭავაძისა და არჩ. ჯორჯაძის თეორიული მემკვიდრეობის ანალიზმა თვალნათლივ წარმოაჩინა მათი საერთო გზები, მიზნები და ამოცანები. ისინი არა თუ ეწინააღმდეგებოდნენ ერთმანეთს, არამედ ერთიანდებოდნენ, სხვებსაც აერთიანებდნენ, ეძებდნენ და პოულობდნენ, გეგარდმო მაღლით ცხებული ნიჭის წყალობით განმანათლებლობდნენ და ბურჟუაზიით მოყულ აწმყოს აცისკროვნებდნენ.

არჩილ ჯორჯაძე ჭეშმარიტად იყო ილია ჭავჭავაძის საქმის გამგრძელებელი და მისი მემკვიდრე. ამ საკითხის წამოწევა ახალი არ არის, მცდელობა ამისა ჩვენი საუკუნის 60-იანი წლებიდან დაიწყო, მართალია იმ დროისათვის ყვე-

ლაფერი მარქსიზმ-ლენინიზმის პოზიციებიდან განიხილებოდა, მაგრამ ცხოვრობდნენ, მოღვაწეობდნენ და ამროვნებდნენ არამარქსისტებიც.

ალბათ, ილიასთან მისასულელი გზების მოძიება პქონდა მხედველობაში პროფ. ლ. სანიკიძეს, როდესაც აღნიშნა საქართველოს კიდევ ერთი პოლიტიკური ორგანიზაციის დამუშეძნებელ შეკრებაზე¹: ილია იყო და არის ჩვენთან, მაგრამ ჩვენ თუ ვართ მასთან?

დიახაც, საჭიროა, ყველამ მოეძებნოთ ჯერ ერთმანეთთან, შემდეგ ერთად ღიდ ილიასთან მისასულელი გზა, გზა რომელიც საბოლოოდ გაძართან მიგვიყვანს.

¹ XIX, XX საუკუნეთა მიჯნაზე საქართველოში ძირითადად ხუთი პოლიტიკური ძალა იყო, დღეისათვის კი საქართველოს იუსტიციის სამინისტროს მონაცემებით 158 პოლიტიკური პარტიაა რეგისტრირებული.

რეზიუმი

წინამდებარე მონოგრაფია იმის ცდაა, რომ გავითავისოთ ახლო წარსულის ჩვენი ორი დიდი ერისკაცის ილია ჭავჭავაძისა და არჩილ ჯორჯაძის მემკვიდრეობა. ეს გექონდა მხედველობაში, როცა ასეთი მიმართულებით იქნა დაყენებული ილია ჭავჭავაძისა და არჩილ ჯორჯაძის მსოფლმხედველობათა კვლევის საგანი და მისი მნიშვნელობა ჩვენი სამომავლო განვითარებისათვის. მონოგრაფია, პირველ რიგში, ამითაა ღირებული ჩვენთვის და შემეცნებითთან ერთად დიდ პრაქტიკულ მნიშვნელობასაც აძლევს მას.

იგი იძლევა ფიქრის, განსჯისა და ანალიზის საფუძველს იმისათვის, რომ დღევანდელი საქართველოს პოლიტიკურმა ძალებმა სწორად განჭვრიტონ გარდამავალი პერიოდის სტრატეგიული ამოცანები და შესაბამისად, შეიმუშაონ ერთობლივი სამოქმედო პროგრამაც, რისთვისაც არის მოწოდებული და ჩაფიქრებული „საერთო მოქმედების“ ჭავჭავაძისეულ-ჯორჯაძისეული თეორია. თუ ჩვენ ვესწრაფვით ქართული სახელმწიფოებრიობის თვითმყოფად გზას და მის ახალ „ოქროვან ხანას“, გვერდს ვერ ავუვლით მათ. ეს იმიტომ, რომ თვითონ ისინიც ჩვენი უმდიდრესი ისტორიული მემკვიდრეობიდან იღებენ მაცოცხლებელ ძალას.

მონოგრაფიის უმთავრესი დანიშნულებაც იმაშია, რომ იგი თავისებური მოწოდება და ერთდროულად დასაბუთებაა საქართველოს „ახლად შენების“ ამ იდეისა და ტრადიციისა. ილია ჭავჭავაძის და არჩილ ჯორჯაძის, ისე როგორც მათი წინამორბედი ჩვენი დიდი ერისკაცების ნააზრევი და ნამოღვაწარი არ უნდა დარჩეს, როგორც ილია იტყოდა „უქმის ჭკვის უქმ ვარჯიშად“. ეს მემკვიდრეობა საქმედ ქცევას თხოულობს ჩვენგან.

РЕЗЮМЕ

Предлагаемая монография является попыткой осмысления и освоения наследия двух великих сынов нашего отечества недавнего прошлого — И. Чавчавадзе и А. Джорджадзе. Именно это определило наш подход к изучению мировоззрений И. Чавчавадзе и А. Джорджадзе дало возможность подчеркнуть значение последних для последующего развития нашей страны.

Это к обусловило с одной стороны значимость настоящего исследования, а с другой — определило наряду с познавательным его практическое значение. Вместе с тем оно создает основу для дальнейших рассуждений, вдумчивого анализа, столь необходимого для того, чтобы политические силы современной Грузии смогли бы осмыслить стратегические задачи переходного периода, с тем чтобы выработать единую программу действий, основанную на теории "единого действия" И. Чавчавадзе и А. Джорджадзе. Если мы стремимся к самобытному пути государственного развития, вряд ли возможно обойти вниманием указанное явление в силу того, что теорию последних питает наше богатое историческое наследие.

Основное назначение монографии заключается в том, что она является своеобразным призывом и одновременно подтверждением указанной модели традиция государственного строительства Грузии.

Духовное наследие И. Чавчавадзе и А. Джорджадзе, равно как и их предшественников, великих сынов отечества не должно остаться говоря словами И. Чавчавадзе, праздным упражнением праздного мозга".

Это наследие нашими усилиями — превратиться в дела.

R E S U M E

This monography is a try to share the heritage of two great laymen. Ilia Chavchavadze and Archil Jorjadze. Exactly this was envisaged, when we in this direction was set the subject of ideology of Ilia Chavchavadze and Archil Jorjadze and its importance for our future development. This is the greatest value of this monography and with cognitive knowledge grants to it practical importance. It gives to political powers of Georgia the basis for thoughts, discussions and analysis to properly foresee the strategic tasks of transition period and define joint activity program. Precisely for this is appealing the Chavchavadze-Jorjadze Theory of "Common Operation". If we aspire to the way of independence and new "Golden Age", we can not pass this. Because, their roots also come from our richest historical heritage.

The main purpose of the monography is that it is an appeal and also proof of "new building" of Georgia, this idea and tradition. Thoughts and heritage of Ilia Chavchavadze and Archil Jorjadze, and also other our laymen should not be left as the "useless exercise of useless mind", as said Ilia Chavchsavadze. This heritage should be transformed into the real work.

სარჩევი

რედაქტორისაგან.....	3
თავი პირველი	
ილია ქავჭავაძე (183/-190/)-.....	11
თავი მეორე	
ზოგიერთი რამ ილია ქავჭავაძის „წოდებათა შერიგების“ თეორიის შენახებ.....	22
თავი მესამე	
არჩილ ჯორჯაძე (18/2-1913 წწ.)	37
თავი მეოთხე	
არჩილ ჯორჯაძის „საერთო ნიადაგის“ თეორია	54
თავი მესამე	
ილია ქავჭავაძის პუბლიცისტიკა და არჩილ ჯორჯაძე.....	80
თავი მესამე	
აღი წლის წინათ და ასი წლის შემდეგ... ..	120
ლიაკუნა.....	152
რეზიუმე (ქართულ ენაზე).....	160
რეზიუმე (რუსულ ენაზე).....	161
რეზიუმე (ინგლისურ ენაზე).....	162

გამომცემლობის რედაქტორი სოფიკო ლობჯანიძე
კორექტორი ლია შერგელაშვილი

გადაეცა წარმოებას 17. 11. 97 წ.
ხელმოწერილია დასაბეჭდად 8. 1. 98 წ.
პირობითი ნაბეჭდი თაბახი—10. 25.
ქალაქი ოფსეტური №1 84X108 1/32
შეკეთის №1740. ტირაჟი 500.

ქუთაისის გ. ტაბიძის სახელობის ს/ს „სტამბა“
ქუთაისი, ი. კავკაზაძის გამზ. 33.